

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**KONCENTRAČNÍ TÁBORY A ŽIDÉ NA
KARLOVARSKU V PRŮBĚHU
2. SVĚTOVÉ VÁLKY**

Bc. Barbora Adamovicová

Plzeň 2017

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra filozofie
Studijní program Humanitní studia
Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

KONCENTRAČNÍ TÁBORY A ŽIDÉ NA KARLOVARSKU V PRŮBĚHU 2. SVĚTOVÉ VÁLKY

Bc. Barbora Adamovicová

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2017.....

Poděkování

Děkuji paní Mgr. et Bc. Dagmar Demjančukové CSc. za cenné rady při vypracování mé diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat panu PhDr. Vladimíru Bružeňákovi a Mgr. Lukášovi Svobodovi z Muzea Karlovy Vary za konzultace, poskytnuté informace a materiály.

Obsah

1	Úvod.....	1
2	Postavení Židů v Sudetech roku 1938.....	4
2.1	Situace Židů v Sudetech po „Mnichově“	10
2.1.1	První říjnové dny roku 1938 na Karlovarsku.....	12
2.2	Listopadový pogrom v Sudetech	15
2.2.1	Rok 1938 a Křišťálová noc v Karlových Varech.....	17
2.2.2	Rok 1937 - 1938 v Chebu a počátky útlaků Židů.....	23
2.2.3	Křišťálová noc ve Falknově.....	26
2.2.4	Vypálení synagogy roku 1938 v Mariánských Lázních	27
3	Sudetští Židé v letech 1939 – 1942.....	29
3.1	Udávání Židů v Sudetech	30
4	Deportace Židů ze Sudet do vyhlazovacích táborů (1941 - 1943).....	33
4.1	Deportace do Terezína.....	33
4.1.1	Deportace ze Sudet do Terezína	34
5	Obyvatelé Sudet a jejich přístup k Židům v letech 1942 – 1944.....	37
6	Rok 1945 v Sudetech	39
6.1	Konec 2. světové války v Chebu	39
7	Věznění Židů a koncentrační tábory v Karlovarském kraji.....	41
7.1	Koncentrační tábor Flössenburg a jeho pobočky	42
7.2	Pracovní tábor Svatava (Arbeitslager Zwodau).....	43
7.2.1	Budování a vzhled tábora	44
7.2.2	Velitelé.....	47
7.2.3	Dozorkyně a dozorcí	52
7.2.4	Vězeňkyně	55
7.2.5	Práce a život v táboře.....	60
7.2.6	Útěky z tábora	64

7.3	„Pochody smrti“ - Svatava	65
7.3.1	Svatavský „tyfový transport“	66
7.3.2	Pochod Helmbrechts – Svatava - Volary	68
7.3.3	Evakuační pochod smrti.....	70
7.3.4	Poslední dny v táboře.....	72
7.4	Pracovní tábor Kraslice (Arbeitslager Graslitz)	73
7.4.1	Velitelé a dozorcí	75
7.4.2	Pochody smrti	76
7.4.3	Úmrtí.....	79
7.5	Pracovní tábor Nová Role (Arbeitslager Neurohlau)	79
7.5.1	Velitelé a dozorcí	81
7.5.2	Vězeňkyně	83
7.5.3	Práce.....	84
7.5.4	Útěky.....	85
7.5.5	Pochody smrti	85
7.5.6	Osud tábora po válce.....	89
7.6	Další tábory na Karlovarsku	89
8	Závěr	95
9	Seznam pramenů a literatury.....	98
9.1	Internetové zdroje	99
9.2	Archivní zdroje	99
10	Resume	102
11	Přílohy	103

1 Úvod

Židé hráli na Karlovarsku důležitou roli v oblasti obchodu, kultury, ale i vzdělání. Ještě před rokem 1938 patřili mezi vážené občany, avšak tento rok se pro ně stal zlomovým. Ze strany Německa byl na obyvatelstvo Sudet vyvíjen značný tlak a kvůli rozsáhlé propagační činnosti, která byla směřována proti Židům, došlo k propuknutí pogromů. Pro Židy se stala situace na Karlovarsku a ostatních sudetských místech neúnosná a proto postupně začali emigrovat do zahraničí. Ti, kteří útěk nestihli, byli deportováni do koncentračních táborů.

V oblasti Karlovarska bylo taktéž zřízeno několik táborů. Tyto tábory však neměly sloužit k hromadnému vyvražďování Židů, nýbrž byly určeny jako internační místa pro „pracující“ vězně. V těchto lágrech nebyli umístěni karlovarští Židé, nýbrž nejčastěji nežidovští vězni z jiných táborů. Teprve roku 1945 přijely do lágrů Židovky z vyhlazovacích táborů z Německa a Polska. Ženy byly ve velmi vážném stavu a mnoho z nich na Karlovarsku zemřelo.

Cíle práce byly stanoveny dva. Nejprve byla sepsána studie o Židech na Karlovarsku od roku 1938 do roku 1945. Jako druhý cíl práce byla stanovena studie o koncentračních táborech na Karlovarsku, která byla postavena na základě svědeckých výpovědí.

Práce je tematicky rozčleněna do sedmi kapitol, přičemž šest z nich je věnováno Židům v letech 1938 – 1945 a jedna je věnovaná zmiňovaným koncentračním táborům.

První kapitola se zaměřuje na postavení Židů v Sudetech roku 1938. V kapitole jsou popsány politické příčiny, které vedly k následnému útlaku Židů. Je zde vykreslen tlak, který byl vyvíjen na židovské obyvatelstvo a počátky antisemitismu v Sudetech. Důležitou součástí kapitoly jsou popisy pogromů Židů v některých karlovarských městech.

V následující kapitole jsou rozebrány případy omezování Židů v letech 1939 – 1942. Jsou zde vypsána omezení, která byla proti Židům vydána. Podkapitola je věnována udávání Židů sudetským obyvatelstvem.

Čtvrtá kapitola je věnována deportaci sudetských Židů. V této souvislosti je za kapitolou uvedena statistika sudetských Židů, deportovaných z Terezína do Osvětimi.

V letech 1942 – 1944 byli Židé v Sudetech pod neustálým tlakem, čemuž je věnována pátá kapitola. Ačkoliv většina Židů již roku 1938 utekla, zbylo několik málo, kteří v Sudetech zůstali. Pokud nebyli odvezeni do koncentračních táborů, byli odděleni od zbytku sudetského obyvatelstva. Antisemitismus ze strany tisku nepovolil a byl stále velmi silně nepřátelský.

Poslední kapitola týkající se obyvatelstva Sudet v letech 1938 – 1945 je zaměřena na rok 1945 a konec války. Přes Sudety v tomto roce vedla řada evakuačních pochodů z táborů, které musely být vyklizeny kvůli postupující americké a sovětské armádě. Židovské obce na Karlovarsku se s koncem války pokoušely o rehabilitaci, mnoho z nich však zaniklo úplně.

Diplomová práce je zpracována na základě vydaných i nevydaných pramenů a odborné literatury. V práci je použito velké množství primárních zdrojů. V první části práce jsou použity nepublikované materiály pocházející z osobního archivu PhDr. Stanislava Burachoviče z Muzea Karlovy Vary, které byly poskytnuty panem Mgr. Lukášem Svobodou pro účely této diplomové práce. Jedná se zejména o výpovědi obyvatel Karlových Varů, kteří v tomto městě za 2. světové války žili. Podnětným podkladem pro práci byly také dobové novinové články.

Z vydaných pramenů byla pro zpracování této části práce nejdůležitější publikace od Jörgeho Osterloha *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*. Tato publikace tvoří kostru této části práce a byla z ní čerpána většina statistických údajů uvedených v práci. Důležitou knihou pro práci bylo také dílo paní Jitky Chmelíkové *Osudy chebských Židů*. V knize je vykreslena situace Židů před rokem 1938 i v průběhu války. Díky několika výpovědím chebských židovských obyvatel, poskytuje publikace ucelený pohled nejen na chebské Židy, ale také na Židy v celém Karlovarsku.

V druhé části práce je použit, až na drobné výjimky, jeden sekundární zdroj a to kniha od PhDr. Vladimíra Bružeňáka *Ve stínu Krušných Hor*. Je to jediný vydaný pramen, který se do hloubky zabývá tábory na Karlovarsku, což ho činí jedinečným. Kniha je proložena mnoha výpověďmi a vzpomínkami vězňených žen a dozorkyň. Na základě této knihy proběhly konzultace se zmiňovaným panem PhDr. Vladimírem Bružeňákem, který pro vytvoření práce poskytl velké množství archivního materiálu. Zejména ručně a strojopisně psané vzpomínky vězňených žen, soudní procesy s dozorkyněmi a veliteli, fotografie či novinové články pocházející z MLS SOA Plzeň,

SOA Plzeň – fond Václava Němce a z archivu bezpečnostních složek Praha (ABS),
fond 325 N. Role.

2 Postavení Židů v Sudetech roku 1938

Před rokem 1938 žilo v Karlových Varech 2600 Židů, kteří činili 10% z obyvatelstva města. Než došlo k německé okupaci, ve městě pracovalo 40 advokátů a 73 lékařů židovského vyznání.¹

20. února 1938 se uskutečnil Hitlerův velkoněmecký projev v říšském sněmu, kde hovořil o německé menšině v ČSR, v rámci něhož bylo sudetským Němcům naznačeno, že se budou nyní události odvíjet v jejich prospěch.²

Po připojení Rakouska k Německé říši 13. března 1938 došlo k významným změnám při soužití Němců, Čechů a Židů v pohraničí. SdP se pokusila o zintenzivnění propagandistické činnosti. Dne 27. března 1938 se konalo 36 stranických shromáždění, kterých se zúčastnilo přibližně 500 000 lidí.³ Na manifestacích SdP zaznívalo: „*Jeden národ, jedna říše, jeden Vůdce!*“⁴

Henlein následujícího dne vyzval všechny sudetské Němce ke vstupu do SdP, jelikož „*malé odštěpené strany již nemají právo na život.*“ Sudetoněmecké obyvatelstvo bylo také podrobena značnému nátlaku. Lidé nevstupovali do SdP vždy dobrovolně, často byli nuceni do strany vstoupit pod hrozbou ztráty pracovního místa. Členové SdP agitovali často v českých a židovských podnicích.⁵

Koncem března se už množily násilnosti a výhrůžky namířené proti komunistům, sociálním demokratům a občanským demokratům.

Německé obyvatelstvo pohlíželo na nacistickou politiku nekriticky a to z toho důvodu, že bylo ovlivněno propagandistickým působením říšského rozhlasu a tisku.⁶

Dne 29. března bylo oznámeno, že Židé, marxisté a Češi, tedy všichni, kdo jsou srozuměni s nacionálními socialisty, mají být vyhoštěni při zřízení autonomie z německé oblasti a usídleni v českém vnitrozemí.⁷ Odsun Čechů po okupaci popisuje ve své výpovědi Ing. Otakar Vrabec z Českého národního výboru Karlovy Vary: „*Karlovy Vary byly za Rakouska-Uherska i po světové válce vždy silnou německou baštou. Je pochopitelné, že po německé okupaci v roce 1938 bylo toto ohnisko značně*

¹ RUBÍN, P. *Židé a židovské obce v Karlových Varech*, s. 5 – 7.

² ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 51.

³ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 113.

⁴ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 51.

⁵ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 114.

⁶ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 51.

⁷ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 118-

zesíleno. Po roce 1938 musela většina českého obyvatelstva Karlovy Vary opustit, takže ve městě zůstaly opravdu jen nepatrné zbytky Čechů.“⁸

SdP souhlasila s násilím a terorem, kterých bylo používáno vůči Židům a politicky nekorektním občanům. Politiku nacistického režimu nekritizovala, což poukazovalo na nastávající nebezpečí pro protivníky strany a především pro Židy v pohraničí.⁹

Z obsazeného Rakouska do Čech odešla celá řada Židů, kteří zde žádali o pomoc židovské obce. Díky děsivým zprávám ze strany uprchlíků, Židé v pohraničních oblastech věděli, že Hitler se svým vojskem stojí jen v nepatrné vzdálenosti. Vedle sudetoněmeckého tisku, kde se lidé mohli dočíst pouze pozitivní zprávy o stávajícím režimu, měli obyvatelé pohraničí také přístup k novinám, které se k událostem v Rakousku vyjadřovaly kriticky. V těchto listech se opakovaně objevovalo téma krutého pronásledování Židů. V tehdejší době byl znám *Selbstwebr*, v němž měli čtenáři k dispozici pravidelné informace o upírání práv Židům, pronásledování, vyvlastňování a vyhánění židovského obyvatelstva v Rakousku. Stále silnější obavy z invaze Němců do Československa způsobovaly, že Židé mnohem zřetelněji vnímali nacionalismus sudetských Němců a více na ně dolehly antisemitské požadavky německého obyvatelstva.¹⁰

23. a 24. dubna 1938 byl uskutečněn sjezd SdP v Karlových Varech, kde Henlein podle dohody určil další osud sudetoněmeckých území. Fritz Köllner, poslanec národního shromáždění za Sudetoněmeckou stranu, konstatoval, že vývoj posledních měsíců si vyžádal podrobné přezkoumání stanov z roku 1934, které již nevyhovují současným poměrům. Byl sepsán seznam změn, jenž obsahoval osm bodů, z nichž třetí zněl: „*V praxi již prováděný árijský program bude zakotvený ve stanovách.*“ Nová ústava měla vejít v platnost 1. května 1938.¹¹

Nová ustanovení, která byla vynesena v Karlových Varech, měla závažné důsledky pro postavení Židů ve společnosti. SdP prozatím měla naléhavější úkoly, avšak nadále vyvíjela tlak na karlovarské židovské obyvatelstvo.¹²

⁸ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Strojopis Ing. Otakara Vrabce. *Mé paměti u Karlových Varů a vstup do českého národního výboru.* s. 1.

⁹ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945,* s. 118.

¹⁰ Tamtéž, s. 118 – 119.

¹¹ Tamtéž, s. 116 – 117.

¹² Tamtéž, s. 119.

Ministerstvu zahraničí bylo oznámeno německým velvyslancem v Československu Ernstem Eisenlohem, že nálada v sudetoněmeckých oblastech je špatná, přičemž sudetské obyvatelstvo odmítá jednání SdP s československou vládou.¹³

Do května 1938 se tlak na sudetské židovské obyvatelstvo postupně zvyšoval. Zprávy o intenzivním protizidovském tlaku v Sudetech pronikly v květnu i do zahraničí. V Čechách byli Židé vyzýváni, aby dobrovolně prodali majetek a opustili území pod hrozbou násilného vystěhování, stejně tak, jako tomu bylo v Rakousku. Židovští majitelé továren byli přinuceni propustit všechny židovské, socialistické dělníky a zaměstnance, kteří měli být následně nahrazeni příslušníky SdP. Otázka členství v SdP se postupem času stala základním předpokladem pro setrvání v zaměstnání. Židé se však nemohli stát členy SdP, tudíž ztráceli nárok na pracovní místo.¹⁴

Na počátku května se uskutečnily volby, kdy v Československu zvítězila Henleinova Sudetendeutsche Partei (SdP) a to zejména kvůli roztržičnosti českých politických stran a vlivu silné zahraniční propagandy.¹⁵

Paní Poušková, která byla učitelkou na státní škole v Rybářích, vzpomíná na počátek května tohoto roku a náladu obyvatelstva v Karlových Varech následovně: *„Vzpomínám na 1. máje 1938. Němci chystali jakousi manifestaci a Češi chtěli ukázat, že je jich v Karlových Varech dost. Byl proto uspořádán průvod a my učitelé jsme s hloučky žáků byli tak organizováni, že jsme střídavě ve skupinkách někudy zadem průvodu nadběhli a halasně zdravili. Tak byla vždy včas obsazena všechna nároží a mohutné „Hurá“ a „Nazdar“ množovalo účastníky českého průvodu i odhodláni přítomných.*

Večer toho dne měla naše škola program v divadle. (od března do června dvakrát). Největší úspěch měly děti, které pod vedením ředitele Ciprýna zpívaly: “Dejte nám křídla, dejte nám stroje, chceme přece vyhrát všechny ty boje.”

Za zmínku stojí snad i to, že tehdy do nového kostela (dnes je tam žel sklad starého nábytku) chodilo na večerní májové pobožnosti tolik lidí, že se nikdy do kostela nevešli a stáli ve velkém zástupu venku. Chodilo se na kázání – prý

¹³ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 53.

¹⁴ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 121 – 122.

¹⁵ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Strojopis účastníka 2. sv. války v Karlových Varech. *Jak to bylo v Karlových Varech*, s. 15, březen 1975.

vlastenecká. I náš trojlístek se snažil něco pochytit, ale vždy jsme přišly nějak pozdě, takže jsme kazatele neviděly ani neslyšely.“¹⁶

Ve své výpovědi hovoří dále o oslavách „slunovratu“, při kterých viděla řadu žen a mladých mužů, kteří byli fanaticky oddáni Hitlerovi: „*Proti naší škole bylo nádraží. Z 20. na 21. května temně rachotily vlaky. Někteří z učitelů narukovali a zbylí noc co noc jako hlídky obcházeli školu. (Účastníci mobilizace)*

Do Rybář už jsme se neodvážili. Vedle mládeže se „uvědoměle“ projevovaly henleinovky.

To jsem poznala i ve Falknově (Sokolově) kam jsem v červnu byla přeložena. Tam jsem zažila oslavu „slunovratu“. Nikdy předtím ani potom jsem neviděla tolik bílých punčoch a dirndlů pohromadě. A opět to byly ženy, které v průvodu převažovaly, a mladíci. Ženy doslova hystericky ječely „Ein Volk, ein Führer.“¹⁷

Koncem června 1938 pronesl Henlein v říšskoněmeckém rozhlase, že nebude mít s žádnými svými politickými protivníky soucit. Československá policie zajistila v některých místech černé listiny Čechů a Židů, kteří měli být po vstupu německého vojska zadrženi. V těchto seznamech byla i jména cca 1000 Židů, kteří byli na vedoucích pozicích správy, průmyslu, obchodu, ale patřili mezi ně také lékaři, právníci či rabíni.¹⁸

V červnu bylo na konferenci Svazu německých majitelů domů v Chebu rozhodnuto, že zavedou „árijský paragraf“. Od léta 1938 došlo k rozsáhlým antisemitským násilnostem a k rabování židovských domů a obchodů. Tyto násilnosti přiměly Židy k vyhlášení solidarity s Československou republikou: „*Od založení republiky jsme se my, Židé, pod ochranou demokratických československých zákonů dočkali ze strany československého lidu řady dobrých skutků, proto je naše rozhodnutí stát v těžké a nebezpečné době bezpodmínečně a nekompromisně po boku demokratického československého lidu jen samozřejmým vyjádřením vděčnosti.*“¹⁹

Po „anšlusu“ Rakouska začali první Židé opouštět pohraničí v obavách, že právě Československo by se mohlo stát nejbližším cílem Hitlerova vojska. Ojedinelá vystěhovávání se změnila v rozsáhlou vlnu migrací. Celá řada Židů v Sudetech

¹⁶ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Ručně psaná výpověď paní Pouškové, která byla roku 1938 učitelkou na státní škole v Rybářích. Poušková. *Rok 1938 v Karlových Varech*. 6.7.1968.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 125.

¹⁹ Tamtéž, s. 126.

prodávala svůj majetek a připravovala se k odchodu. Po skončení mobilizace tato migrace ještě zesílila.²⁰

Až do 9. září nebyl počet konfliktů tak rozsáhlý, což bylo podle plánu SdP. Stranické vedení zaslalo 10. září okresním kancelářím obecný pokyn k zahájení připravovaných demonstrací. Organizaci těchto demonstrací měl v rukou Karl Hermann Frank, který 26. srpna dostal od Hitlera rozkaz vyvolat v Československu celou řadu incidentů.²¹ Tyto nepokoje vypukly zejména v západních Čechách, byly řízené a usměrňované SdP, přičemž vláda vyhlásila v příslušných krajích stanné právo.²² Dne 10. září se konaly demonstrace v Jablonci nad Nisou, Chebu, Varnsdorfu, Jáchymově, Prachaticích, Českém Krumlově, Liberci, či v Podmoklech. Došlo při nich k prvním střetům s policií, avšak 11. září se rozrostly tyto konflikty i do Ústí nad Labem, Teplic, Rumburku atd. V Liberci a Chebu byli zranění na obou stranách. Začalo se hojně skandovat heslo: „*Jeden národ, jedna Říše, jeden Vůdce!*“²³ Během těchto demonstrací přišlo o život 27 lidí, z nichž bylo 16 Čechů a 11 sudetských Němců.²⁴

Od začátku září se výrazně zhoršila také situace židovského obyvatelstva v Sudetech. V některých městech byly sestaveny další seznamy židovských obyvatel, které obnášely informace o jejich profesní činnosti a politické orientaci. V Aši a v jiných místech stáli před židovskými obchodními domy a krámy uniformovaní ordneři a dohlíželi na to, aby tyto domy nikdo ze zákazníků nenavštěvoval. Navíc bylo sudetoněmecké obyvatelstvo podněcováno vídeňským říšským vysílačem k antisemitskému chování.²⁵

Dne 12. září Hitler promluvil k vojákům Wehrmachtu a následně přikročil ke generálnímu účtování s Československem. Zde se dotkl také židovské a české otázky.²⁶ Byl vydán pokyn, aby byly 12. září 1938 v Sudetech všechny české nápisy přelepeny nebo odstraněny. Po skončení Hitlerova proslovu vyšlo sudetské nežidovské obyvatelstvo ven do ulic a zdravili se pozdravem: „Heil Hitler!“ V Ústí nad Labem, v Karlových Varech, v Aši či Varnsdorfu byly zformovány masové průvody. Davy

²⁰ Tamtéž, s. 130 - 131.

²¹ Tamtéž, s. 137.

²² ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 55.

²³ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 137.

²⁴ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 55.

²⁵ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 138.

²⁶ Tamtéž, s. 138.

pokřikovaly hesla jako: „*Pryč s Čechy, pryč s policií*“ či „*Pověste Beneše.*“ V Aši i v Chebu byly odstraňovány české nápisy. V Chebu, Kraslicích, Habartově a Schwaderbachu došlo dokonce ke střelbě. V noci z 12. na 13. září byla v Chebu vytlučena okna mnoha českých a židovských obchodů. Britský novinář Gedye popsal situaci v Karlových Varech následovně: „*Hlavní ulice Karlových Varů byly poseté střepy z vytlučení výkladních skříní. Každý obchod, nad nímž visel český nebo židovský vývěsní štít, přišel o sklo ve výloze. Většina výkladů byla vyrabovaná. Zpravodajové Henleinovy strany se jako šílení řítili na motorkách do všech směrů, označení buď hákovým křížem, nebo Henleinovým trojúhelníkovým praporkem. (...) Předměstí Karlových Varů nabízela podobný obraz. V Rybářích byly škody ještě mnohem horší než v samotném městě. (...) Jako by ani jediný ze zdejších skromných židovských krámků nezůstal ušetřen před útoky minulé noci.*“²⁷

V Chebu byl každý druhý obchod v troskách a české a židovské obchody byly zničeny. Město Loket bylo v rukou SdP. Pouze v Aši nebyly škody tak rozsáhlé a to z toho důvodu, že většina Židů, Čechů a demokraticky smýšlejících Němců stihla uprchnout již před několika týdny. Podle informací nedocházelo jen k ničení židovského majetku, ale také k vraždám a zabíjení Židů. Podle úředních údajů bylo do večera 15. září registrováno 30 obětí na životech a 79 zraněných.²⁸

21. září převzala v Chebu moc Sudetoněmecká strana a od toho dne ordneři působili jako policejní služba. V Chebu panovala slavnostní nálada a domy byly zdobeny prapory s hákovými kříži. Ve městě však došlo při převzetí moci i k celé řadě útoků na české a židovské obyvatelstvo. Proti těmto násilnostem byla vydána opatření, která vybízela ke klidu a kázni. Čechům nemělo být ublíženo, pokud se nebudou chovat násilnicky. Židovské noviny opakovaly svojí oddanou podporu Československé republice. Například *Selbstwehr* hlásil: „*Na naši republiku dopadla tvrdá rána osudu. Československému lidu bylo nezaslouženě učiněno těžké příkoří. V této chvíli s vděčností vzpomínáme na dvacetiletou historii tohoto mladého státu, který uprostřed antisemitismem znejistěného světa začlenil své židovské občany do mírumilovného budování státu a zaručil jim občanská a národní práva. Slavnostně opakujeme slib trvalé věrnosti a lásky k tomuto státu, jemuž Židé hodlají i nadále věnovat své nejlepší síly. V tuto chvíli ale také myslíme na tvrdý osud našich židovských bratrů, kteří jsou bezprostředně a osobně zasaženi tragickou proměnou*

²⁷ Tamtéž, s. 139 – 141.

²⁸ Tamtéž, s. 141 - 143.

*hranic a budou si hledat nová působiště v tomto státě. V osudovém spojení s nimi jsme připraveni jim pomoci a společně s nimi nadále pracovat pro naši republiku, pro židovský národ a naši sionistickou myšlenku.*²⁹

22. září Hitler vydal rozkaz k zabezpečení klidu a bezpečnosti v pohraničních oblastech, ze kterých Češi odešli. Nemělo však docházet k žádným násilnostem a vojenským akcím. Rozkaz však musel být stažen, jelikož docházelo k mnoha ozbrojeným střetům s českou armádou. Byla zavražděna celá řada funkcionářů KSČ. 23. září došlo k zajetí 400 komunistů, sociálních demokratů a dalších občanů, kteří nebyli pro SdP vyhovující. 25. září bylo na území říše 1449 českých zajatců.³⁰

Situace v pohraničí byla pro Čechy a Židy stále více nesnesitelná, a proto docházelo k mnoha útekům. Hromadné útky proběhly zejména v posledních záříjových dnech, kdy bylo jasné, že bude odstoupeno pohraničí československou vládou. Nemocní, staří či práce neschopní Židé zůstávali, avšak byli brzy přinuceni nosit židovskou hvězdu jako vydědenci. Už v září některá města jako Varnsdorf či Chomutov hlásala, že jsou očištěna od Židů, přičemž ve Varnsdorfu žilo roku 1930 ještě 226 Židů a v Chomutově 444.³¹

Situace v Sudetech byla již roku 1938 natolik vyhrocena, že bylo židovskému obyvatelstvu zřejmé, že se jejich postavení bude rapidně horšit. Tlak na Židy postupně sílil, avšak zásadní zlom proběhl až po podepsání Mnichovské dohody.

2.1 Situace Židů v Sudetech po „Mnichově“

30. září 1938 byla podepsána Německem, Itálií, Francií a Velkou Británií Mnichovská dohoda.³² Touto dohodou přišlo Československo o celé pohraničí, které obývalo převážně německé obyvatelstvo. V pohraničí se také vyskytovala důležitá obranná zařízení, nerostné suroviny a v neposlední řadě zde prosperovala významná průmyslová odvětví.³³ Tento krok chápala většina sudetských Němců jako vymanění se z války či konec českého útlaku. Do oslav však vstoupilo pronásledování skutečných i údajných odpůrců nacionálního socialismu a nedlouho na to byl rozpoután rozsáhlý a úderný teror. Dle listu *Daily Telegraph* bylo v Sudetech protinacisticky smýšlejících Němců, kteří odmítali opustit své domovy a práci, kolem

²⁹ Tamtéž, s. 145 – 147.

³⁰ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 56.

³¹ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 148 – 149.

³² Tamtéž, 149.

³³ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 57.

400 000. Jiný zdroj, Elisabeth Wiskemanová, historička a odbornice na českoněmecké vztahy, uvádí o 100 000 odpůrců více. Mezi tyto odpůrce anšlusu patřila většina Židů.³⁴

Počet Židů, Čechů a odpůrců nacistického režimu, kteří se rozhodli své domovy opustit, nelze jednoznačně určit. Přehled pražského ministerstva vnitra o stavu uprchlíků z 3. prosince 1938 čítá 151 997 osob, z nichž bylo 125 425 (85,7 %) Čechů, 14 925 (11,23%) Židů a 11 647 (8,75%) Němců. Do léta roku 1939 uprchlo 200 000 lidí.³⁵

Z Aše na podzim roku 1938 odešlo údajně 14 židovských rodin. Mezi těmito rodinami byla celá řada významných osobností Ašska. Můžeme k nim zařadit Maxe Eisenschimmela, textilního továrníka, jehož syn uprchl do Ameriky, dále Julia Fischera, obchodníka s módním zbožím, jehož dcera se svým synem emigrovala do Anglie, jelikož byla vyhoštěna nacisty roku 1938. Dalším ašským Židem byl Hugo Löw, textilní továrník či Paul Zenntner, který žil ve smíšeném manželství a roku 1938 odešel do vnitrozemí.³⁶

Zásadní změnu situace židovského obyvatelstva po mnichovské dohodě popsal karlovarský právník a spisovatel Ernst Sommer: *„Den po Mnichově mě ovládl strach. Na cestě z domova do kanceláře jsem viděl ulice plně opilých lidí. Ti, kteří mě poznali, už se nedívali skrz mně, ale vysílali vražedné pohledy. Občas po mně někdo hodil kámen. (...) Uvědomil jsem si, že musím neodkladně pryč, pokud ještě existuje vlak, který mě odveze z odstoupeného území.“*³⁷

Po Mnichovské dohodě došlo k přetrhání většiny přátelských vazeb mezi sudetskými Židy a sudetským obyvatelstvem. I když by leckdo řekl, že nelze ze dne na den, někdy velmi silná pouta přerhat, tak sudetské obyvatelstvo bylo natolik ovlivněno tiskem a propagandou, že k tomu opravdu došlo.

Čím vyšší pozici Židé v dané obci zastávali, tím bylo jejich ohrožení ze strany Gestapa větší. Každý den probíhalo mnoho prohlídek židovských obchodů a bytů.

³⁴ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 150. Už v červenci 1938 konstatoval britský vyslanec Newton v dopise Halifaxovi, že „sudetští Židé a komunisté jsou samozřejmě proti „anšlusu“.

³⁵ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 58.

³⁶ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Elektronická kniha J. Fiedlera, *Židovské obce – Aš*, stran 5.

³⁷ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 151 - 152.

V okolí Chebu Gestapo nutilo Židy k podepsání prohlášení, že vycestují mimo říšské území a to do šesti dnů.³⁸

Brzy po zabrání Sudet začalo být židovské obyvatelstvo z pohraničních oblastí odváženo do improvizovaných táborů, které byly například v Mostě či Ostrově nad Ohří.

Signifikantní roli pro Židy, ale i Čechy v pohraničí, hrál říjnový odsun Československé armády a příjezd Hitlera na Karlovarsko, na jehož základě byla odstartována vlna fanatického jednání ze strany přívrženců nacionalismu.

2.1.1 První říjnové dny roku 1938 na Karlovarsku

Ve čtvrtém bodě Mnichovské dohody byl určen postup, jak bude pohraničí obsazováno. Toto obsazování mělo probíhat ve čtyřech úsecích, přičemž Karlovarsko bylo zařazeno do III. obsazovací etapy, která měla být uskutečněna 3. – 5. října 1938. Československé vojsko opustilo Chebsko 3. října a 4. října odešli vojáci z Karlových Varů (viz příloha č. 1).³⁹

Josef Vojtíšek, který byl přímým účastníkem odsunu posledních ozbrojených sil z Karlových Varů před příchodem okupační armády, a jenž byl posledním okresním hejtmanem v Karlových Varech až do podzimu 1938, popisuje události takto: „*Poslední český konvoj šesti autobusů a několika nákladních i osobních aut opouštělo Karlovy Vary pod mým velením v noci ze 4. na 5. října 1938. Přesněji – krátce po 4. hodině ranní – tedy necelé dvě hodiny před vstupem německé armády na naše území.*“⁴⁰

Němečtí vojáci se měli chovat tak, aby nedocházelo k ještě většímu napětí. Československá armáda měla mít umožněn volný odchod a byl ji poskytnut doprovod až k demarkační linii.⁴¹

Vojtíšekovo líčení pokračuje: „*Jednotky pravidelné československé armády byly již několik dnů předtím odsunuty hluboko do vnitrozemí. V posledních dnech i hodinách držela Karlovy Vary jen Stráž Obrany Státu /SOS/, policie a četnictvo, celkem 200 – 300 ozbrojených mužů.*“⁴²

³⁸ Tamtéž, s. 152, 159 - 161.

³⁹ AUGUSTIN, Milan. *Konec 2. světové války v Karlových Varech*, s. 4.

⁴⁰ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Strojopis p. Vojtíška – účastníka odsunu poslední části ozbrojených sil z Karlových Varů.

⁴¹ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 65.

⁴² Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Strojopis p. Vojtíška – účastníka odsunu poslední části ozbrojených sil z Karlových Varů.

Z většiny dochovaných zpráv víme, že neproběhly žádné závažné incidenty. Ojedinele došlo k přestřelkám mezi českými a německými vojáky či k drobným sabotážním akcím.⁴³

„Ustupovali jsme za okolností trochu dramatických, ale přece jen zvládnutelných. Odsun jsem odložil až na poslední chvíli, než motocyklista SOS přiveze ještě zoufale o pomoc volající českou telefonistku ze Stanovic, jako vůbec poslední naši úředníci na Karlovarsku. Střelby bylo poměrně málo. Spíše bylo dusno jako před bouří. Jen v serpentínách nad Imperiálem byl jeden voják SOS raněn do lokte. Palbu jsme opětovali a pak již až na Hůrky byl klid. Zde jsme na nejvyšším místě zastavili a jako vůbec poslední český ozbrojený konvoj pozdravili Karlovy Vary, ležící pod námi s několika blikajícími světélky v podzimní noční mlze, vypálením salvy a hromadným zvoláním: „My se vrátíme!“⁴⁴ vzpomíná pan Vojtíšek.

Vojtíškovu líčení událostí pokračuje takto: *„Na Andělské hoře zatím vzplála u zřícenin hradu velká hranice dříví, kterou zřejmě zapálili Ordneři SdP, hned poté vzplanuly na obzoru další hranice. Tím signalizovali do vnitrozemí svým jednotkám náš ústup. Případnému nebezpečí přepadu čelili jsme roztažením konvoje do délky, aby budil dojem velké a silné jednotky a zajišťováním křižovatek rychlými vozidly, obleženými pytli s pískem a lehkými kulomety.“*

„Teprve u Lubence narazili jsme na první jednotku pravidelné armády. Asi půl kilometru před obcí byl hluboký protitankový příkop se španělskými jezdci a drátěnými překážkami, o kus dále byly tanky a maskovaná děla. Voják v československé přílbě, mávající puškou v záři našich mrtvolně modrých protiletectvých reflektorů, pokládal nás za přepadový, nebo průzkumný oddíl německé armády. Nebyli jsme totiž hlášeni. Vše dobře dopadlo. Po kládách přešli jsme protitankový příkop. Ústup „zemí nikoho“ končil.“⁴⁵

Hitler 3. října 1938 překročil hranice a navštívil Aš, Cheb a Karlovy Vary (viz příloha č. 2). V osm hodin na hraniční stanici Wildenau se otevřela závora s velkým transparentem *„Sudety zdraví své osvoboditele“*. Cesta, kterou vojsko s Hitlerem

⁴³ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 65.

⁴⁴ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Strojopis p. Vojtíška – účastníka odsunu poslední části ozbrojených sil z Karlových Varů.

⁴⁵ Tamtéž.

projíždělo, byla obsazena davem lidí až do Aše. Školáci stáli na ulicích, fotograf a filmový vůz byl připraven, aby mohl zachytit tento historický okamžik.⁴⁶

Příchod Hitlera do Aše byl v novinách popsán následovně: „*Obyvatelstvo všech vesnic, které leží blízko Aše, se dozvědělo, že Vůdce překročil hranice. Je na místě a vítá vůdce s nadšením. Před pár minutami se setkal Adolf Hitler s obyvateli Aše. Je nemožné popsat slovy tu vlnu radosti, se kterou obyvatelstvo Aše Osvoboditele Chebska uvítali.*

Na tržišti se zastavili. Jednotný, ohlušující pokřik, který nešlo přeslechnout. Je dojemné vidět jak muži a ženy pláčou a radují se a jejich vlajky se houpou. Museli dvacet bolestivých let skrývat jejich německví a dnes je mohou znovu osvobodit a přiznat to jejich vlasti (viz příloha č. 5).“⁴⁷

Lidé ho vítali s jásotem. Byl vnímán jako osvoboditel. Všechny vesnice a města byly vyzdobeny.⁴⁸

I obyvatelé Karlových Varů vůdcův příjezd přijali s nadšením. Tisíce lidí jej srdečně zdravili. Propukala zde davová psychóza.⁴⁹

Hitler ze svého vozu vystoupil u domu Bílá labuť v Karlových Varech, kde si prohlédl čestnou stráž a přesunul se k Městskému divadlu. V jeho doprovodu byl H. Himmler, generál von Keitela, K. Henlein a K. H. Frank. Toto shromáždění bylo ukončeno hymnou nacistů „*Horst Wessel Lied*“ a v 14.45 Hitler opustil město (viz příloha č. 3 a 4).⁵⁰

V Chebu probíhala návštěva vůdce velice podobně jako v Karlových Varech. Zpráva, že vůdce přijel na Chebsko, byla jako blesk, který zasáhl celou oblast. V noci a v časných ranních hodinách byli mladí i staří lidé na nohou aby ozdobili město a okolní vesnice. Ulice a domy byly ozdobeny velkým množstvím vlajek, girland, oblouků vítězství a emblémy. Obyvatelstvo Chebu se obléklo do svátečního oděvu, lidé chodili v nazdobených krojích a natěšeně očekávali příjezd Vůdce.⁵¹

⁴⁶ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Novinový článek *Wir danken unserem führer!* z Tages Zeitung - Karlsbader Bodeblatt. 4. October 1938.

⁴⁷ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Novinový článek *Willkommen deutsche Brüder! Heil unserem geliebte führer, retter und befreier Adolf Hitler!* z Deutche - Tages Zeitung – Karlsbader Bodeblatt. 4. October 1938.

⁴⁸ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 72.

⁴⁹ AUGUSTIN, Milan. *Konec 2. světové války v Karlových Varech*, s. 4.

⁵⁰ Tamtéž, s. 5.

⁵¹ Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Novinový článek *Willkommen deutsche Brüder! Heil unserem geliebte führer, retter und befreier Adolf Hitler!* z Deutche - Tages Zeitung – Karlsbader Bodeblatt. 4. October 1938.

Zde také Henlein promluvil k chebskému lidu: „*Kdo zažil už podobný den, jako je ten dnešní? Můžu říct, že dnes je nejhezčí a nejposvátnější den, který jsme zažili.*

Děkujeme našemu vůdci! Náš vůdce k nám přišel a pomohl Říši.

20 let jsme byli nuceni žít v jednom státě, do kterého jsme nepatřili a náš folklor, naše zvyky byly utlačovány. Všechno to příkoří, bída, zármutek, slzy, se nedají slovy popsat. To vše jsme museli 20 let trpět. Nelze to ani vyjádřit. Ale o to šťastnější je srdce, že jsme konečně, konečně volní. A tak, patří náš pozdrav a dík muži, který Německo z této úzkosti vyvedl na svobodu, dopracoval se k tomu silou. Je to muž, o kterém svět mluví a kterého každý Němec má ve svém srdci. Můžeme mu pěkně děkovat, jemu, který nás a naše děti před jistou zkázkou zachránil a proto přísaháme, že při něm budeme stát v dobrém i ve zlém.“⁵²

Hitlerův proslov v Chebu byl velice motivující: „*Chebané!*

Smím vás dnes jako mé obyvatele Chebu pozdravit! Zdravím nyní celý německý národ. Nezdravím v tento okamžik jen vás, ale také Sudety, které za pár dní budou patřit k německé říši.

Tento pozdrav je zároveň přísahou: Nikdy víc nenecháme zem rozervat! Nad touto velkoněmeckou říší leží štít a ochraňuje ji německý meč. Vy sami jste součástí této ochrany. Budete od teď jako všichni Němci naší částí, která je naší pýchou, že každý německý syn se nepodílí jen na německé radosti, ale má i povinnosti a když je to potřeba, tak se obětuje.

Byli jste vybráni, abyste pozvedli meč! Budete teď připraveni k tomu, kdyby někdo ohrozil německou zemi a národ.“⁵³

Lidé začali projevovat své díky různými dopisy či články samotnému Führerovi. Jen velký odpůrce nacionálního socialismu měl možnost se ubránit všeobecné euforii a nadšení.⁵⁴

Nikdo v té době netušil, že místo osvobození nastala doba pronásledování odpůrců režimu, terorizování Židů a pálení knih.⁵⁵

2.2 Listopadový pogrom v Sudetech

Z oblasti Sudet bylo do začátku listopadu 1938 vyhnáno 12000 Židů z celkového počtu 28000. Útlak a teror vyústil v listopadové pogromy nazývané

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 66.

⁵⁵ AUGUSTIN, Milan. *Konec 2. světové války v Karlových Varech*, s. 5.

Křišťálová noc. Již v říjnu se schylovalo k pogromu, avšak nebyl dostatečný důvod k provedení zásahu proti židovskému obyvatelstvu. Tento podnět poskytl 7. listopadu 1938 útok polského Žida Herschela Grynzspana na Ernsta von Ratha, který byl tajemníkem na německé ambasádě v Paříži. Tento atentát vedl k největšímu pogromu v Německu a Čechách od středověku.⁵⁶

Po tomto útoku obdržely německé tiskové agentury tyto pokyny: „*Všechny německé noviny musí co nejrozsáhleji referovat o atentátu na legačního tajemníka na německém velvyslanectví v Paříži. Zpráva musí plně ovládnout první stranu. Ve vlastních komentářích je třeba poukázat na to, že židovský atentát musí mít co nejzávažnější důsledky pro Židy v Německu, a sice i pro zahraniční Židy v Německu.*“⁵⁷

8. listopadu 1938 byl vydán úvodník od Wolfganga Diewerga „*Zločinci*“, ve kterém bylo patrné vyhrožování a agrese vedená proti Židům. „*Výstřely na německém velvyslanectví v Paříži budou znamenat nejen začátek nového německého postoje v židovské otázce. Doufejme, že se také stanou signálem pro ty cizince, kteří dosud nepochopili, že překážkou v porozumění mezi národy je nakonec vždy jen mezinárodní Žid.*“⁵⁸

V sudetoněmeckém tisku nesly titulky o židovském pogromu taktéž značné znaky nepřátelství: „*Židovský vražedný útok na německého legačního tajemníka. Žid střílí na německého legačního tajemníka. Židovští vraždící bandité opět v akci. Nový případ Gustloff. Zločin proti evropskému míru. Zločin nezůstane bez následků pro židovstvo v Německu.*“⁵⁹

9. listopadu, kdy von Rath podlehl svým zraněním a zemřel, připravoval Goebbels útok na německé Židy. Ve 23.55 hodin bylo oznámeno šéfem německého Gestapa Heinrichem Müllerem, že se v pokud možno v nejkratší lhůtě budou v celém Německu konat rozsáhlé akce proti Židům a zejména proti synagogám. Dále mělo být zatčeno 20000 – 30000 zámožných Židů. Tyto pokyny následně upravil na opatření, která se měla týkat přímo noci 9. listopadu⁶⁰: „*Pokud průběh událostí dnešní noci umožní zásah určených úředníků, mělo by se ve všech okresech zatknout tolik Židů,*

⁵⁶ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 163 – 164. Podle jiných údajů, které však nebyly potvrzeny československými statistikami, uprchlo do října 1938 ze Sudet do českého vnitrozemí 17 000 Židů.

⁵⁷ Tamtéž, s. 164.

⁵⁸ Tamtéž, s. 164.

⁵⁹ Tamtéž, s. 164.

⁶⁰ Tamtéž, s. 164 – 165.

zvlášt' zámožných, kolik jich může být umístěno ve stávajících vězeňských prostorách. Prozatím se to týká pouze zdravých židovských mužů, ne příliš vysokého věku. Po provedení zatčení je nutné neodkladně navázat spojení s příslušnými koncentračními tábory kvůli co nejrychlejšímu ubytování Židů. Je třeba dbát především na to, aby Židé zadrženi na základě tohoto pokynu nebyli týráni."⁶¹

Během Křišťálové noci bylo zničeno 267 synagog a tisíce Židů bylo zatknuto a odvedeno do koncentračních táborů. V oblasti Sudet bylo vypáleno 35 synagog.⁶² Zapáleny nebyly pouze ty synagogy, jejichž požár by ohrozil okolní budovy.⁶³

Kdo stál za událostmi roku 1938? Kdo byli pachatelé těchto pogromů? Křišťálovou noc mělo na svědomí Gestapo, strana se svými články a zejména SA. Himmler dal jednoznačný pokyn, že se SS nemá vměšovat do těchto událostí.⁶⁴

Všeobecně se obyvatelstvo nepodílelo na brutálních napadeních židů. Lidé se zúčastňovali pogromů jiným způsobem, například se shromažďovali před hořícími synagogami.⁶⁵

Listopadové pogromy měly zásadní dopad na židovské obyvatelstvo. Již po Mnichově byla situace v Sudetech značně napnutá, avšak pogromy jednoznačně ukázaly Židům, kterým směrem se bude jejich cesta ubírat. Ačkoliv se na pogromech podíleli zejména příslušníci Gestapa, nezájem sudetského obyvatelstva o osudy židovských synagog, hřbitovů i samotných Židů jednoznačně ukázal, že u nich Židé nemohou nalézt podporu a pomoc.

2.2.1 Rok 1938 a Křišťálová noc v Karlových Varech

Pogromy proti Židům byly zahájeny v Karlových Varech trubkami Hitlerjugend a postihly většinu židovského obyvatelstva, které v Karlových Varech zůstalo.⁶⁶

Ulicemi pochodovaly skupiny čtyř až pěti příslušníků SA a pobízely obyvatelstvo Karlových Varů, aby vyšlo ven z domů a zúčastnilo se manifestací proti Židům.⁶⁷

⁶¹ Tamtéž, s. 165.

⁶² ŠVANDRLÍK, R. *Historie Židů v Mariánských Lázních*, s. 33.

⁶³ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 170.

⁶⁴ Tamtéž, s. 171.

⁶⁵ Tamtéž, s. 176.

⁶⁶ Tamtéž, s. 165.

⁶⁷ Tamtéž, s. 172.

Počet zatýkaných osob v Karlovarském kraji se razantně zvyšoval. 4. října bylo provedeno 22 domovních prohlídek. 17. října bylo zatčeno 387 osob. 18. října bylo zatčeno 402 lidí a provedeno 32 domovních prohlídek. 19. října se počet zatčených vyšplhal na 447 a domovních prohlídek bylo provedeno 44.⁶⁸

Mezi těmito zatčenými byla také rodina židovského advokáta Hahna, jejíž osud a osudy karlovarských Židů vylíčil jeho zeť Karl Josef Hahn.: *„Náhle stáli v obýváku, asi 10 mužů z SS a SA s několika přísluhovači v civilu. Odstrčili služebnou a hlasitými hrubými slovy nařídili mé ženě Renatě a jejímu otci, že mají jít s nimi. (...) Bez rozmyšlení jsem řekl esesmanům, že půjdu také, přestože nejsem Žid. Vyšli jsme z domu ve třech, na každém kroku sledováni těmi pochopy. Před brankou do zahrady čekal mladý muž v uniformě SS a s ním několik starších Židů ze sousedních domů, sklíčených, vyděšených, některých s krvavými tvářemi. (...) Tak jsme šli v čele průvodu zbědovaných starších Židů naším krásným a milovaným rodným městem, za posměchu a hulákání davu lidí, kteří lemovali ulici. (...) Na veřejné ulici zuřilo nelidské šílenství.“*⁶⁹

Tyto Hahnovy vzpomínky byly také potvrzeny informátory Sopade, kteří hlásili do Prahy, že na karlovarských Židech probíhalo násilí, a že byli hnáni městem.⁷⁰ Těchto výtržností a násilností se účastnili zejména mladí lidé.⁷¹

V dalších výpovědích stálo: *„Pak přihnali Židy, muže i ženy, do houfu před Střelnici a nechali je tu celé hodiny stát. Chlapci z Hitlerjugend se přitom chovali jako posedlí. Plivali na Židy a častovali je těmi nejopzlejšími poznámkami.“*⁷²

Tyto události zaznamenalo také Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, při výpovědi Anny Fischerové: *„Jmenovaná bydlela až do 10. 11. 1938 v Karlových Varech. Toho dne přišli do jejího bytu o 15.30 hod. čtyři Ordneři a 2 úředníci Gestapa a odvedli ji spolu s jejími rodiči a 4 sestrami do „Schützenhausu“ v Karlových Varech, kde bylo postupně soustředěno na 500 osob židovského původu z Karlových Varů a okolí.“*⁷³

⁶⁸ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 87.

⁶⁹ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 165.

⁷⁰ Tamtéž, s. 166.

⁷¹ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 89.

⁷² OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 166.

⁷³ Národní archiv v Praze, Prezidium Zemského úřadu v Praze (fond 207), zpráva policejního ředitelství v Plzni z 17. 11. 1938: Židovští uprchlíci z obsazeného území – překročení demarkační čáry.

Hahn dále popisuje, jak probíhalo zatýkání Židů: „Zastavili jsme se na malém prostranství před hotelem, kde už bylo připraveno několik nákladůků. Odvedli nás do hotelové haly a museli jsme si stoupnout tváří ke zdi. Pak nás natlačili do nákladních aut, i staří lidé tam byli nastrkáni nejhrubším způsobem, a jelo se přes město k policejní budově za stálého povyku a hulákání davu, který jak jsme se později doslechli, sem SA dopravilo z předměstí, takže v žádném případě nevyjadřoval skutečnou náladu obyvatel. Na cestě do policejní budovy začali staří Židé plakat. Jejich ubohost, ponížení, naprostá bezmoc před nepochopitelným a neuchopitelným nepřítelem byla srdcervoucí.“⁷⁴

Kolem půlnoci byli všichni Židé převezeni do cel soudního vězení, kde byli postaveni do řady a dva esesmani je častovali nadávkami. Následně byli všichni umístěni do neosvětlených cel, kde se v deseti lidech tísnili. Druhý den začalo vyslychání.⁷⁵

Výpověď Anny Fischerové tyto události potvrzuje: „Ze Schützenhausu byly tyto osoby dopraveny v otevřených vozech do komisariátu Gestapa. Během cesty ulicemi Karlových Varů projížděly špalírem obecnstva, které se vůči nim chovalo nepřátelsky a častovalo je urážlivými a hanlivými výkřiky. Po výsledku v komisariátu Gestapo, kde byly zajištěny jejich přesné nationalie, byly všechny zadržené osoby dopraveny vězeňskými auty do vazby okresního soudu v Karlových Varech, kde byly ponechány od čtvrtka do soboty dne 12. 11. 1938 dopoledne.“

Hahn dále popisuje brutální zatčení Hanse Fleischmanna: „Náhle jsem uviděl Renatina strýce. Jako Žid byl také odvezen, ale za mimořádně dramatických okolností. Byl to advokát, velmi šťastně ženatý s „árijkou“. Požíval ve městě velké úcty, i v kruzích, které mu absolutně nebyly nakloněny. (...) Jako advokát obhajoval ženu jednoho řezníka proti manželovi žádajícímu o rozvod a proces vyhrál. Křišťálová noc se pro řezníka stala vítaným podnětem k vyrovnání osobních účtů. Dne 10. listopadu se objevil v bytě Hanse Fleischmanna v doprovodu několika dalších mužů SA, před očima jeho ženy a dvou malých dětí mu vyrazil zuby a udeřil ho obuškem přes holeně. Nakonec ho muži odvěkli do nákladůku a hodili na korbu, takže zády narazil na bočnici vozu. Tři dny ležel ochromený ve sklepě policejní budovy. Ted' vešel opřený o

Dostupné také z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-nam-orave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-karlovych-varech/>.

⁷⁴ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 167.

⁷⁵ Tamtéž, s. 167.

hůl do velké místnosti, kde se konaly výslechy. Musel vestoje odpovídat na otázky mladičkého esesmana v uniformě. Viděl jsem, že se jen s velkým úsilím drží na nohou. Nakonec řekl esesmanovi: „Uklouzl jsem na slupce od pomeranče, smím si sednout?“ Mladý muž, který ještě neměl za sebou vojenskou službu, stroze odmítl a dodal: „Vy jste u lidí oblíbený. To nechceme.“ (...) Byli sem dopraveni všichni karlovarští Židé, ušetřeno jich prozatím zůstalo jen málo, ti kteří žili v manželství s „árijci“, nebo si jich nikdo náhodou nevšiml, kteří propadli drobnými oky ohromné sítě.“⁷⁶

Co se stalo s vězni po umístění do soudní budovy, víme z výpovědi Anny Fischerové: *„V sobotu dne 10. 11. 1938 dopoledne byli zadrženi odvezeni dále do Falknova⁷⁷, kde byli opět uvězněni. Bylo jich asi 70 žen a 10 mužů – vesměs židovského vyznání. Tam jim bylo řečeno agentem Gestapa, že budou odstrčeni přes hranice a že se nesmí již nikdy vrátit do Německa, jinak že jim nemůže být zaručen život ani na 14 dní.“⁷⁸*

Všichni měli být deportováni k hranicím, které měly být překročeny v malých skupinách, mělo k tomu dojít na místech, kde by nebyla žádná nebezpečí ze strany československých pohraničních orgánů. *„Kolem 16. hod. dne 14. 11. 1938 odjel transport dvěma autokary směrem k hranici, kam dorazil asi v 18 hod. V blízkosti československé státní hranice na hlavní silnici do Plzně musely všechny osoby z autokarů vystoupiti, byly rozděleny ve skupiny po 7 až 15 osobách a pod dozorem civilních orgánů Gestapa – každá skupina zvláště a v delších intervalech dovedeny po státní silnici až ke hranicím.“⁷⁹*

Židé od Gestapa dostali rozkazem, aby se nehlásili u nikoho a zejména ne u policie. Měli přísný zákaz se vrátit do Německa. *„Odstrčení židé šli pak pěšky po státní silnici bez jakéhokoli zastavování až do Plzně. Zde vyhledala Fischerová své příbuzné, kteří jí dali peníze na další cestu do Čes. Budějovic, kde nyní bydlí u svých bližších příbuzných.“⁸⁰*

O příchodu Židů do Plzně nám referuje další dokument z Policejního ředitelství v Plzni ze dne 17. listopadu 1938: *„Dne 13. 10. 1938 bylo převedeno ke zdejšímu úřadu 10 židovských uprchlíků, mezi nimi dvě nezletilé děti, kteří podle svého udání*

⁷⁶ Tamtéž, s. 167 - 168.

⁷⁷ Dnešní Sokolov

⁷⁸ Národní archiv v Praze, Prezidium Zemského úřadu v Praze (fond 207), zpráva policejního ředitelství v Plzni z 17. 11. 1938: Židovští uprchlíci z obsazeného území – překročení demarkační čáry. Dostupné také z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zhidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-karlovyeh-varech/>.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž.

byli pochyťáni ve čtvrtek dne 10. t. m. při razii v Karlových Varech v souvislosti s odvetnými opatřeními protižidovskými v říši za atentát v Paříži. Po věznění a výsleších trvajících do soboty 12. t. m. byli s transportem odvezeni auty ku hranicím a s pohružkou zastřelení přinuceni překročit demarkační čáru lesní cestou, mimo celní přechod. Těchto 10 osob bylo předáno zpět styčným důstojníkem štábu Daňkem dne 14. listopadu t. r. (...) Bylo zjištěno, že říšskoněmecké úřady hromadně zahánějí židy do vlaků, odjíždějících do ČSR, bez průkazů nebo s propustkami, platnými jen několik hodin, nebo platnými jen pro výstup z okupovaného území. Orgánové pasové kontroly ihned takovéto osoby vracejí zpět. Při tom dochází k velkému zpoždění vlaků, ale není tím dosaženo účelů, neboť osoby, našimi orgány správně vrácené, jsou v zápětí říšskoněmeckými orgány nejbližšími vlaky znovu posílány do ČSR. “⁸¹

Toto běsnění během Křišťálové noci s sebou neslo i oběti. V lesích kolem Karlových Varů byla nalezena těla zavražděných obětí.⁸² Je známo, že byl během Křišťálové noci v Karlových Varech zavražděn Otto Ullmann z Kadaně.⁸³

Zámožní Židé většinou odcestovali před 9. listopadem 1938, tudíž se Křišťálové noci vyhnuli. Smršť tyranie postihla často nemajetné a chudé Židy, zaměstnance, propuštěné úředníky, intelektuály, vetešníky a malé obchodníky.⁸⁴

Židé museli hromadně podepisovat darovací listiny, čímž předali svůj majetek do rukou Němců.⁸⁵ Ti, kteří neemigrovali nebo se vrátili zpět do Karlových Varů, byli převezeni do tábora v Olšových Vratech.

10. listopadu bylo vydáno řídící úřadovnou Stapo v Karlových Varech prohlášení, že mají být zavřeny všechny židovské podniky. Měly být prováděny domovské prohlídky, zda některý z Židů neschraňoval něco, co lze považovat za „protistátní materiál“. Tyto informace nám také potvrzuje výpověď muže, který byl zatčen 22. listopadu v Karlových Varech: „Když jsme se odpoledne vraceli do Karlových Varů, čekali na nás už před městem soudruzi, kteří mi řekli, že všude na ulicích shánějí Židy do houfu. Radili mi, abych se pokusil utéct do Prahy. Protože jsem si nebyl vědom žádného prohřešku vůči SdP, rozhodl jsem se jet domů. Žena mě očekávala s úzkostí a sdělila mi, že ve 3 hodiny odpoledne přišli do bytu ordneři SdP a

⁸¹ Tamtéž.

⁸² OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 168.

⁸³ SLÁDEK, O. *Zločinná role gestapa*, s. 48.

⁸⁴ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 168.

⁸⁵ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 176.

vyptávali se na mne. Když mě nenašli, zase odešli. V půl osmé večer přišli znovu. Vedl je nacista, který bydlel v našem domovním bloku. Když se od mé ženy dozvěděl, že jsem doma, vešel do bytu. Pozdravil mě slovy: „Aha, tak tohle je ten prokletej svinckej Žid, kterýho ještě neznám. Okamžitě se oblíkni a pojď s námi na policii, tam už na tebe čekají další prasata.“⁸⁶

Po zatčení byl převezen do policejní budovy, před kterou stál běsnící dav, který je přivítal nadávkami. V policejní budově byli všichni vězni bití obušky a následně byli přivedeni k výslechu: „*Tam seděl muž v uniformě SS s mnoha odznaky. Byl jsem dotázán, jestli vím, proč jsem zatčen. Protože jsem odpověděl záporně, dal dvěma za mnou stojícím esesmanům pokyn a každý z nich mi uštědřil ránu gumovým obuškem, do hlavy a do pravé lopatky. Muž v křesle mi pak s ledovým klidem řekl: „Jste tu jenom kvůli tomu, abychom vás zachránili před hněvem lidu“. Pak se mě zeptal na jméno, a jestli by mi bylo milejší, kdybych zase mohl jít domů, přičemž bych ale samozřejmě musel projít davem na ulici. Protože jsem na to odpověděl, že by zřejmě bylo lepší počkat do druhého dne, poznamenal jenom: „Zůstává dobrovolně ve vazbě“. Zase mě poslali na chodbu, kde někdo křičel: „Druhý patro, číslo 2!“*“⁸⁷

Všichni vězni byli vměstnání do velmi malé místnosti.: „*Když jsem konečně našel číslo 2 a chtěl otevřít dveře, byly tak zatarasené lidmi uvnitř, že jsem to nedokázal. Esesmani se na mě znovu vrhli a tloukli mě. Další se vtlačili do místnosti a řvali na lidi uvnitř: „Když nechcete udělat místo svému souvěrci, musíme mu ho obstarat my“. Bylo slyšet, jak dopadají rány na hlavy čekajících. Protože jsem vešel do cely hned za nimi, měl jsem volnou cestu. Bylo tam určitě víc než 80 lidí. Okna se nesměla otvírat, ale topení bylo nastavené na nejvyšší stupeň. Viděl jsem, jak se ti, kteří stáli nejbliž k ústřednímu topení, odlačují rukama od zdi, aby nebyli přitisknuti přímo k horkým tělesům. Lidem malé postavy nezbyvalo nic jiného, než aby se odlačovali od topení i za cenu spálených rukou. (...) Kolem 3 hodiny v noci nás vyzvedli, abychom co nejrychleji vyšli na ulici. (...) Venku stála nákladní auta, u zadních dveří opět esesmani, kteří každého bili. Člověka, který se navzdory ranám nedokázal vyšplhat do vozu dost rychle, chytily za ruce a nohy a hodili ho do vozu jako mrtvé dobytče. Odtud nás vezli do okresního vězení v Karlových Varech.“*⁸⁸

⁸⁶ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 177.

⁸⁷ Tamtéž, s. 177 – 178.

⁸⁸ Tamtéž, s. 177 – 178.

Z Křišťálové noci v Karlových Varech nebyly zachovány žádné autentické fotografie. Jediněná svědectví, která máme k dispozici, jsou právě výpovědi Karla Josefa Hahna a Anny Fischerové.⁸⁹

Protižidovský pogrom v Karlových Varech poukázal na skutečnost, že důvodem nenávisti a běsnění vůči Židům nebyly pouze rasistické a náboženské motivy, nýbrž důležitou roli zde sehrál také „třídní boj“. Pro obyvatelstvo, které nebylo tak vysoce postaveno jako někteří Židé, byla Křišťálová noc možností, jak se podílet na zničení majetku bohatšího obyvatelstva.⁹⁰

2.2.2 Rok 1937 - 1938 v Chebu a počátky útlaků Židů

Pro pochopení osudu chebských Židů je důležité se vrátit do roku 1937, kdy se v Chebu začala situace pro Židy výrazně měnit. V letech 1937 – 1938 žilo v Chebu 98% Němců, 500 Židů a 2% Čechů, kteří vykonávali funkce úředníků a vojáků.⁹¹

Před rokem 1937 byli Židé považováni za rovnoprávné a úctyhodné občany, jak popisuje prof. dr. Lorenz Schreiner: „*Podvědomý antisemitismus se nacházel v Chebu jen mezi několika málo přehnaně nacionalisticky zaměřenými Němci. Jinak se Židé v Chebu těšili velké úctě a vážnosti.*“⁹² Abraham Löwy, který patřil do významné židovské rodiny v Chebu, zaznamenal od roku 1937 protižidovský útlak.⁹³ „*Do roku 1937 byly vztahy mezi árijci a Židy vynikající. Nepociťovali jsme nejmenší antisemitismus. Od roku 1937 se vše změnilo. Jeden velmi oblíbený učitel kreslení na gymnáziu se začal chovat velmi antisemitsky, židovští advokáti byli bojkotováni a stejně tak židovské obchody.*“⁹⁴ Spolužáci přestali s židovskými studenty komunikovat. Stávali se častými terči fyzického i psychického napadení od křesťanských chlapců. Důvodem mohlo být, že na mnoha školách byli studenti vychováni k cílené nenávisti proti Čechům a Židům,⁹⁵ což popisuje také ve své

⁸⁹ Národní archiv v Praze, Prezidium Zemského úřadu v Praze (fond 207), zpráva policejního ředitelství v Plzni z 17. 11. 1938: Židovští uprchlíci z obsazeného území – překročení demarkační čáry. Dostupné také z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zhidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-karlovych-varech/>.

⁹⁰ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 173.

⁹¹ Osudy a tváře Chebu: Abraham Löwy [online], encyklopedie.cheb.cz, © Encyklopedie chebských památek [cit.15.11.2016], dostupné z: <http://encyklopedie.cheb.cz/cz/osudy-a-tvare-chebu/abraham-lowy>.

⁹² CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 88.

⁹³ Tamtéž, s. 87.

⁹⁴ Osudy a tváře Chebu: Abraham Löwy [online], encyklopedie.cheb.cz, © Encyklopedie chebských památek [cit.15.11.2016], dostupné z: <http://encyklopedie.cheb.cz/cz/osudy-a-tvare-chebu/abraham-lowy>.

⁹⁵ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 87.

výpovědi Löwy: „*Ve školním roce 1937 – 1938 se usnesla naše třída (4. třída na gymnáziu), že nepromluví ani slovo s námi – čtyřmi židovskými žáky. Na různá shromáždění a oslavy jsme byli zváni jen písemně. To bylo také jedním z důvodů, proč jsem přešel z německé organizace „Rote Falken – rudí sokolové“ do sionistické mládežnické skupiny „Techeleth Lavan“.*“⁹⁶ Učitelé se ve studentech snažili vzbudit respekt a obdiv k Němcům.

Důležitou roli pro vývoj henleinovského hnutí a podpory antisemitismu hrála různá dětská uskupení či tělovýchovné spolky. Tito lidé viděli v Hitlerovi novou sílu a byli zfanatizováni jeho mocí. Již zmiňované „ordnerské“ hlídky, které obcházely židovské obchody a kontrolovaly, zda v nich někdo nenakupuje, se skládaly právě z těchto mladých chlapců. V novinách se často objevovaly nápisy jako: „*Die Juden sind unsere Unglück!*“⁹⁷

12. září vypukla manifestace na náměstí v Chebu a to po projevu Hitlera na sjezdu NSDAP. Podnětem k těmto nepokojům bylo zastřelení dvou nacistických kurýrů, policistou Konrádem a to 21. května 1938. Na základě vzpomínek paní Lippertová víme, že okna a výlohy židovských, sociálně-demokratických a českých obchodů byly zničeny. Lidé používali zbraně a hromadně křičeli: „*Heil Hitler!*“ Tyto nepokoje probíhaly až do 30. září. S podepsáním Mnichovské smlouvy se situace zásadně změnila.⁹⁸

Řada Židů se musela odstěhovat do vnitrozemí nebo emigrovat kvůli šikaně ve školách, ale i v zaměstnání. Nejvíce Židů opustilo Cheb po nepokojích z 12. září 1938. Většina z nich zde ponechala i svůj majetek, který se následně stal majetkem německé říše. Ti Židé, kteří v Chebu zůstali, uprchli po podepsání Mnichovské dohody nebo byli k opuštění města donuceni.⁹⁹ Löwy tuto situaci popisuje ve svých vzpomínkách: „*Když se můj otec chtěl vystěhovat z Chebu, vypuklo německé povstání proti Čechům a Židům. (jednalo se o zmíněné nepokoje z 12. září 1938) Tím pádem nesměl stěhovací vůz na náměstí ke kanceláři a přišli jsme tak o veškeré dokumenty a velmi cennou sbírku známek. Můj otec si chtěl vybudovat novou existenci v Manětíně u Plzně, ale po podepsání Mnichovské dohody se Manětín stal pohraničním městem, a proto jsme*

⁹⁶ Osudy a tváře Chebu: Abraham Löwy [online], encyklopedie.cheb.cz, © Encyklopedie chebských památek [cit.15.11.2016], dostupné z:<http://encyklopedie.cheb.cz/cz/osudy-a-tvare-chebu/abraham-lowy>.

⁹⁷ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 87.

⁹⁸ Tamtéž, s. 87.

⁹⁹ Tamtéž, s. 91.

uprchli jako téměř všichni do Prahy.“¹⁰⁰ Z této doby není dochováno mnoho materiálu, tudíž nelze jednoznačně zjistit informace o věznění či internaci Židů v koncentračních táborech. Ze zpráv z jiných měst však víme, že Židé byli násilně vyháněni Gestapem z Chebu.¹⁰¹

10. listopadu 1938 došlo k vypálení chebské synagogy z roku 1893. Kdo synagogu vypálil, není jisté. Pan Karl Putz zažil vypálení synagogy jako dvanáctiletý chlapec: *“To bylo viditelně už předem zorganizováno německými SS jednotkami, protože to nemohli v tak krátké době sudetští Němci vůbec udělat. (...) Nejprve byl anšlus. Ještě vůbec se nevědělo, jak vše poběží a půjde, a náhle to znamenalo, židovská synagoga hoří. (...) Bylo zde mnoho lidí. (...) Tehdy jsem byl příliš mladý, nerozuměl jsem, proč je synagoga vypálena. (...) Viděl jsem jen jedno, hasiči nesměli hasit. Museli pouze chránit okolní domy, aby tam nevznikl oheň. (...) při takových věcech bývá hodně zvědavců a lidé, kteří tam stáli, to mám jako dítě v paměti, (...) to nebyla žádná oslava, to byla vážná věc. Lidé zde stáli, byli všichni zcela vážní a mnozí se na sebe dívali, ale nic neříkali. Jednalo se tehdy už o dobu, kdy se již nesmělo tolik mluvit. (...) A mnoho lidí potom také odešlo, nezůstali zde. Domnívám se, že se prostě už nechtěli dívat, jak je zde vypalován chrám boží. (...) Byla to zcela stísněná nálada. Lidé byli spíše vyděšeni než nadšeni. (...) A potom přišla také otázka, co bude se židovskými občany? Najednou byli pryč.“*¹⁰² Trosky synagogy se začaly odklízet 28. listopadu 1938. Odklizeny byly 28. února 1939 a náklad na demolici činil 15157 říšských marek. Během války bylo na místě synagogy vybudováno hřiště a požární nádrž.¹⁰³

Židovská ulice byla přejmenována rozvášněným davem z původního názvu Judengasse na ulici Ernst von Ratstraße, jako památka na zesnulého vyslance, který byl zastřelen. Náměstí bylo pojmenované po Adolfu Hitlerovi. 11. listopadu 1938 bylo na tomto náměstí shromáždění, přičemž účastníci nesli transparenty a nápisy, které jednoznačně hovořily proti Židům.¹⁰⁴

18. října byly zavřeny všechny židovské advokátní kanceláře a 13. listopadu 1938 se v časopise *Egerer Zeitung* objevil článek o transportu Židů z chebského

¹⁰⁰ Osudy a tváře Chebu: Abraham Löwy [online], encyklopedie.cheb.cz, © Encyklopedie chebských památek [cit.15.11.2016], dostupné z:<http://encyklopedie.cheb.cz/cz/osudy-a-tvare-chebu/abraham-lowy>.

¹⁰¹ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 92.

¹⁰² Tamtéž, s. 93

¹⁰³ Tamtéž, s. 95.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 91 – 93.

starobince do Plzně. Posledními odtransportovanými Židy byli manželé Wetzlerovi a Heinrich Kohner.¹⁰⁵

Židé po sobě zanechali v Chebu velké množství majetku a ten se stal součástí říšskoněmeckého majetku. Jelikož byli Židé v Chebu poměrně movití, říše jejich emigrací získala velké množství financí. Židovské domy odkupovali jiní sudetští obyvatelé za směšné částky od říše. Po válce se mnoho chebských Židů již zpět nevrátilo, tudíž tento majetek zůstal současnému majiteli. Je však důležité konstatovat, že ani po návratu do Chebu velké množství Židů majetek zpět nedostalo a to z toho důvodu, že po roce 1945 došlo k odsunu Němců z pohraničních oblastí a ani němečtí Židé, kteří byli v této oblasti v hojném počtu, nebyli před tímto odsunem uchráněni.

2.2.3 Křišťálová noc ve Falknově

Se vstupem Wehrmachtu přišlo v Sokolově (Falknově) o práci mnoho Židů a Čechů. V Sokolově to dokazuje dokumentace z chemické továrny. Jelikož ředitelem zmíněné továrny byl Sudetoněmec, bylo jednoznačné, že bude chtít vyjít vstříc SdP a podpoří jejich čistku. Propuštění byli jak Židé, tak bývalí sociální demokraté, komunisté, současní sociální demokraté a všichni, kteří byli označeni jako nebezpeční vůči politice SdP.¹⁰⁶

Od poloviny září roku 1938 byl zaznamenán v Sokolově velký pokles židovského obyvatelstva. Židé z města prchali kvůli strachu z možných represí, jak tomu bylo i v jiných sudetských městech. Ke konci srpna tohoto roku se kvůli odchodům Židů rozpadla také zdejší židovská obec. Ještě před Křišťálovou nocí zde proběhla řada útoků a šikana proti Židům sílila. 8. října byl rabínův byt zapečetěn Gestapem a nábytek z bytu byl vyházen na skládku.¹⁰⁷

10. listopadu roku 1938 začala kolem 16. hodiny hořet místní židovská synagoga, postavená v 19. století. Požár postupoval velmi rychle. Ačkoliv byli přítomni i hasiči, tak nezasáhli a pouze dohlíželi na to, aby požár nepoškodil okolní domy. Na hořící synagogu se přijelo podívat mnoho lidí i z okolních vesnic.¹⁰⁸

Synagoga byla údajně vypálena komandem ze Saska, jak tvrdí vysídlení rodáci. Tato informace je nejspíš ale nepravdivá. Paní Marie Blažková byla svědkyní požáru

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 92.

¹⁰⁶ ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, s. 73.

¹⁰⁷ Křišťálová noc v Sokolově [online]. www.holocaust.cz, posl. změna 27.10.2016 [cit.11.11.2016], dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-sokolove/>.

¹⁰⁸ Tamtéž.

synagogy a vzpomíná, že 9. listopadu kolem poledne u synagogy stála již řada příslušníků SS.¹⁰⁹

2.2.4 Vypálení synagogy roku 1938 v Mariánských Lázních

V říjnu 1938 byly Mariánské Lázně přičleněny k Velkoněmecké říši. Synagoga v Mariánských Lázních byla vypálena v noci z 9. na 10. listopadu. Synagoga byla postavena v maurském stylu. Byla symbolem pro místní židovskou obec a pro mnoho lázeňských hostů.¹¹⁰

Švandrlík ve své knize *Historie židů v Mariánských Lázních* cituje mladého studenta: „Ve středu 9. listopadu 1938, po skončení školy ve 13 hodin, jsme nešli - my tři školáci Rudi, Franz a já - domů k nádraží jako obvykle po Školní (Ruské) ulici, ale zamířili jsme dolů kolem ruského kostela na Hlavní třídu. Když jsme procházeli kolem židovské synagogy, zaslechli jsme z vnitřku silné rány a praskot. Protože byly dveře synagogy otevřeny, po chvíli váhání jsme se odvážili vejít dovnitř, kde jsme ještě nikdy nebyli. Synagoga byla prázdná. Avšak kdesi se ozývaly rány. Rozhlíželi jsme se a pojednou spatřili nahoře na empoře jednoho muže, který se oháněl krumpáčem a zasazoval údery do zábradlí a demoloval je. S rachotem padaly jednotlivé odlomené části na podlahu kostela. Naše přítomnost muže nijak nerušila a pokračoval v ničení. Byli jsme zaraženi, protože jsme nikdy nespatriili takové hrubé ničení posvátného místa. Kromě nás a muže nikdo v synagoze nebyl. Na stole před Svatou skříní leželo několik potrhanych rolí Thóry, z poloviny rozvinutých, a také zničená ukazovátka ke čtení textů Thóry. Po nějakém čase se zřítily veliká plechová střecha s hrozným rachotem do nitra synagogy a vzhůru k nočnímu nebi vyrazil mocný sloup jisker.“¹¹¹

Požár synagogy sledovalo mnoho lidí, ale nikdo z nich nebyl údajně uniformovaný. Hasiči se nepokusili požár uhasit, pouze se snažili, aby se požár nerozšířil, stejně jako tomu bylo v jiných městech na Karlovarsku. Synagoga byla v následujících měsících stržena a rozebrána.¹¹²

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Křišťálová noc v Mariánských Lázních [online]. www.holocaust.cz, [cit. 11.11.2016], dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-marianskych-laznich/>.

¹¹¹ ŠVANDRLÍK, R. *Historie Židů v Mariánských Lázních*. s. 33 – 34.

¹¹² Křišťálová noc v Mariánských Lázních [online]. www.holocaust.cz, [cit. 11.11.2016], dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-marianskych-laznich/>.

Synagoga byla však údajně zničena příslušníky SA, kteří byli navedeni jejich saským sturmbannführerem Müllerem, který měl v Mariánských Lázních na starosti organizační výstavbu SA.¹¹³ Gestapo se údajně pokusilo o pozastavení či zpomalení této akce, avšak jejich pokusy byly marné.¹¹⁴

Již několik dní po pogromu opustili Mariánské Lázně poslední Židé. 16. listopadu 1938 bylo ukončeno „*narůstající požidovštění lázeňského města*“.¹¹⁵

¹¹³ ZIMMERMANN, V. *Češi a Němci v nacistickém státě*, s. 89.

¹¹⁴ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 172.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 185.

3 Sudetští Židé v letech 1939 – 1942

Ke konci roku 1938 žilo Židů v Sudetech jen velmi málo, proto nedocházelo k nikterak rozsáhlému pronásledování. To však neměnilo nic na tom, že se režim snažil o neustálou protižidovskou propagační činnost. Těch několik Židů, kteří v Sudetech zůstali, bylo obviňováno za všechny nepořádek. Židé byli všeobecně považováni za nepřátele německého lidu.¹¹⁶

15. března 1939 se připojily celé Čechy a Morava k Německé říši a staly se tak Protektorátem Čechy a Morava. Po vzniku Protektorátu došlo k další rozsáhlé vlně emigrací Židů, čemuž do značné míry přispěl také tlak z německé strany.¹¹⁷

S tímto připojením a s počátkem 2. světové války došlo k návratu některých Čechů, kteří roku 1938 uprchli: „*Když Německo zahájilo válku a po určité době potřebovalo i Karlovy Vary nahraditi ztracené pracovní síly, vzrostl opět poněkud stav Čechů, avšak celkem nepatrně.*“¹¹⁸

21. června 1939 bylo vydáno nařízení, ve kterém bylo jasně definováno, koho lze považovat za Žida: „*Židem byl každý, kdo podle rasových zásad pochází alespoň ze tří židovských prarodičů, dále míšenec, jenž pochází ze dvou židovských prarodičů, avšak, jenž byl dne 15. 3. 1939 členem židovské náboženské společnosti, byl ženat se Židem, pochází z manželství se Židem, nebo z mimomanželského styku se Židem. Za židovský podnik je považováno takové zařízení, v jehož vedení, správní nebo dozorčí radě se nalézají alespoň jeden Žid, nebo kde je alespoň jeden Žid oprávněn k zákonnému zastupování podniku respektive společnosti.*“¹¹⁹

Od února 1940 měli všichni Židé ve svých občanských průkazech vytištěno velké červené písmeno J (Jude). Proti Židům byla následně provedena opatření, která jim zakazovala vstup do některých ulic, parků, kina, divadla, knihoven, sportovních a zábavních podniků. Byla jim odebrána rádia a telefony, byli omezeni i v dopravě. Po 20. hodině měli Židé zákaz opouštět svá bydliště. Dále byli vyloučeni ze všech spolků, zastupitelských sborů a orgánů veřejných korporací, byl jim udělen zákaz navštěvovat české školy či soukromá vyučování.¹²⁰

¹¹⁶ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 394 – 395.

¹¹⁷ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 110.

¹¹⁸ Muzeum Karlovy Vary. Z archivu PhDr. Burachoviče. Paměti pana Ing. Otakara Vrabce. *Mé paměti u Karlových Varů a vstup do českého národního výboru.*

¹¹⁹ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 110.

¹²⁰ Tamtéž, s. 111.

V září roku 1941 bylo zavedeno viditelné označení pro všechny Židy. Tím nacistický režim jednoznačně vyčlenil všechny Židy na ulicích, a tudíž přestali být anonymní. Na Židovky, které byly provdány za „árijce“ se toto označení nevztahovalo, což vyvolalo u většiny nežidovského obyvatelstva Mariánských Lázní vlnu nesouhlasu.¹²¹

Nebezpečí hrozilo i těm, kteří se stýkali s nositeli „židovské hvězdy“, jelikož tito lidé mohli být označeni za zrádce národa. 24. října 1941 vyšlo nařízení RSHA: *„Jak zde v poslední době opakovaně vešlo ve známost, udržovali občané německé krve nadále přátelské vztahy s Židy a nápadným způsobem se s nimi ukazovali na veřejnosti. Protože zmínění občané německé krve jako by dodnes nepochopili nejjednodušší zásadní pojmy nacionálního socialismu a jejich chování lze vnímat jako pohrdání státními opatřeními, nařizují v takových případech německou část z výchovných důvodů přechodně vzít do vazby, popřípadě v závažnějších případech až na dobu tří měsíců poslat do koncentračního tábora 1. stupně. Židovskou část v každém případě až na další umístit do vazby za účelem odeslání do koncentračního tábora.“* Tímto rozhodnutím byly přetřhány všechny vazby mezi židy a árijci.¹²²

3.1 Udávání Židů v Sudetech

V důsledku listopadového pogromu se rozmohla vlna udání a pomluv. V Sudetech lidé udávali své židovské sousedy, což vedlo často k životu nebezpečným situacím. Policie ve většině případech neevidovala důvody udání, jednalo se jí pouze o to, aby měla možnost zahájit vyšetřování.¹²³

V časopise *Der Stürmer* vyžadoval po Němcích Julius Streicher, aby upozorňovali na Židy, jelikož se chovají nepřizpůsobivě: *„Prosba k našim čtenářům! V úvodníku tohoto vydání referujeme o vyzývavém chování, které projevovali Židé během krizového období v září. V této souvislosti žádáme naše čtenáře o sdělení podobných případů, z nichž vyplývá, že Žid si přeje válku a doufá, že se šileným vražděním národů znovu dostane k moci.“*¹²⁴ Na tyto výzvy sudetští Němci hojně reagovali. Lidé poskytovali časopisu nejrůznější materiály o Židech, což dokazují i snímky, které byly zaslány 20. července 1939 Ernstem Rauchem z Karlových Varů do redakce *Stürmeru*, na nichž byl vyfocen židovský obchodník s oděvy Schiffer, který

¹²¹ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 396-397.

¹²² Tamtéž, s. 397.

¹²³ Tamtéž, s. 398.

¹²⁴ Tamtéž 5, s. 398.

měl na klíně malé děvče, a kolem stálo přibližně padesát lidí. K tomuto snímku Raucher připsal verš:

*„Auf diesem Bild sieh'st gewiss,
Wie sich's der Jud ergehen liess.
Hier fühlt er sich gut geborgen
und machte sich auch keine Sorgen.
Er trug sich nicht mir der Idee,
Dass er verschwinden müsst aus dem Millieu.
Jude Schiffer war ein Kleiderhändler
Und nebenbei auch Rassenschänder.“*

*„Na tomhle obrázku jasně vidíš,
Jak si Žid užíval.
Tady se cítil v bezpečí
a nedělal si starosti.
Netrápila ho myšlenka, že odtud bude muset zmizet.
Žid Schiffer byl obchodník
A kromě toho hanobitel rasy.“¹²⁵*

Výše zmíněný motiv „hanobitele rasy“ byl častý v udavačských dopisech. Nejrůznější a nejútočnější dopisy psali samotní funkcionáři strany. Rudolf Tausch, jenž byl zmocněncem pro rasovou politiku v Karlových Varech, poukazoval na známého Žida z Karlových Varů, který pravidelně ve svém domě hanobil rasu a údajně svým obětím připravoval nejrůznější nástrahy a se svojí árijskou manželkou měl v tzv. omamném pokoji provádět nejrůznější výstřednosti.¹²⁶

Proti Židům byla vydána řada opatření, která ovlivňovala jejich každodenní životy. Židé byli protiprávně odsuzováni, přičemž tyto rozsudky nesly politické a rasové motivy.

Norimberskými zákony byl například vydán zákaz Židům pro mimomanželský sexuální styk s „áriji“, přičemž ten kdo by tento zákaz porušil, byl by automaticky považován za hanobitele rasy.¹²⁷

¹²⁵ Tamtéž, s. 399.

¹²⁶ Tamtéž, s. 399 – 400.

¹²⁷ Tamtéž, s. 400.

31. prosince 1938 byla odsouzena majitelka „židovského azylu“ v Olšových Vratech, která podala žalobu na úředníky Gestapa, kteří ji měli okrást a vyhrožovat. Tato obžaloba se však obrátila proti samotné žalobkyni a ta byla odsouzena k devíti měsícům káznice za šíření pomluv.¹²⁸

Po propuštění Židů z vězení se však měla většina z nich hlásit po šesti týdnech na Gestapu, odkud byli posíláni do koncentračních táborů, z čehož plyne, že majitelka židovského azylového domu byla taktéž deportována do některého z táborů.¹²⁹

V letech 1939 – 1942 byli Židé ve velmi obtížné situaci. Nemohli věřit sousedům, ale ani svým blízkým. Cokoliv vykonávali, se mohlo stát příčinou jejich zatčení. Psychický tlak byl na Židy markantní. Udání, která byla na ně předkládána, byla často nepodložena důkazy. V mnoha případech se jednalo o směšná nařčení, která by se za demokratického režimu přešla s úsměvem. V letech 1939 – 1942 však znamenala pro Židy mnohokrát rozsudek smrti. Málokdo by si uměl v dnešní době představit, co za následky mohlo mít hloupé udání od souseda.

¹²⁸ Tamtéž, s 403.

¹²⁹ Tamtéž, s 404.

4 Deportace Židů ze Sudet do vyhlazovacích táborů (1941 - 1943)

V létě roku 1942 započaly rozsáhlé deportace z oblasti Sudet. Tyto deportace se prozatím netýkaly Židů žijících ve smíšených manželstvích, starších osob a dětí do 14 let.¹³⁰ 27. února 1943 došlo k odsunu všech práceschopných Židů. Většina těchto Židů putovala do koncentračních táborů na východě.¹³¹

Jelikož 10. října 1941 žilo v Protektorátu 88 000 Židů, bylo rozhodnuto, že se zřídí ghetto právě v samotném Protektorátu. Z taktického hlediska bylo nejvýhodnější zvolit nějaké odlehlé místo, popřípadě vesnici či město, které nemá příliš rozvinutý průmysl. Jako ideální by se jevilo postavit ghetto jak v oblasti Čech, tak i na Moravě. Tato ghetta měla být rozdělena na pracovní a zásobovací tábory.¹³² 23. února 1943 byla pro Himmlera provedena statistika počtu Židů žijících v Protektorátu. V této statistice je však uvedeno 118 319 Židů, přičemž z tohoto čísla bylo později vycházeno při řešení židovské otázky v českých zemích. Toto číslo neobsahuje ilegální emigranty či Židy, kterým se podařilo svůj původ utajit.¹³³

4.1 Deportace do Terezína

Na soutoku řek Ohře a Labe stála pevnost Terezín, kterou nechal roku 1780 založit Josef II. a tato pevnost začala od listopadu 1941 sloužit jako internační tábor pro Židy. Pevnost byla rozdělena na dvě části. Na levém břehu Ohře se nacházelo město Terezín, jehož součástí byla „velká pevnost“ a na pravém břehu byla „malá pevnost“. Od roku 1940 však fungovala malá pevnost jako náhradní vězení, kvůli přeplněným pražským věznicím.¹³⁴

Pro deportaci Židů byl stanoven plán evakuace, přičemž denně měly přijíždět dva vlaky s Židy. Židé si s sebou mohli vzít padesátikilové neuzamykatelné zavazadlo a potraviny na 14 dní až 4 týdny. Kapacita Terezína čítala 50 000 až 60 000 Židů, kteří by zde mohli být „pohodlně“ ubytováni. Od června 1942 byli do Terezína dopravováni staří Židé, kteří měli nad 65 let a významní účastníci první světové války

¹³⁰ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 405, 411.

¹³¹ Tamtéž, s. 413.

¹³² Tamtéž, s. 414.

¹³³ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 111.

¹³⁴ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 414.

s manželkami či Židé z rozvedených smíšených manželství. Kvůli tomu byl Terezín často označován jako „Starecké ghetto“ a „Zvýhodněný tábor“.¹³⁵

Tyto názvy pro tábor sloužily jako pouhé krytí skutečnosti. Již od začátku se počítalo se smrtí mnoha Židů. Na poradě 10. října 1941 bylo jasně řečeno, že Židé budou mít za své pracovní výkony nárok na nejnižší dávky potravy. V obytných domech měli na spaní k dispozici pouze slámu, jelikož by postele zabraly příliš velké množství místa. Kvůli nedostatku potravy, vitamínů a celkově špatným podmínkám se předem počítalo s výskytem epidemií, které bylo třeba eliminovat pouze na ghetto.¹³⁶

Před evakuací byl každý Žid povinen podepsat tzv. smlouvu o zakoupení domova, což zapříčinilo, že se Židé neobávali následného transportu, jelikož měli pocit, že jim smlouva zajišťuje dlouhodobou péči a bezpečí. Na druhé straně byla tímto podpisem stvrzena úplná konfiskace židovského majetku.¹³⁷

První transport s 342 muži přijel z Prahy do Terezína 24. listopadu 1941.¹³⁸

Zpočátku byli v ghettu pouze čeští Židé, ale díky masovému přílivu se do Terezína dostali i Židé z Německa a Rakouska. Dle statistik prošlo Terezínem přibližně 141 000 lidí, z nichž bylo 75 000 z Čech a Moravy, 42 000 z Německa, 177 z Gdaňska a 611 z říšské župy Sudety. Mezi Židy z Čech a Moravy bychom však našli velké množství sudetských Židů, kteří roku 1938 utekli do vnitrozemí. Věková hranice Židů v Terezíně z Čech se pohybovala kolem 46 let. Z Berlína, Mnichova a Kolína byli do tábora transportováni staří Židé, proto byl jejich věkový průměr kolem 70 let. Z českých Židů v Terezíně zemřelo 6152 (cca 8,5%), německých Židů 20 848 (48,5%) a 88 000 Židů bylo deportováno z Terezína do vyhlazovacích táborů, přičemž z nich přežily 3000.¹³⁹

4.1.1 Deportace ze Sudet do Terezína

V listopadu 1942 odjížděly první transporty ze Sudet do Terezína. Tyto transporty měly pro přehlednost označení, které začínalo římskými číslicemi. Označení pro Karlovy Vary bylo XXII. K jednotlivým transportům byla přiřazena ještě arabská čísla. Např. 12. března 1943 odjel třetí chebský transport do Terezína s označením XXII/3. Transporty ze Sudet byly menší než transporty z Protektorátu a

¹³⁵ Tamtéž, s. 415.

¹³⁶ Tamtéž, s. 415.

¹³⁷ Tamtéž, s. 415.

¹³⁸ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 113.

¹³⁹ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 416.

přivázely od jedné do 102 osob. Jelikož se Terezín nacházel blízko sudetských měst, často se stávalo, že byli vězni přivázeni autobusem. Tito vězni byli pak připočítáváni k posledním železničním transportům.¹⁴⁰ Ze Sudet bylo evakuováno mnoho Židů. Během prvních čtyř měsíců bylo transportováno 460 lidí, přičemž 100 z nich bylo dopraveno do Terezína. 19. listopadu 1942 bylo v 241 sudetských městech dohromady 998 Židů. 16. prosince však putoval další transport s 250 lidmi do Terezína, tudíž se počet Židů snížil na 850 v oblasti Sudet.¹⁴¹

Z oblasti Chebu známe několik jmen Židů, kteří byli deportováni do táborů:

Karel Steiniger (*7. 12. 1876) a jeho žena Markéta Steunigerová (*29. 2. 1892). Jejich syn Fritz (*1912) se vystěhoval již v polovině 30. let do Palestiny. Jeho druhý syn Herbert Steiniger (*24. 4. 1918) byl transportem J 14. prosince 1941 odvezen do Terezína, kde pracoval jako pekař do 28. září 1944, kdy byl odvezen do Osvětimi. Následně byl 10. října 1944 transportován do Dachau, kde 6. ledna 1945 zemřel.¹⁴²

Dalším Židem evakuovaným do tábora byl poslední představitel ŽNO v Chebu Eduard Löwy, který odjel 9. července 1942 transportem z Prahy s označením AAp 483 do Terezína, kde 9. srpna 1942 zemřel. Jeho rodiče byli taktéž odvezeni do Terezína, kde dr. Löwy na následky nemoci zemřel a jeho žena byla převezena do Osvětimi, kde roku 1943 zemřela v plynové komoře.¹⁴³

Je známo několik dalších chebských Židů, ke kterým nemáme k dispozici více informací, avšak víme, že byli vězněni v koncentračním táboře Dachau či Mauthausen:

Alexander Bäuml (*26. dubna 1892, Cheb), zajatecké číslo 86029, české národnosti, odjel 30. 1. 1941 transportem H z Prahy do Terezína a do Dachau byl převezen 1. srpna 1944, kam se dostal přes koncentrační tábor Kauern. V Dachau umírá 8. února 1945.¹⁴⁴

Hans Mautner (*22. května 1911, Cheb), zajatecké číslo 115450, české národnosti. Do Dachau přišel z Osvětimi 10. října 1944, kde 30. prosince 1944 umírá.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 416 – 417.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 418.

¹⁴² CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 115.

¹⁴³ Tamtéž, s. 115.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 115.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 115.

Karl Oesterreicher (*2. ledna 1910, Cheb), zajatecké číslo 116039, české národnosti. Do Dachau přišel taktéž z Osvětimi 10. října 1944, umírá v táboře Flossenbürg dne 7. ledna 1945.¹⁴⁶ Atd.

V rozmezí od 25. 11. 1942 do 7. 3. 1945 bylo z Karlových Varů deportováno do Terezína 6 transportů s 166 vězni, z nichž přežilo 82. Mezi těmito vězni byla paní Elsa Rohm, která se narodila 25. ledna 1896 v Chebu a transportována byla do Terezína 7. 3. 1945 transportem XXII/6.

Transporty s vězni, kteří pocházeli ze Sudet, z Terezína do Osvětimi:

Označení transportu	Datum	Počet	Přežili
Cr	23. 1. 1943	2000	3
Ct	29. 1. 1943	1000	23
Dl	6. 9. 1943	2479	26
Ds	18. 12. 1943	2503	443
Ea	16. 5. 1944	2500	5
Ek	28. 9. 1944	2499	371
Em	1. 10. 1944	1500	293
Eq	12. 10. 1944	1500	74
Er	16. 10. 1944	1500	51
Es	19. 10. 1944	1500	51
Ev	28. 10. 1944	2038	137

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 115.

5 Obyvatelé Sudet a jejich přístup k Židům v letech 1942 – 1944

NSDAP se obávalo, že bude obyvatelstvo Sudet soucítit s Židy, ačkoliv byla prováděná dlouholetá antisemitská propaganda. Proto vydalo koncem října 1941 pokyn k tomu, aby se začala hlouběji probírat židovská otázka. Problémem bylo, že se k obyvatelstvu šířily informace o situaci Židů na východě, což dosvědčuje i zpráva ašského okresního vedoucího strany z přelomu roků 1941/1942, kdy ještě nezapočaly rozsáhlé deportace ze Sudet: „*V obyvatelstvu se postupně šíří zvěsti o masovém vyhlazování Židů na Východě. Zprávy přivážejí zranění a vojáci na dovolené z východní fronty.*“¹⁴⁷ Bylo potřeba, aby si obyvatelstvo Sudet uvědomilo, že Židé jsou pro ně stálou hrozbou. Cílem Gestapa bylo, aby deportace byly prováděny natolik tajně, aby si toho obyvatelstvo nevšimlo, což bylo velice obtížné zejména v malých městech a vesnicích.¹⁴⁸

Další hrozbou bylo, že se někteří sudetští Němci s Židy přátelili, ačkoliv věděli, že je to zakázané, což dosvědčuje i vyjádření Zippelia v srpnu 1942: „*Opakovaně vychází najevo, že část německého obyvatelstva není dostatečně světonázorově vyhraněna. Dokazuje to skutečnost, že různé árijské osoby pěstují přátelské styky s Židy a baví se s nimi na veřejné ulici. I zde bylo třeba v některých případech zakročit uvalením vazby.*“¹⁴⁹

Obyvatelstvo Sudet souhlasilo s opatřeními proti Židům, pokud nedocházelo k agresivitě. V říjnu 1942 byl snížen Židům přiděl potravin, což německé obyvatelstvo odsouhlasilo.¹⁵⁰

Propagační činnost bylo však nutné stále udržet v patřičné intenzitě. Varovné projevy před „židovským nebezpečím“ se např. objevovaly v Mariánských Lázních, kde bylo v květnu 1943 okresním vedením strany označeno několik výloh obchodů „sionistickou hvězdou“ a poukazem „to nás čekalo“. I přes veškerou snahu Gestapa tato akce nevyvolala patřičnou reakci sudetoněmeckého obyvatelstva.¹⁵¹

Většina sudetského obyvatelstva ignorovala situaci, která se děla kolem Židů. Jen nepatrné množství lidí se postavilo proti radikálním antisemitům.¹⁵²

¹⁴⁷ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 423.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 423.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 423 - 424.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 424.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 424.

¹⁵² Tamtéž, s. 425.

Židé, kteří zůstali v pohraničí, žili odděleně od zbytku obyvatelstva, avšak i přesto se stávali oběťmi různých útoků. Z výpovědi paní Hermine Sandnerové víme, jak se přistupovalo k Židům v Kraslicích. Hermine byla položidovka a neustále se setkávala s útoky ze strany sousedky. Na tyto útoky vzpomínala po válce: *„Když jsem procházela domem, nadávali mi se svými přítelkyněmi do svinských Židů.“* 31. března 1943 byla v 5.45 ráno odvezena na karlovarské Gestapo, přičemž doma musela zanechat o hladu pětiměsíční dítě. V Karlových Varech byla obviněna z toho, že poslouchá údajně „nepřátelské vysílače“ i přesto, že doma neměla k dispozici rozhlasový přijímač. Nakonec byla obviněna z pronášení defetistických výroků na adresu manžela sousedky sloužícího ve Wehrmachtu, což dosvědčily dvě sousedky. Hermine byla odsouzena k několikaměsíčnímu trestu, což bylo u Žida rovno rozsudku smrti. Důvodem byl rozkaz RSHA vydaný v březnu 1943, že všichni propuštění Židé, budou odvezeni do koncentračního tábora Osvětim nebo do tábora nucených prací v Lublinu a to na doživotí.¹⁵³

¹⁵³ Tamtéž, s. 426.

6 Rok 1945 v Sudetech

Sudety byly dlouhou dobu nedotčeny válkou, což se začátkem roku 1945 změnilo. 12. ledna 1945 se v pohraničí zdržovalo kolem 1,5 milionu uprchlíků.¹⁵⁴

Přes Sudety byla vedena řada „evakuačních pochodů“, ke kterým docházelo v případě, že vězni nebyli zlikvidováni již v táboře. Tyto pochody poskytly obyvatelstvům pohraničí často první setkání s bídou a ponižováním židovských vězňů. Jako příklad můžeme uvést pochod smrti z Helmbrechtsu, kdy prošlo přibližně tisíc žen např. Aší, Svatavou, Mariánskými Lázněmi, Chodovou Planou a Volary. Jiné pochody byly vedeny přes Chomutov, Kraslice či Karlovy Vary. Obyvatelstvo měst se k zuboženým lidem chovalo přátelsky. V mnoha případech se pokoušelo podstrčit Židům něco k jídlu, avšak tyto pokusy byly mařeny strážemi, které jim v tom bránily a bily vyhladovělé vězně. Vězni, kteří nebyli schopni v pochodu pokračovat, byli zabiti.¹⁵⁵

V lednu 1945 RSHA naplánovala poslední transport do Terezína, ve kterém měli být židovští partneři ve smíšených manželstvích, staří a nemocní lidé, tedy všichni prozatím ušetření lidé před evakuací. Tato akce nemohla být provedena na území celé Říše, i přesto bylo evakuováno v období mezi 5. lednem a 4. dubnem 2133 osob do Terezína.¹⁵⁶

6.1 Konec 2. světové války v Chebu

K osvobození Chebu došlo 26. dubna 1945 americkou armádou. Válka se Chebu příliš nedotkla, až ke konci války zde proběhlo několik leteckých náletů, při nichž bylo poškozeno nádraží, letecká továrna a některé obytné domy. Po dobu, kdy byly americké jednotky v Chebu, nedocházelo k žádným útokům proti německému obyvatelstvu.¹⁵⁷

Dr. Edvard Beneš vydal roku 1945 dekrety, které zbavovaly sudetské Němce občanských práv a majetku. Zásadním byl dekret 16/1945 Sb. z 19. června 1945, v němž se jednalo o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Období od 21. května 1938 do 28. října 1945 bylo

¹⁵⁴ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 430.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 431.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 431.

¹⁵⁷ CHMELÍKOVÁ, J. *Osudy chebských židů*, s. 118.

označováno jako tzv. doba zvýšeného ohrožení republiky. V konečném důsledku to znamenalo, že veškeré násilí páchané na Němcích v tomto období bylo tolerováno.¹⁵⁸

Němci nebyli potrestáni pouze ztrátou občanských práv a majetků, ale také byli často internováni v táborech, odváděni k nuceným pracím a deportováni do jiných částí ČSR. Na Postupimské konferenci 17. června – 2. srpna 1945 bylo schváleno, že budou všichni Němci odsunuti z Československa, Polska, Maďarska. 25. února 1946 odjel první transport z Chebu s těmito Němci. Tato opatření však platila i pro Židy, kteří se vrátili zpět z emigrace. Ti, kteří mluvili Německy a hlásili se k německému občanství, museli stejně tak, jako ostatní Němci, nosit od října 1947 označení „N“.¹⁵⁹

Počet Židů po roce 1945 v ČSR nelze jednoznačně určit. Odhaduje se, že válku přežilo necelých 15% československých Židů. Ti, kteří se vrátili, procházeli stavem deziluze a to kvůli zjištěním, že ztratili své příbuzné. Češi, kteří si přivlastnili jejich majetek, se k nim chovali značně nepřátelsky.¹⁶⁰

V Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo v září 1945 již 59 židovských náboženských obcí. Obce, které fungovaly před válkou, byly oficiálně zrušeny a to z toho důvodu, že většina jejich příslušníků již nebyla naživu či nebyly finanční prostředky na jejich obnovu.¹⁶¹

Válka se stala ničitelem části židovské kultury, tradice a zejména Židů. Ani po válce se Židé nedočkali klidu. V sudetských oblastech stále přetrvával antisemitský odpor a ještě několik let po válce tomu tak bylo.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 118.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 118.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 118.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 118.

7 Věznění Židů a koncentrační tábory v Karlovarském kraji

Židé pozatýkáni v Sudetech byli kromě koncentračního tábora Dachau, Buchenwald a Sachsen Hausen umístováni do lokálních táborů v jednotlivých městech. Do 16. listopadu 1938 bylo zatčeno přibližně 30 000 židovských mužů. Heydrich ve svém rozkazu upozorňoval na to, že mají být zatýkáni pouze zdraví židovští muži, kteří nejsou příliš staří. Tento rozkaz však nebyl dodržován a to z toho důvodu, že cílem Gestapa a SA bylo dopadnout co největší počet Židů. V Karlových Varech se věková hranice zatýkaných osob pohybovala v rozpětí 19 – 57 let. Většina ze zatčených strávila ve výše zmiňovaných táborech 6 - 8 týdnů, přičemž v průběhu pobytu jich přišla celá řada o život.¹⁶²

Z výpovědi karlovarského Žida víme, jaké byly podmínky pro vězněné starší Židy: *„Stála tam připravená velká policejní auta, která nás měla odvézt do Dachau. Tuto zprávu většina z nás přijala, jako by šlo o naprosto běžnou záležitost. Řada lidí o něčem takovém ale ještě neslyšela. (...) Do Dachau dorazil transport odpoledne kolem 5. hodiny. Přijelo sem už několik transportů z různých míst, takže na všelijaké procedury tady čekalo odhadem asi 300 mužů. Všichni museli okamžitě nastoupit do dvojestupu a zůstat stát ve vzpřímeném postoji, chodidla v pravém úhlu. Když se první asi po 20 minutách pohnul, dostal ránu. Kdo si namlouval, že minimální pohyb nebude vidět, ten se spletl a už na něj dopadala sprška ran. Když se pak ti nejstarší z nás z dlouhého vypětí zhroutili, nastalo znovu hromadné bití a pak mohli všichni odejít do baráku 18. Je to barák, který slouží jenom k přijetí nových vězňů nebo těm, kteří tábor opouštějí. (...) Příští den v 6 hodin ráno nás zase přivedli před přijímací kancelář, kde jsme museli celé hodiny čekat na vyřízení veškerých formalit. Pak jsme se vrátili do baráku 18, kde jsme se převlékli a ve 12 hodin jsme dostali první jídlo. Dá se říct, že jenom hlad je vpravil do našich útroh. Židé v táboře nesměli pracovat, ale bylo třeba udělat z nás „lidi“. Execírování od rána do večera, a jaké! (...) Vlastně ani nelze popsat, jak už po jediném dni nejstarší nebo tělnatější lidé padali únavou. Kdo se zhroutil, toho jsme po execírce uviděli tváří v tvář úplně zbitého. Sněhová břečka a bláto nebránily velitelům v mnohahodinovém cepování. Když si člověk po hodinách povelů myslel, že bude smět odpochodovat a trochu se ohrát, přišly dřepy. To je zřejmě ještě větší mučení než cokoliv jiného. „Špičky nohou se zvedají, kolena se*

¹⁶² OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 181.

ohýbají“, velmi pomalu to jde dolů, pak několik minut v dřepu, a pak konečně zase pomalu nahoru. Kdo se nezhroutil na cvičišti, tohle ho zlomí a pak vždy přijde bití. To lze během dne zažít na mnoha místech. Dokonce i v noci má každý esesman právo i v baráku nechat všechny jeho obyvatele dělat dřepy tak dlouho, jak se mu zlíbí. Není divu, že v průběhu čtyř týdnů mého pobytu v táboře se hodně lidí pokusilo o sebevraždu. A běda těm chudákům, které při tom nachytali. Šli do bunkru. Když je pak člověk uviděl, bylo mu jasné, že jejich vůle k životu je naprosto zlomená.“¹⁶³

Na jaře roku 1939 však byla většina těchto vězňů na rozkaz Heydricha propuštěna. Nejprve se propustili Židé nad 60 let, následně i Židé nad 50 let. Nejdéle v táborech zůstali muži v rozmezí 20 až 50 let. Všichni byli povinni opustit Sudety.¹⁶⁴

7.1 Koncentrační tábor Flössenburg a jeho pobočky

Roku 1942 byly v Sudetech zřízeny první pobočky koncentračních táborů Flossenbürg, Ravensbrück a Gross Rosen. V letech 1942 – 1945 existovalo v Čechách a na Moravě přibližně 32 vnějších táborů, přičemž 16 z nich bylo pobočkami Flossenbürgu a dalších 16 pobočkami koncentračního tábora Gross Rosen. Věznění v nich nebyli pouze Židé, ti se sem dostali částečně až evakuačními transporty z Osvětimi a dalších táborů.¹⁶⁵

Flossenbürg byl otevřen 3. května 1938 v bavorském městečku Flossenbürg nedaleko Weidenu. Nad tímto táborem stojí zřícenina středověkého hradu. Místní oblast je typická velkými žulovými lomy, díky nimž byl zde tábor postaven. V táboře byli umístěni kriminálníci, sociálně nepřizpůsobivý vězni, političtí vězni, homosexuálové, kněží, váleční zajatci či Židé. Vězni byli národnosti německé, francouzské, sovětské, polské či české.¹⁶⁶

Víceméně každý větší tábor měl také pobočky tzv. venkovní tábory.¹⁶⁷ Z Flossenbürgu byla také rekrutována většina velitelů a strážního personálu do těchto táborů. Na území Bavorska, Saska a Sudet začaly vznikat roku 1942 pobočky tábora ve Flossenbürgu.¹⁶⁸ Těchto pobočných táborů bylo skoro 90. Dělili se na mužské a ženské, byly však i tábory, kde přebývali muži i ženy dohromady (např. Gundelsdorf,

¹⁶³ Tamtéž, s. 182.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 184.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 428.

¹⁶⁶ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 8 -10.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 8 -10.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 8 -10, 29.

Venusberg, Helmbrechts).¹⁶⁹ V Sokolově, Kraslicích a ve Svatavě byly umístěny ženské pobočky tohoto tábora. Co se týká židovských vězňů, tak v Sokolově a v Kraslicích Židovky nebyly a ve Svatavě z 1100 obyvatelek bylo pouhých 119 Židovek. Až na jaře 1945 byla do táborů přivezena vlna židovských vězňů¹⁷⁰

7.2 Pracovní tábor Svatava (Arbeitslager Zwodau)

Svatava je považována za jednu z nejnámějších obcí v sokolovském regionu a to díky těžbě hnědého uhlí. Kvůli dolům se do obce přistěhovalo mnoho Čechů.¹⁷¹

V průběhu 2. světové války zde vznikl největší ženský koncentrační tábor. Tábor byl umístěn na severozápadním okraji Svatavy.¹⁷² Třetí říše začala uvažovat o tom, že by se vězni koncentračních táborů měli zapojit do průmyslové výroby, a to z důvodu nedostatku pracovních sil. V dubnu 1942 byl vydán příkaz k maximálnímu nasazení vězňů do oblastí průmyslu.¹⁷³

Kvůli bombardování německých měst, které rozsáhleji započalo roku 1942, bylo rozhodnuto, že co největší části německé výrobní kapacity budou přesunuty pod zem, do nově vybudovaných továrních komplexů či do méně ohrožených oblastí, mezi něž patřilo také dnešní Sokolovsko.¹⁷⁴

Vznik koncentračního tábora Svatava, německy Zwodau, úzce souvisel s berlínskou firmou Luftfahrtgerätwerke Hakenfelde GmbH. Firma vznikla roku 1940 a byla dceřinou společností firmy Siemens Halske AG a Siemens-Schuckertwerke AG. Tato firma produkovala součástky do letadel jako autopiloty, navigační přístroje, palubní zařízení atd. V koncentračním táboře Ravensbürk pracovalo pro firmu mnoho vězeňkyň a firma Siemens měla s touto pracovní silou dobré zkušenosti.¹⁷⁵

Na jaře roku 1943 rozhodl ředitel Siemensových závodů Paul Storch, že budou části výroby přesunuty do oblastí, na které nedoléhá tak rozsáhle válka.

3. září 1943 byly zabrány budovy bývalé prádelny Ignáze Schmiegera o rozloze 13 000 čtverečních metrů pro vybudování továrny. Od listopadu 1943 přijížděly vězeňkyně nejrůznějších národností z tábora Ravensbrück. Díky výpovědi českého dělníka Stanislava Hrabíka, který se podílel na výstavbě tábora, víme, že 28.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 29.

¹⁷⁰ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 428.

¹⁷¹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 11.

¹⁷² NĚMEC, V. F. K. *Lager Podlesí Zwodau*, s. 21.

¹⁷³ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 11 -12.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 13.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 13.

listopadu 1943 bylo v táboře přibližně 140 pracujících vězeňkyň. V únoru 1944 bylo z Ravensbrücku dopraveno dalších 193 žen. Ženy byly ubytovány v továrních halách v prvním patře. Provoz byl v továrnách nepřetržitý a ženy vykonávaly 12 hodinové směny. Pan Němec ve své knize popisuje, v jakých podmínkách ženy v době budování tábora žily: „V květnu 1944 tam bylo posláno asi 1 500 Ravensbrúčanek. Když přijely, nebylo nic připraveno, samy musely vystavět závod. Dříve, než mohly postavit baráky pro sebe, žily několik měsíců v uzavřených závodních halách v největším vedru bez větrání. Ráno vstávaly o půl čtvrté, v 6 hodin začínala práce. Po práci stávaly 2 hodiny apel. I v zimě jim vydávali jídlo venku před baráky, takže je dostaly studené. Poněvadž odměna mistrů se řídila podle výkonu vězňů, vládl v továrně poháněčský systém. Každá žena musela za hodinu dosáhnout minimálního výdělku 0,60 RM, jinak byla poslána na práci venku. Venku pracovaly ženy na stavbách, kopaly základy, navážely kameny, transportovaly dříví, to vše i v zimě a bez rukavic, obuty v dřevácích.“¹⁷⁶

V počátečních měsících tábora byla strava lepší, než později. Ženy, které vykonávaly svojí práci nadstandardně výkonně, dostávaly navíc zvýšené dávky jídla. Ženy, které vykonávaly práci hůře než ostatní vězeňkyně, byly trestány náročnější prací či musely vykonávat práce venku i za nepříjemného počasí.¹⁷⁷

I když ve Svatavě panovaly o něco lepší podmínky než ve velkých vyhlazovacích táborech, ani zde neměly ženy základní věci pro denní potřebu.

7.2.1 Budování a vzhled tábora

V březnu roku 1944 byla započata stavba klasického tábora s dřevěnými domy. Budování tábora zajišťovaly firmy Markgraf und Heger z Chebu a firma August Schuh z Karlových Varů. Dělníci, kteří se na stavbě podíleli, byli zajatci různých národností, například Francouzi, Belgičané, Holanďané či Italové. Tito zajatci, včetně Čechů, byli ubytováni v hostinci nedaleko stavby. Pouze pro Italy byly ve Svatavě vybudovány dřevěné baráky v severní části pláně Auerleiten, kousek od nově stavěného domu pro ženy.¹⁷⁸

V březnu 1944 přijelo z tábora Ravensbrück do tábora Svata přibližně dalších 100 vězeňkyň a v dubnu, květnu i červnu přijely tři transporty po cca 150 ženách.

¹⁷⁶ NĚMEC, V. F. K. *Lager Podlesí Zwodau*, s. 27.

¹⁷⁷ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 14 – 16.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 16.

Celkový počet žen z Ravensbrücku, které v květnu přijely, se pohyboval kolem 1500.¹⁷⁹

Vězněné ženy se snažily posílat svým rodinám dopisy. Tyto tzv. motáky jim pomáhali předávat např. Češi, podílející se na stavbě tábora. Mezi těmito Čechy byl také Sláva Hrabík z Poděvous u Domažlic a Václav Hanuš. Kdyby se na jejich „pašování“ dopisů přišlo, mělo by to pro ně nedozírné následky, proto bylo třeba dbát nejvyšší opatrnosti.¹⁸⁰ „Dopisy jsem pronášel ve formě motáků, buď zabalený do hlíny, který mě byl hozen Julčou a Dobruškou, po sebrání dopisu jsem odcházel na záchod a moták dal pod podrážku u boty, nebo dopis ženou hozen na zem, volně puštěn, tak jsem si botu namazal asfaltem, tím se mi moták přilepil na podrážku a opatrnou chůzí jsem opět odešel buď na záchod, nebo do boudy kde jsem moták uschoval do obleku a podobně, nebo mezi náradí které jsem s sebou nosil. Odnášení motáků/ dopisů/ byl velmi těžký úkol, neboť z pozorovatelem se dívaly hlídky SS, pak uvnitř SS-manky, dále i mezi ženami se nacházely některé Němky, které žalovaly, většinou měly zelené trojúhelníky. Takže se muselo dávat velice pozor a pak aby se neublížilo té ženě, která moták odhodila,“¹⁸¹ vzpomíná pan Hrabík.

Tyto dopisy následně Hrabík rozvážel a díky velkému štěstí nebyl nikdy s dopisem přistižen během kontrol. S dopisy jezdil do Karlových Varů a následně do Chebu. Jednou byl během svých cest zatčen Gestapem. „Byl jsem jednou zadržen při zpáteční cestě z Chebu a to v Sokolově na nádraží, byl jsem odvezen na gestapo ještě s dvěma Čechy, byla u mě provedena prohlídka, ale nic u mě nebylo nalezeno, huře by to bylo dopadlo, když jsem odjížděl směr Cheb, kdy jsem měl u sebe 2 dopisy pro Lublaň, 2 Polsko, 2 Československo a Francie 1 dopis.“¹⁸²

Ve své knize *Francouzky ve Svatavě* popisuje Hrabíkovu činnost také pan Němec: „Dne 23. června dostala Češka Dobruška z domova dopis. Hned den nato podstrčila Slávovi Hrabíkovi, českému dělníku z Poděvous, odpověď. Hrabík pronesl dopis pod podšívku kabátu přes protektorátní hranici. V Plzni ho vložil do obálky a poslal do Olomouce.“¹⁸³

Václav Hanuš pocházel z Frýdlantska, pomáhal vězeňkyním s vynášením dopisů a informoval je o situaci venku mimo tábor, což víme díky dopisu, který

¹⁷⁹ NĚMEC, V. F. K. *Lager Podlesí Zwodau*, s. 27.

¹⁸⁰ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 17.

¹⁸¹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Výpověď S. Hrabíka.

¹⁸² Tamtéž, s. 3.

¹⁸³ NĚMEC, V. *Francouzky ve Svatavě*, s. 11.

napsala po válce ruská vězeňkyně Nad'ja Listopadová (viz příloha č. 12). „*Jméno Václav Hanuš bylo známo každé vězeňkyni jako jméno spojky, která odstraňovala tu strašnou izolaci s vnějším světem. Hanuš přinášel zvenku do tábora zprávy o pohybu front a pomáhal nám tak překonávat beznadějný život v táboře. Jeho jméno v táboře vyslovovali s úctou.*“¹⁸⁴

Do dnešní doby se zachovala řada fotografií, plánek z leteckých snímků tábora, díky nimž známe jeho původní podobu. Tábor se nacházel vedle Schmiegerovy továrny a měl tvar rovnoramenného trojúhelníku. Součástí tábora byla také nemocnice, která byla největší budovou v celém táboře. Byly zde také tři dřevěné baráky, kde byly ubytovány vězeňkyně. V těchto domech bydlely Francouzky, Němky a příslušnice slovanských národů. Další dva domy sloužily jako ubytování pro Italy. Dále zde byla kuchyně a velitelství. V komplexu byla také umístěna vodní protipožární nádrž, která na místě stojí dodnes. Také se zachovaly tři betonové protiletecké kryty, které sloužily jako úkryt pro dozorce a dozorkyně v případě leteckých náletů. Mezi ošetřovnou a bránou byl umístěn apelplac, což bylo prostranství, na kterém se ráno a večer všichni vězni povinně shromažďovali. Na tomto prostranství byli vězni sčítáni, četly se zde rozkazy, ale především apelplac sloužil k několikahodinovému nucenému stání a k individuálním trestům většinou ve formě bití. Kolem tábora byl ostnatý drát, který byl zakryt z obou stran rákosem, aby do tábora nebylo vidět. Drát byl navíc pod elektrickým proudem. Součástí tábora byly také dřevěné strážné věže, jejich přesný počet není znám, ve výpovědích se nejčastěji objevuje zmínka o čtyřech věžích (viz příloha č. 6 a 7).¹⁸⁵

Paní Stowasserová chodila každý den kolem tábora, jelikož měla jako porodní asistentka propustku. „*Tábor byl postaven v roce 1942. Pamatuji si to podle dětí. Jako porodní asistentka jsem měla propustku, mohla jsem chodit k Peterwerku přímo kolem tábora. Lidé se ptali, co to staví. Stavěli dřevěné baráky. Obehnali je dvojitým plotem, dráty nabili elektrinou. Mezi dráty běhávali a štěkali psi. Tábor měl dvě strážní věže s reflektory. Tam nahoře sedávali vojáci. Snad tam měli kulometry. Nikdo se nesměl k táboru přiblížit. Na rozích visely tabulky s nápisem: Nezastavovat se! Střílí se bez výzvy! Brána tábora byla proti Peterwerku. Pamatuji si, jak se tam u brány houpávaly v síti dozorkyně. Napravo od vchodu postavili v roce 1944 nemocnici. Tenkrát vypuk*

¹⁸⁴ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězňených ženách, Svědectví Nadi Listopadové.

¹⁸⁵ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 17 – 27.

*v táboře tyfus. Zemřelo sedm lidí. Na stavbu nemocnice poslali několik českých lidí. Pamatuji se zvláště na dva chlapce z Libně. Byli to tesaři.*¹⁸⁶

Paní Julie Komínková (viz příloha č. 12), která byla v táboře vězněna, ve svých vzpomínkách popisuje tábor následovně: „*Tábor byly 3 bloky, kuchyně a revír /nemocnice/. V rozích tábora stály 4 věže. Kasárny prý stály uvnitř lágru, brána byla dřevěná, propletená drátem. V drátech byl proud.*“¹⁸⁷

Také paní Czeslawa Malinowska ve svých vzpomínkách uvádí, jak tábor vypadal: „*Tábor se skládal z ubikací, nemocničního bloku a kuchyně, kde vařili pro nás i pro příslušníky SS. Taky tam stál dům, kde bydleli SS. Žen bylo moc, bloky byly plné. V průčelí bloku byly dveře, kterými se vcházelo do chodby. V chodbě na pravé straně byly záchody, za nimi pokoj blokové. Na levé straně byla jakási jídelna, kde rozdávali polévku a chléb. Dál byla velká ložnice a z ní se chodilo do chodby. Měly jsme i koupelnu. Na konci baráku byly zase dveře, jež vedly k drátům. V jídelně i v ložnici byla železná kamínka, ve kterých se někdy topilo.*“¹⁸⁸

Ženy, které byly ubytovány v továrně, se do dřevěných baráků nastěhovaly v červnu a červenci 1944. Avšak ještě ani v srpnu téhož roku nebyl tábor zcela hotový. Po přesunu žen z továrny začaly do tábora přijíždět transporty s dalšími vězeňkyněmi z koncentračního tábora Ravensbrück. Od 1. září 1944 se stala Svata součástí táborového komplexu, který spadal pod koncentrační tábor Flossenbürg.¹⁸⁹

7.2.2 Velitelé

Velitelé táborů z flossenbürského komplexu náleželi nejčastěji do jednotek SS. Část těchto velitelů však patřila mezi poddůstojníky, výjimečně zde byly hodnosti, které by se zařadily do řad mužstva.¹⁹⁰

Mezi zmiňovanými poddůstojníky byli také všichni tři velitelé Svatavy. Součástí mužstva byli všichni dozorcí, pokud náleželi do jednotek SS. Stráž však nemuseli vykonávat pouze příslušníci SS, ale také vojáci z různých armádních jednotek či ke konci války příslušníci německé domobrany.¹⁹¹

¹⁸⁶ NĚMEC, V. F. K. *Lager Podlesí Zwodau*, s. 28 – 29.

¹⁸⁷ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Julie Komínkové.

¹⁸⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky C. Malinowske, s. 1.

¹⁸⁹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 30.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 30.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 30.

Prvním velitelem tábora, o kterém máme rozsáhlejší zprávy, se stal SS-Hauptscharführer Willibald Richter (viz příloha č. 8), sudetský Němec, který se narodil 26. ledna 1893 v Příbrami pod Bukovou horou (německy Bierbersdorf). V říjnu 1941 sloužil ve Flossenbürgu jako člen stráže. V druhé polovině roku 1943 se stal velitelem tábora ve Svatavě. Mezi vězeňkyněmi byl tento velitel poměrně oblíbený. Patřil mezi mírnější velitele a z toho důvodu byl některými vězni nazýván „papa Richter“ nebo také „fotřík“.¹⁹² Paní Madelaine hovoří o panu Richterovi jako o Le Pepere neboli tatíčkovi. I ona má na Richtera dobré vzpomínky.¹⁹³

Jelikož pocházel ze Sudet, uměl trochu česky. Ve chvílích, kdy si to mohl dovolit, mluvil s českými vězeňkyněmi jejich mateřštinou. Všeobecně se k ženám choval slušně, což víme ze vzpomínek vězeňkyně Mileny Kalčíkové (viz příloha č. 14): *„Když jsme v dubnu 1944 přišly do Svatavy, vypadalo to, že tam bude vládnout idyla (...) Ráno přišel pupkatý Richter, byl to takový strejca, býval prý funebrákem. Říkalo se, že vstoupil do SS, aby se vyhnul frontě. Jakmile zaslechl, že mluvím s Dobruškou česky, začal hned lámat češtinu. Česky na nás mluvil potom vždycky tehdy, když si byl jistý nepřítomností dozorkyň. Stávalo se, že vězeňkyně k němu utekly, když jim ze strany dozorkyň hrozilo bití.“*¹⁹⁴

O Richterově dobré povaze se zmiňuje také vězeňkyně Julie Komínková: *„Richter se jevil jako dobrák, protože skutečně s vězni někdy promlouval jako s lidmi a ne jako s hmyzem, jak měli ve zvyku muži z SS. V té bídě se nám jevil jako „dobrý.“*¹⁹⁵

Ve Svatavě velel 18 vojákům a 21 dozorkyním, nad nimiž stála vrchní dozorkyně Elfrieda Tribus. Táboru velel do léta 1944. Během jeho velení však došlo k několika pokusům o útěk, což bylo nejspíš příčinou přeložení Richtera do tábora v Kraslicích, kde vznikala Flossenbürská pobočka. Dalším důvodem jeho odchodu z tábora ve Svatavě mohlo být napomáhání vězeňkyním. Johanna Baumannová, která byla neoblíbenou dozorkyní v táboře, na tento incident vzpomíná: *„Jedna dozorkyně, jejíž jméno si již nepamatuji, dostala od jedné vězeňkyně dopis, který chtěla propašovat ven, a ta dozorkyně jí chtěla pomoci. Richter se o tom dozvěděl, ale nic s tím neudělal a ani to nehlásil výš. Dozvěděla se to ale vrchní dozorkyně Schneider,*

¹⁹² Tamtéž, s. 31.

¹⁹³ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky paní Madelaine.

¹⁹⁴ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Milena Kalčíková.

¹⁹⁵ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Julie Komínkové.

kteřá uvědomila patřičné nadřizené ve Flossenbürgu. Richter byl pak následně potrestán, stejně jako ona dozorkyně. Sama jsem s tou vězeňkyní, jejíž jméno si také nepamatuji, strávila ve Flossenbürgu 3 dny, kde byla v té věci vyšetřována (...) Richter byl pak přeložen a při posledním nástupu stiskl každé vězeňkyni ruku a řekl, ať se drží, že to vše brzy přejde.“¹⁹⁶

V táboře v Kraslicích měl být Richter údajně až do 14. března 1945. O jeho následném osudu koluje řada teorií. V jedné ze svědeckých výpovědi stojí, že byl v květnu 1945 zastřelen někde u Rotavy, nebo že byl odvezen do Flossenbürgu a zde byl popraven kvůli napomáhání vězeňkyním při útěcích z jednoho transportu. Ve skutečnosti však zemřel z neznámých důvodů 26. května 1945 v nemocnici v hornofalckém Weidenu.¹⁹⁷

Druhým velitelem svatavského tábora se v průběhu července či srpna 1944 stal SS-Hauptscharführer Kurt Erich Schreiber (viz příloha č. 8), který se narodil 20. ledna 1911 v Mühlbecku v Sasku-Anhaltsku.

Roku 1939 je povolán do koncentračního tábora Flossenbürg, kde se stal dozorcem a členem popravčího komanda, které cíleně vraždilo sovětské a polské zajatce a to v letech 1941 a 1942. K vězňům se choval údajně krutě. Roku 1942 byl odvelen na několik dní do tábora v Nové Roli na Karlovarsku, kde pomáhal budovat místní pobočku Flossenbürgského tábora.

V létě 1944 přebírá Schreiber velení nad koncentračním táborem Svatava po Richterovi. K ženám ve Svatavě se údajně choval se sadistickou krutostí. Poměrně mnoho vězeňkyň vzpomíná na jeho nelidské chování. Díky jeho přístupu si vysloužil přezdívku „Attila“ podle krutého náčelníka kmene Hunů. Na toto kruté chování vzpomíná Jarmila Šubertová: *„Potom jsme dostaly nového velitele. Pamatuji na scénu, kdy při apelu fackoval Francouzsku s šedivými vlasy, vždy znovu musela vstát a vždy znovu padala pod jeho ranami do obličeje.“¹⁹⁸*

V červenci měl údajně zbít ruskou vězeňkyni do bezvědomí na „apelplacu“. Důvodem bylo, že vězňené Francouzsky zpívaly na ubikaci ke svému národnímu

¹⁹⁶ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 33.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 33.

¹⁹⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězňených ženách, Vzpomínky Jarmily Šubertové.

svátku francouzskou hymnu. To Schreibera natolik rozčílilo, že na apelu vytáhl jednu Rusku, dlaní ji srazil k zemi a poté ji začal kopat, až upadla do bezvědomí.¹⁹⁹

Polská vězeňkyně Czeslawa Malinowska ve své výpovědi líčila Schreiberovo brutální chování následovně: „*Jednou, když byly ženy v továrně, přišel komandant. Vešel do ložnice. Jedna postel se mu nelíbila. Ve dveřích stála Němka, která toho dne nešla do práce. Začal ji bít pohrabáčem. Utíkala a křičela, a on ji honil. Honem jsem se schovala, aby mne také nezbil.*“²⁰⁰ Toto napadení je popsáno i v dalších dvou výpovědích, mezi nimiž je výpověď již zmiňované dozorkyně Johanny Baumann. Němka napadena Schreiberem byla na ubikaci z důvodu nemoci. V důsledku tohoto útoku upadla na zem a zůstala bez pohnutí ležet. Večer pak zemřela.

Na jeho kruté chování si také vzpomíná Francouzka Marcelle Soulier: „*Když se účastnil nástupu, každá z nás měla v očích strach, když vyvolával naše čísla. Musely jsme okamžitě vystoupit z řady a dle přestupku jsme byly potrestány. Buď nás škrtili jako nebohé kuře, nebo nás koplí do zadku takovou silou, že jsme odletěli několik metrů kupředu, na tuto příležitost se používaly speciálně upravené boty. Rádi nás také mlátili klacky nebo nás sráželi hlavami navzájem, pokud se našli viníci dva. Vše se dělo na jeho příkaz a byly jsme týrány kvůli jeho zábavě.*“²⁰¹

Jedna z francouzských vězeňkyň vzpomíná, jak se Schreiber zachoval po příchodu židovských žen roku 1944 do tábora: „*Jednoho zimního dne v roce 1944 přišel do Svatavy veliký transport. Byly to vesměs židovky. Přišly k nám do tábora bosy. Skoro všechny měly tyfus a téměř všechny zemřely. Lagerkomandant, jmenoval se Schreiber, dal vykopat velký masový hrob. Dal tam naházet i ty, co ještě žily. Kdybyste dali ono místo překopat, našli byste tam plno mrtvých židů.*“²⁰²

22. února 1945 byl Schreiber převelen do tábora ve Flossenbürgu, údajně kvůli „kšeftování“ s potravinami. Od června 1946 do ledna 1947 byl spolu s 51 dalšími obviněnými souzen v procesu s bývalými dozorci a veliteli koncentračního tábora Flossenbürg a jeho poboček. Tento soud skončil vynesením 15 rozsudků smrti a 14 doživotními tresty, ale 3 tresty smrti byly následně změněny na doživotí. Kurt Erich Schreiber byl odsouzen k 20 letům odnětí svobody za podílení se na vraždě 18

¹⁹⁹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Deník G. Dionezzetti, s. 40.

²⁰⁰ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Czeslawy Malinowské, s. 1.

²⁰¹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 36.

²⁰² SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Francouzek.

sovětských a polských vězňů ve Flossenbürgu. Trest byl však změněn na polovinu a roku 1951 byl Schreiber propuštěn. 20. dubna 1971 Schreiber i se svou manželkou cestou z Norimberka havaroval a těžkým zraněním v noci na středu 21. dubna podlehl.²⁰³

Třetím a zároveň posledním velitelem Svatavy byl August Jordan. O tomto veliteli se ví velice málo informací. Schreibera měl nahradit 22. února 1945. V této době byl tábor značně přeplněn a plný chaosu. V důsledku přibývajících transportů se zvýšil počet žen v táboře. Tyto ženy bojovaly s hladem, zimou, nemocí, epidemiemi a strachem. Z toho důvodu se výpovědi o Jordanovi liší a jsou nepřesné. Řada žen si na tohoto velitele vůbec nevzpomínala.²⁰⁴

Z výpovědí některých dozorkyň víme, že než se stal Jordan velitelem tábora, sloužil jako příslušník ostrahy.²⁰⁵

Stejně jako Schreiber, tak i Jordan měl sklony k brutalitě vůči vězněným ženám. Ludmila Nováková vzpomíná na Jordánův brutální přístup: *„Jordan prováděl čas od času kontrolu v továrně, jeho návštěvy se nikdy neodbyly v klidu, vždycky došlo k nějakým kopancům fackám a řevu. Jednou také přišel do našeho „Betriebe“ a postavil se ke stroji, kde pracovala jedna Francouzka. Ptal se jí německy: Co jsi? Ona nerozuměla. Tu on vzal papír a tužku, nakreslil na to dětskou kresbu prasete a řekl jí: To je prase a takové prase jsi ty! A začal do ní kopat a mlátit ji, až upadla v bezvědomí na zem. Pak ji někam ženy odnesly a už jsme o ní víc neslyšely.“*²⁰⁶

Paní Nováková popisuje další incident, při kterém se ukázalo Jordanovo nelidské chování: *„Když nejvíc přšelo, určil Jordan, že budeme za dozoru jeho personálu pochodovat uvnitř tábora okolo drátů a zpívat. Tábor byl do svahu a všude žlutá mazlavá hlína, na níž jsme se nemohly v klusu udržet, a tak jsme hladové a nevyspalé za lijáku klopytaly a padaly, zase vstávaly a padaly jedna přes druhou. Večer jsme musely potom namočit a vymáchat šaty od bláta a sušit je na slavníku (...) Museli jsme nastupovat do továrny čisté a upravené, aby na nás němečtí civilisté nic nepoznali.“*²⁰⁷

Poválečný osud Augusta Jordana není přesně znám. 7. května 1945 vstoupili Američané do svatavského tábora, kde bylo zajištěno několik dozorců a také Jordan.

²⁰³ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 37.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 38.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 38.

²⁰⁶ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové-Novákové. Tato příhoda se objevuje i v deníku G. Dionezzetti.

²⁰⁷ Tamtéž.

Z amerického zajetí se mu však podařilo údajně uprchnout nebo se pokusil o sebevraždu, jak tvrdí ve své výpovědi desátník Luftwaffe Viktor Just: „*O konci velitele Jordana mohu říct, že byl spolu s námi internován dva dny v Sokolově. Tehdy jsme se pořád omývali v Ohři a druhý den jsem na břehu řeky uviděl jen části Jordanovy uniformy. Domníval jsem se, že se buď záměrně utopil – spáchal sebevraždu, nebo se pokusil o útěk. Od té doby o něm nic nevím.*“²⁰⁸

Kristýna Deimlová, bývalá vězeňkyně, však má na Jordanův poválečný osud jiné vzpomínky, které vylučují předchozí variantu: „*V Chebu jsem v květnu 1945 viděla komanda fùhrera Jordana. Byl s několika dalšími esesáky spoután na rukou a veden eskortou jako vězeň.*“²⁰⁹

Kvůli případu Jordana vypovídala řada dozorců a dozorkyň, ale také samotný velitel Schreiber či vězeňkyně. Co se po válce s Jordanem doopravdy stalo, se dodnes neví a tak byl roku 1979 proces, který byl veden proti Jordanovi, zastaven.

Velitel tábora hrál signifikantní roli pro postavení vězeňkyň. Jelikož celý tábor řídil, bylo na něm, jak bude s ženami zacházeno. Lze tedy vyzorovat, že v době, kdy byl velitelem tábora Richter, se ženy měly rapidně lépe, než v době následující, po příchodu Schreibra. Nejednalo se pouze o fyzické tresty, ale také o příjem jídla či náročnost práce.

7.2.3 Dozorkyně a dozorcí

Každý velitel měl v táboře k dispozici dozorkyně, dozorce či strážní personál. V ženských táborech figurovala na druhé nejvyšší pozici po veliteli vrchní dozorkyně nebo první dozorkyně.

Tyto dozorkyně byly voleny z řad obyčejných zaměstnankyň továren, většinou z takových zařízení, ve kterých vykonávali dělnickou práci vězni z koncentračních táborů. Dobrovolně se k výkonu této práce přihlásilo asi 10%, přibližně 20% bylo přijato v náborových akcích a 70% muselo službu vykonávat povinně. Pro tuto práci byly vybírány bezdětné a svobodné ženy s minimální výškou 160 cm a ve stáří 21 až 45 let. Do léta 1944 prošlo výcvikem 3500 žen, které mnohdy netušily, kým se mají stát či jaké budou jejich úkoly.²¹⁰

²⁰⁸ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 40.

²⁰⁹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, *Vzpomínky Kristýny Deimlové*.

²¹⁰ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 42.

Dozorkyně byly oblečeny do uniformy v barvě polní šedi, skládající se z kožených bot, sukně, blůzy a čapky (lodičky). Všechny nosily označení na dolní části levého rukávu, v případě vrchní dozorkyně to byly tři stříbrné pruhy okolo rukávu, doplněné stříbrným lemováním lodičky. První dozorkyně měla pruhy dva, ostatní dozorkyně pak jeden.²¹¹

Ve Svatavě nebyla vrchní dozorkyně, ačkoliv se o ni často mluvilo. Místo ní tu byla jen první dozorkyně. A první Erstaufseherin ve Svatavě byla Elfriede Tribus (viz příloha č. 9). Narodila se 2. července 1912 v Heydekrugu. Do Svatavy se dostala v lednu 1944, kvůli napomáhání jedné vězeňkyni. Původně sloužila v Ravensbrücku, kde se chovala přísně a krutě, po příchodu do Svatavy se ve svém vystupování zmírnila. Katharina Glauer na ni vzpomíná: „Dozorkyni Tribusovou mám poměrně dobře v paměti. Nás vězeňkyně spíš chránila a pomáhala nám, snažila se nám i ulehčit práci.“²¹²

Druhou svatavskou první dozorkyní byla Annelies Unger, která se narodila 5. července 1908 v Berlíně. Tato dozorkyně byla dle výpovědí krutá a brutální, jak vzpomíná Češka Julie Komínková: „O Ungerové jsme mívaly hrozné sny ještě dlouho potom, co jsme se dostaly na svobodu. (...) Byl to odporný zjev, zavalitá ženská. Nás znala už z Ravenbrücku. Provázela nás jako děsivé sny.“ Jedna vězeňkyně Erika Gallová vzpomíná, že si jednou bez dovolení zkrátila šaty, za což ji Ungerová zmlátila obuškem do zad a do obličeje. Jiná vězeňkyně, Gertrude Schmolz, zase vzpomíná, jak se jednou v zimě potřebovala zahřát a přestala pracovat, za což ji Ungerová zmlátila a její pes ji kousl do levé tváře.²¹³

Třetí první dozorkyní byla Ilse Schmidt, která se narodila 22. května 1923 v Heide na severu Německa. V době jejího působení ve Svatavě se chovala poměrně krutě, ačkoliv byla velice mladá, což víme ze vzpomínek Gertrudy Schmolz: „Schmidtová mne jednou s Jordanem zatáhla do sprchy a tam mne mlátila a pak polévala studenou vodou. Prý vypadám jako negr. Když jsem byla na marodce, přišla za mnou a z marodky mne vyhnala zpět do práce. Stejně brzy vyletiš komínem“ řekla mi přitom.²¹⁴

První či vrchní dozorkyni podléhalo 20 až 30 „obyčejných“ dozorkyň. Počet těchto dozorkyň se odvíjel od počtu vězňů v táboře. Mezi svatavské dozorkyně

²¹¹ Tamtéž, s. 43.

²¹² Tamtéž, s. 43.

²¹³ Tamtéž, s. 44.

²¹⁴ Tamtéž, s. 45.

například patřila rodačka z Rotavy Rosa Künzl, Paula Zeidler, Hildegard Dossler, Marga Guttenberg, Ursula Plusczik, Elisabeth Drittler, Anni-Erna Bräsick, Anni Wild, Lydia Bauer, Hildegard Steininger, Gertrud Pusch, rodačka ze Sokolova, Marianne Krutwa, Elli Dietz, Elisa Galsterer, Sophie Kälber, Lina Hussel, Walburga Koch, Hildegard Raack, Erika Karth, či Cläre Brendel (viz. Příloha č. 10).²¹⁵

Od srpna 1944, kdy se stal velitelem tábora Kurt Schreiber, začaly být hojně využívány jako dozorkyně německé vězeňkyně, které byly v táboře uvězněny kvůli kriminální činnosti. Mezi nejhorší dozorkyně byla řazena Johanna Baumann (viz příloha č. 9). Na tuto dozorkyni si většina vězeňkyň, ale i dozorkyň velice dobře vzpomíná a to zejména kvůli její krutosti. Zločinci byli poměrně často využíváni na funkce dozorců a to zejména z těch důvodů, aby se nemuseli nacističtí příslušníci účastnit tzv. špinavé práce, kdy docházelo k šikanování a týrání vězňů.²¹⁶

Johanna Baumann se narodila 14. května 1905. Ve 30. a 40. letech byla několikrát trestána a měla si dokonce odpykávat desetiletý trest za vraždu svého dítěte. Do Svatavy měla nastoupit 2. září 1944. Na Johannu Baumann vzpomíná řada vězeňkyň. Mezi těmito vzpomínkami se také nachází výpověď Rosy Skoda, která si pamatuje Johannino kruté chování: *„Se mnou tu byla zavřená i moje maminka. Jednou stonala, sotva se hýbala. Baumannka ji srazila k zemi a přerazila dvě žebra. Chtěla jsem jí pomoc, zdvihala jsem ji. Baumannka mne za to zfackovala a poslala do bunkru. Matku přenesly spoluvězeňkyně do revíru.“*²¹⁷ Na Lagerälteste Baumann vzpomíná také Ludmila Smrhová – Nováková (viz. Příloha č. 11): *„Život v táboře nám však neztrpčovali jenom SS. Byly to i ženy - sice vězněné jako my - ale pověřené různými funkcemi. Jednou z nich byla ve Svatavě t. zv. „Lagerälteste“, Němka se zeleným trojúhelníkem /zlodějka/ Baumannová. Mezi SS byla ve veliké oblibě a na její mínění byla kladena velká váha, takže nám pobyt v táboře mohla velmi usnadnit – kdyby byla chtěla. Ona však byla poctivým nohsledem a vykonavatelem veškeré vůle a nápadů SS. Sama také vězně tloukla a na ně žalovala a štvála, i je trestala odnětím jídla, ostriháním vlasů dohola a mnohahodinovým stáním před barákem za jakéhokoliv počasí. Neměla s nikým soucit ani slitování.“*²¹⁸ Polská vězeňkyně Czesława Malinowska (viz příloha č. 11) vzpomíná na Baumann následovně: *„Jednou, jak si*

²¹⁵ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o dozorkyních.

²¹⁶ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 56 – 57.

²¹⁷ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Rosy Skoda.

²¹⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové - Novákové.

pamatuji, přinesly jsme balík jedné Jugoslávce. V balíku byly i ořechy. Při otevírání byly vždycky i naše blokové a lagerälteste Hane Baumannová, vězeňkyně se zeleným vinglem. Koukala lakomě na ořechy, a tak jí Jesica dala plnou hrst ořechů. Baumannová rozlouskla ořechy. Místo jader byly v zalepených skořápkách „grypsy“. Lagerälteste se urazila. Ořechy odnesla komandantovi, který byl jejím milencem. Jesicu zavolal do komandantury. Vrátila se zbitá, ale nechtěla říci, co ji potkalo. Druhého dne ji odvezli do bunkru ve Flossenbürgu. Co se s ní stalo, to jsme se nedověděli.“²¹⁹

Selma Ludolph se stala roku 1945 svědkyní brutálního jednání Baumann. Do tábora v březnu přijely transporty s velkým množstvím židovských žen. Dvě z těchto Židovek byly umístěny do oddělených kůlen. Selma později slyšela prosit ženy o vodu, Baumann o situaci řekla. Johanna vzala obušek a odešla do kůlny. Mezitím šla Selma na záchod a z něho slyšela, jak Baumann obě ženy bije. Po nějaké době se Selma podívala do kůlny, kde našla obě ženy mrtvé.²²⁰

Po válce se starala Baumann v nemocnici ve Wridenu o nemocné seniory. Baumannová se zde pokusila o krádež šperků, avšak byla dopadena a převezena do internačního tábora a následně odsouzena na rok a osm měsíců nepodmíněného trestu. Do vězení však nenastoupila a psychologem byla prohlášena za méně duševně příčetnou. Roku 1971 byla vyšetřována Státním zastupitelstvem v Mnichově kvůli vraždě výše zmíněných dvou Židovek.²²¹

Z výše zmíněných výpovědí by se mylně dalo říci, že všechny dozorkyně byly vždy kruté a zlé ženy. Nebylo to však pravidlem. Mezi dozorkyněmi se nacházely i takové, které se ženám snažily pomoc a přilepšovaly jim. Toto jednání bylo však velmi nebezpečné, proto se většinou dozorkyně snažily chovat neutrálně. Většina žen si bohužel spíše pamatuje negativní zkušenosti s dozorkyněmi, nikoliv ty kladné.

7.2.4 Vězeňkyně

Až do jara roku 1945 nebyly internovány v táboře žádné Židovky. Tábor ve Svatavě nebyl táborem vyhlazovacím, nýbrž pracovním a primárně nesloužil pro

²¹⁹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky C. Malinowské, s. 2.

²²⁰ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 57.

²²¹ Tamtéž, s. 58 – 59.

židovské ženy. Do pracovních táborů nebyli Židé většinou transportováni, protože byli určeni k úplné likvidaci, nikoliv k vykonávání práce.²²²

Z výpovědi paní Eriky Gallové však vyplývá, že v táboře byly Židovky již roku 1943 a další přišly v roce 1944: „Když jsem přišla do Svatavy (roku 1943), byly tu většinou židovky. Přivezli nás z Ravensbrücku. Tam jsem byla v karanténě. S naším transportem přišly i Polky a Ukrajinky. Také židovky z Osvětimi. Tam někde věznili moji desetiletou sestru. (...) V roce 1944 asi v dubnu, sem přišel nový transport židovek. Vykládali je na nádraží. Byly už napůl mrtvé, skoro jen kostry. Tak byly nacpány v dobytčích vozech, že nemohly ani padnout. Každý den jich tu pak umíralo 15 až 17. Zpočátku je vozili v autech, potom na dvoukoláku do Sokolova.“²²³ Informace o tom, že by měly být v táboře Židovky ve větším množství již roku 1943 či 1944, není potvrzena. Většina vězeňkyň se přiklání k tomu, že se nejvíce Židovek objevilo v táboře až v únoru roku 1945, kdy byly do tábora transportovány z Ravensbrücku.

O příchodu Židovek roku 1945 se ve svých vzpomínkách také zmiňuje paní Malinowska: „Najednou se ohlásil nový transport z Ravensbrücku. Byly v něm samé židovky. Musely jsme je umístit na 1. blok. Blokovou tam byla v těch dnech Francouzka Georgette /Žožu/. Byla to starší, velmi milá paní. Židovkám nebyly dány slamníky, musely spát na dřevěných pilinách. V chladu a sněhu šly z Ravensbrücku až sem. Kolik jich po cestě zemřelo, už asi nikdo nespočítá. Ty, které hrůzy cesty přečkaly, byly vyčerpané, zbědované, měly omrzlé nohy. Byly samá veš. Stala jsem se zase zdravotní sestrou na bloku číslo 1. Bydlela jsem s Žožu v malém pokojíku. Byla to s těmi židovkami zoufalá práce. Léků bylo málo a ty, které jsme přesto sehnaly, byly málo účinné. Co stačilo cikánkám, nestačilo nově příšlým. Židovky s sebou přivlekly do lágru tyfus.“²²⁴

Paní Malinowska si také vzpomíná na velmi zanedbaný a zubožený stav židovských žen: „Jednou jsem viděla, jak jedna žena se vracela z WC. Lezla po kolenou, jež měla polepené pilinami. Když jsem jí kolena myla, tekl z ran hnis. Jiné zas odumřel na omrzlé noze palec. – Budu moci ještě tancovat? ptala se další. Vypadala jako stařena, ale pak jsem zjistila, že je jí 24 let a že bývala v Hadze tanečnicí.“

²²² Tamtéž, s. 60.

²²³ NĚMEC, V. F. K. *Lager Podlesí Zwodau*, s. 24.

²²⁴ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, *Vzpomínky C. Malinowské*, s. 9.

Dvakrát v týdnu jsme měnily obvazy. Byl jich nedostatek. Nemocné měly plno vředů, svrab, otevřených ran, pupínků a puchýřů a často i skorbud. Ten byl nejhorší. A tak jsem rány mazala mastmi, obvazovala a přilepovala náplasti. Nemocným kurdějemi /skorbudem/ bylo cítit z úst, musela jsem všechno štětečkovat. Žužu nakoukla zasklenými dveřmi a utekla. Divila se, jak u té práce mohu vydržet. Když jsem se potom vrátila na pokoj, vytáhla cigarety a řekla: Na, teď si můžeme zapálit. A nabídla mi cigaretu. Bůhví, kde je vzala.“²²⁵

Ve svých vzpomínkách popisuje transport Židovek, který přijel do svatavského tábora roku 1945, také Anne Marie Fayet, která byla společně s několika francouzskými ženami nucena provádět výklad vagónů, v nichž byla většina transportovaných žen již mrtvá: „Byla to práce těžká, znamenající nejen fyzickou námahu, ale hlavně duševní vyčerpání, neboť některé z nás se s takovým druhem práce setkaly poprvé. (...) Mrtvoly jsme vykládaly na vozíček a odvážely na hromadu. Ruka jedné mrtvoly po celou dobu cesty vyčnívala z příkrývky a jízdou se kymácela. Jelikož na nás její kymácení děsivě působilo, snažily jsme se ruku ukrýt pod deku, což se nám však nepodařilo. (...) Chtěla bych říct osobní zážitek, který jsem při této práci měla. První ženu, kterou jsem vykládala, jsem musela táhnout za nohy. Jedna noha se utrhla v koleně a v ruce mi zůstala jen punčocha. Bylo to něco úděsného.“²²⁶

V transportu bylo přibližně 1600 maďarských žen a stejně jako ostatní vězeňkyně hovoří i paní Fayet o jejich velmi zanedbaném stavu: „Byly to ženy ve věku od 17 do 20 let. Zvláště vzpomínám na jednu z nich, která se narodila údajně v Sokolově a později byla také první ženou z těch, které to přežily, která v Sokolově zemřela. Měly vši, různé vyrážky, velká část byla postižena tyfem. Jelikož nepracovaly, jejich dávky potravin byly nepatrné. Aby se jim dostalo více jídla, vedli jako živé i část těch, které již byly mrtvé.“²²⁷

Jakých národností byly ženy umístěny v koncentračním táboře ve Svatavě, lze nalézt v seznamu žen flossenbüurských venkovních poboček, který byl po válce odvezen do USA a je umístěn v Národním archivu ve Washingtonu.²²⁸

Nejvíce žen pocházelo z Německé říše. Tyto Němky byly většinou zločinci z povolání či asociálové. Jen nepatrné množství z nich patřilo mezi politické vězně.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Anne Marie Fayet.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 60.

Dále v táboře byly zastoupeny v druhém největším počtu Francouzky, celkem 257 žen. Tyto ženy nepatřily mezi zločince, nýbrž mezi politické vězně. Ze Sovětského svazu zde bylo uvězněno 126 žen. Všechny měly uvedené označení „Rus“, avšak velká část z nich pocházela z Ukrajiny. 75 žen pocházelo z Polska, z nichž část patřila mezi politické vězně a asociály, avšak většina byla zařazena mezi civilní pracovníky. 46 žen pocházelo z Jugoslávie a to zejména ze Slovinska. Tyto ženy zde byly umístěny z politických důvodů. Češek bylo v táboře maximálně 15. V táboře měla být vězněna také jedna Litevka a Lucemburčanka. V únoru 1945 mělo táborem projít 200 maďarských cikánek a od února do dubna 1945 přišlo do tábora v rámci pochodů smrti i několik Židovek z polských táborů.²²⁹

Pro snadnější rozeznání vězeňkyň se používalo barevné označení trojúhelníkem na pravém rukávu: „*Barva červená – politický vězeň, zelená – zloději, černá – prostitute, fialová – vykladači bible. Přes barevný trojúhelník ještě napříč žlutý – židé. Na trojúhelníku byla černá písmena: T = Tscheche, D = Deutsche, P = Polen atd. Pod trojúhelníkem byl proužek látky s číslem vězně,*“²³⁰ popisuje paní Smrhová.

Než do tábora přišly roku 1945 židovské vězeňkyně, byl lágr rozdělen na dva druhy vězňených žen – kriminální (asociální) a politické vězně.²³¹

Do první kategorie patřily bývalé zlodějky, kapsářky, prostitutky či vražedkyně. Tyto ženy byly označovány jako „zločinci z povolání“ a na svých oděvech nosily zelený trojúhelník. Nacisté z těchto žen často tvořily dozorkyně, protože měly v sobě značnou míru brutality.²³²

Ve Svatavě byly umístěny také ženy, které měly označení „Aso“ (asociální). Mezi tyto ženy patřily zejména Romky či Sintky. Do této skupiny však také spadali lidé bez zaměstnání, podomní prodejci, kolotočáři, tuláci, lesby.²³³

Do druhé kategorie vězňů, která byla ve Svatavě hojně zastoupena, patřili tzv. političtí vězni. Ve Svatavě to byly zejména Francouzky, Jugoslávky, Polky, Rusky, Češky, Němky a jedna Lucemburčanka. Ve většině případů se jednalo o odbojářky.²³⁴

²²⁹ Tamtéž, s. 61 – 62.

²³⁰ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězňených ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové - Novákové.

²³¹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 62.

²³² Tamtéž, s. 63.

²³³ Tamtéž, s. 63.

²³⁴ Tamtéž, s. 63 – 65.

Všeobecně se vědělo, že podmínky ve venkovních táborech jsou lepší než v kmenovém táboře, proto se vězeňkyně pokoušely do těchto táborů dostat. Dostat se do svatavského tábora nemohla každá žena. Ženy byly podrobovány fyzickým prohlídkám. Zejména se prohlíženy ruce a zuby.

Mezi svatavskými vězeňkyněmi byla také Češka, Anežka Davidová (viz příloha č. 11) z Dalešic. Do tábora se dostala kvůli pomoci československým parašutistům z Británie. Tito parašutisté byli napojeni na skupinu Anthropoid, která uskutečnila atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Jeden z členů této parašutistické organizace se ukrýval v květnu 1942 v mlýně rodiny Davidů. Roku 1943 byl prozrazen a zatčen. Následně proběhlo i zatčení celé rodiny Davidů. Anežka byla deportována do Ravensbrücku a v dubnu 1944 do Svatavy, na což také vzpomíná: *„V březnu 1944 jsem z Brna byla i s dalšími ženami deportována do Ravensbrücku. Od toho okamžiku jsem už nebyla člověk, ale číslo. Ale tady jsem nepobyla dlouho. Asi jen měsíc. Pak nás nacpali do vagonů a dva dny vezli do neznáma. A tak jsem se 17. dubna ocitla ve Svatavě. I když tam nebyly podmínky o mnoho lepší, nestrašil nás aspoň kouř z krematoria, jako tomu bylo v Ravensbrücku. Přijely jsme sem vyčerpané a vyděšené. Svatavský lágr tehdy nebyl ještě hotový. Tak jsme spaly na podlaze továrny. Dělal jsem všechno, co bylo třeba. Kopala kanalizaci, vozila hlinu, dělala terénní práce. Když se dostavely dřevěné baráky, dali mě na druhý blok a chodilo se ve dvanáctihodinových směnách do továrny, kde jsme celé dny stály a dělaly nějaké součástky pro wehrmacht. (...) Když přišla zima, nebylo v lágrové kuchyni čím topit, tak jsme chodily do nějakých povrchových jam vyhrabávat holýma rukama zpod sněhu uhlí. Tam jsem upadla a poranila si nohu. Do smrti budu mít památku na to dolování. Ale žily jsme v naději, že to už nemůže dlouho trvat. A že se ve Svatavě dočkáme konce toho pekla.“*²³⁵

5. května 1945 byla Anežka v Hamburku, kam byla převezena, osvobozena. V té době ještě netušila, že jejího manžela nacisté popravili.

Paní Dionezzeti vzpomíná na cestu do Svatavy ve svém deníku: *„Odjezd byl stanoven na půlnoc. V každém vagóně je namačkáno na padesát žen. Když se rozední, dostáváme balíčky, které nám před odjezdem připravili: krajíček chleba, margarín a ždíbec paštiky. (...) Začíná noc. Snažíme se usnout. Zuté boty balancují nad našimi hlavami. Cítíme, jak nám otékají nohy. Vzduch je prosycen zápachem po dobytku. Ve*

²³⁵ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Anežky Davidové.

*dne je teplo, v noci zimavo. Chvějeme se nočním chladem. (...) Pojedeme-li bez zastávky, řekne voják, budeme večer na místě. Opravdu. Zwodau, Svatava. To jméno jsme už slýchaly v Ravensbrücku. Vlak zastavil a my vystupujeme.*²³⁶

Mezi další české vězeňkyně patří také Marie Šulěřová, která taktéž vzpomíná na svůj příchod do Svatavy: *„Vezli nás v noci ve vagónech, bylo nás v každém voze tolik, že jsme stály jedna druhé na nohou, nemohly jsme si sednout. Když jsme přijely do Svatavy, ubytovali nás v továrně. Tam jsme i spaly. Později nás dali do lágru. Já jsem bydlela na druhém bloku. Podílely jsme se na jeho budování. Kopaly jsme kanály a dělaly terénní práce. Když byla práce na výstavbě tábora hotova, přešly jsme na práci v továrně. (...) Když nás vezli z Ravensbrücku, byla jsem z toho hrozně nešťastná, myslela jsem, že nás vezou do plynové komory.*²³⁷

Mezi svatavské vězeňkyně patřila např. také profesorka chemie Mathilde Fritz-Brini, narozena roku 1919. V táboře byla od dubna 1944 do konce války. Ve Svatavě byla evidována jako vězeňkyně číslo 51 853. Zemřela roku 2011.²³⁸

K Francouzským vězňům ve Svatavě patřily Claire Boust či Marcele Soulier.

Anežka Davidová, Ludmila Nováková (rozená Smrhová), Dobruška Vrabcová (rozená Procházková), Miloslava Vacková (rozená Kalčíková), Julie Nimrichterová (rozená Komínková), Věra Danjárová (rozená Rajtrová), Pavla Břeňková, Františka Gajdušková, Jarmila Kubátová (rozená Schrbertová) či Marie Šulěřová pocházely z Česka a taktéž patřily mezi vězeňkyně ze Svatavy. Marii Šulěřové bylo přiřazeno číslo 51 359. Jejího otce nacisté popravili za pomoc partyzánům, stejně tak i jejího manžela.²³⁹

Dalšími vězeňkyněmi byly například Czeslawa Malinowska, Jarmila Šubrtová, Helena Todorowska, Ludmila Pihlar, Nad'a Listopadová, Naděžda Nikišina.

Je velice důležité upozornit na to, že nelze výpovědi vězeňkyň považovat jednoznačně za pravdivé. Jedná se o subjektivní výpovědi, které se mnohdy v řadě faktů liší.

7.2.5 Práce a život v táboře

Jak již bylo zmíněno, svatavský tábor byl především táborem pracovním, nikoliv vyhlazovacím. Výroba byla prováděna v bývalých prostorách Schmiegerovy

²³⁶ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězňích ženách, Deník G. Dionezzeti, s. 28.

²³⁷ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 69.

²³⁸ Tamtéž, s. 65.

²³⁹ Tamtéž, s. 68 – 69.

prádelny, kde byly v původních měsících také ženy ubytovány. Ve Svatavě se vyráběly zařízení pro vybavení německých letadel.²⁴⁰

Paní Malinowska vzpomíná na ranní hygienu v táboře: „*Ráno při nástupu všechny ženy utikaly, aby se co nejdřív mohly umýt. (...) Umýt se, to nebylo lehké. Žen bylo hodně a voda studená. Okna nepřiléhala a v koupelně byla zima. Ženy se svlékly do naha a stály na betonové podlaze. Koupelna se rychle naplnila parou. Vězeňkyně ale byly otužilé.*“²⁴¹ Po umytí vždy následovalo srovnání lůžka, na kterém dozorcům velice záleželo. Pokud byl slamník nepečlivě zastlán, následoval většinou trest. Následně probíhala snídaně, kde ženy dostaly nápoj podobný kávě a kousek chleba. Po snídani běžely ženy na apel, kde je dozorkyně přepočítávaly.²⁴²

Apel byl každý den ve stejnou hodinu a to konkrétně ve čtyři deset. Ranního přepočítávání se musely účastnit všechny ženy, i když byly nemocné, vyčerpané a za jakéhokoliv počasí. Za nemocnou ženu byla považována pouze ta žena, jejíž teplota přesahovala 39 stupňů. Apely byly mezi ženami velmi neoblíbené a to zejména kvůli tomu, že během nich si dozorcí a velitelé na ženách vybíjeli zlost.²⁴³ Na apely vzpomíná také paní Smrhová: „*Byly to hlavně ranní „Appely“, k nimž jsme musely nastupovat již o 4. hodině ranní, ačkoliv práce v továrně, kam bylo pěšky daleko asi 5 minut, začínala až o šesté hodině. Nastupovaly jsme za každého počasí. V dešti, mraze, polonahé - bez spodního prádla, bez punčoch, v dřevácích, z nichž mnohdy každý byl jiný a jinak veliký. Mlčky jsme musely prostát ty dvě hodiny, zdravé i nemocné, se žaludky staženými hlady, unavené a duševně zdeptané. Kdo se opovažoval schoulit se do dřepu, nebo se přitisknout k sousedce, byl dozorkyněmi vytlačen z řady, zfackován a zkopán a také zdivočelí psi si často raflí do bezbranné oběti na zemi. Provinilá musela stát potom stranou a po příchodu Jordana, který se neopomněl zeptat na její poklesek, stržila další náklad ran, případně musela pak ještě, po odchodu ostatních z tábora, stát za trest dál bez jídla.*“²⁴⁴

V šest hodin se odcházelo do práce. Továrna byla od tábora přibližně 300 m. Cesta byla z obou stran ohraničena ostnatým drátem. Ženy se přesouvaly do továrny za dohledu dozorkyň. Vězeňkyně měly za povinnost cestou zpívat německé

²⁴⁰ Tamtéž, s. 76.

²⁴¹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky C. Malinowske, s. 1.

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 77.

²⁴⁴ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové-Novákové.

pochodové a nacionalistické písně. Na odchod do práce a zpívání písní si také paní Smrhová vzpomíná: „Doprovázely nás německé dozorkyně „Aufseherinen“ a vysloužilí vojáci „Posten“ se psy za stálého řvaní a pohánění. Musely jsme hlasitě zpívat německé, pochodové písně, aby obyvatelé věděli, že se máme dobře a že jsme stále veselé. Když dozorkyně zjistily, že některá nezpívá, tloukly ji do hlavy a fackovaly, mnohdy tloukli i Posti pažbami pušky.“²⁴⁵

V továrně dohlížela na každou skupinu vězňů jedna dozorkyně. Vězni si mezi sebou nesměli povídat, jinak následoval trest. Pracovní podmínky byly pro ženy velice těžké, jak dále popisuje vězeňkyně Smrhová: „S velkou radostí nám odpíraly dozorkyně odejít od práce na záchod, což mělo za následek velké utrpení žen celkem stále nastydých a při tamější stravě a zdravotních podmínkách soustavně trpících průjmy. Za poledne musela potom taková žena v táboře těžce rozhodnout, zda ponechá stranou svou potřebu a dostane „oběd“, nebo se raději pro tlačenicí na záchodech oběda vzdá. Obojí se rozhodně nikdy nestačilo.“²⁴⁶

Práce na strojích v továrně nebyla pro ženy obtížná pouze ze sociálních a zdravotních důvodů, ale také kvůli tomu, že neměly zkušenosti s touto řemeslnou a strojní výrobou.²⁴⁷ Zejména francouzské ženy se snažily různými způsoby nacistickou výrobu sabotovat: „Okolo mne pracují samé Francouzky. Nemyslete holky, že budu dělat na skopčáky! Začnu pracovat, zasunu hrubě nůž na první součástku, ryc – a je po ostří. Předáku, předáku! Nix gut! Kaput! Předák vyhodí nůž, naostří ho, zasune přesně na součástku, seřídí stroj a nechá mě pracovat. Tahle scéna se opakuje patnáctkrát za den. Zatím co předák seřizuje můj stroj, ostatní přičumují, nepracují. Nakonec mě posílají k jinému předákovi.“ píše paní Dionezzeti.²⁴⁸

V poledne odcházely ženy zpět do tábora na oběd, jídlo dostávaly neustále stejné a nikterak ženy nezasytilo, což dokládá ve své výpovědi také paní Smrhová: „Na polední jídlo jsme chodily, resp. klusaly do tábora. Jídelníček byl velice „pestrý“: jeden den vařený tuřín, druhý den zelená voda (špenát) a tak kolem dokola. (Výjimečně se v jídle objevil hrách, řepa, trocha mouky, či rozmletá brambora, nebo slupka).²⁴⁹ Kdo neměl svou misku nebo lžici, nedostal jíst. Do baráku jsme při jídle

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové-Novákové.

²⁴⁷ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 78.

²⁴⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Deník G. Dionezzeti, s. 51.

²⁴⁹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 80.

nesměly, jedlo se venku ve stoje, za každého počasí. Jídlo se shltlo, umyla se miska a znovu „los, los“ do práce, až do 6 hodin večer.“²⁵⁰

Po příchodu z práce chodily ženy opět na apel, kde byly stejně jako ráno přepočítány. V případě že počet vězeňkyň nesouhlasil, byly nuceny stát venku mnohdy celé hodiny i noc bez jídla, mlčky a za trest.²⁵¹

Vězni všech koncentračních táborů se všeobecně shodli, že nejhorší na věznění v táborech byl neustálý hlad. Na bití a častou šikanu se dalo zvyknout, ale nedostatek jídla bral velké množství síly a zdraví. Denní příděl jídla byl velice omezený, jak popisuje Ludmila Smrhová: *„Na celý den byl přiděl ¼ mléka, malého bochničku chleba /asi 20 dkg/ a později ještě méně, k tomu někdy večer 1 lžice marmelády, v neděli někdy kostička Sany /asi 3 dkg/ a někdy asi 5 dkg vodnatého salámu. Výjimečně pár brambor – to bylo spíše sváteční jídlo. Situace se stravou se však v táboře neustále zhoršovala. „V roce 1945 jsme už nedostávaly ani tuřín, ani salám, ani Sanu, byla jen jakási špinavá voda, bůhví z čeho to bylo a 10 dkg chleba na celý den. SS kuchyně však vyvářela dál normálně maso a ostatní jídla jako dřív. Vůně těchto jídel se nesla naším celým malým táborem jako výsměch a přání dobré chuti k tomu, co jsme měly my.“²⁵²*

Na táborové stravě by vězni jen velmi těžko přežili, proto byli nuceni si dopomáhat jinými prostředky, pokračuje paní Smrhová ve svých vzpomínkách: *„Málokteré ženy dostávaly z domova balíčky. Nás Češek tam bylo málo, ale přece jen nějaký ten „přísun“ byl. Ale jaké bylo naše zděšení, když byl balíček zpřeházený: kousek rozdrceného chleba v trošce másla nebo sádla, které si naši doma pro nás odpírali – a v tom rozsypaný mýdlový prášek, nebo rozkrájené mýdlo /aby se do tábora nic nepašovalo/. Nebo byl balíček vykradený a dostaly jsme jen pár zlomků a kupu papíru.“²⁵³*

Podmínky v táboře byly náročné i z pohledu osobní čistoty. V barácích byla k dispozici pouze studená voda a ženy, které si chtěly vyprat své šaty, se tísnily a mačkaly u umyvadel. Mokrý šaty následně sušily na slavnících vlastním tělem v průběhu noci. Často se stávalo, že šaty přes noc nestihly uschnout a ženy byly

²⁵⁰ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové-Novákové.

²⁵¹ BRUŽENÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 80.

²⁵² SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové-Novákové.

²⁵³ Tamtéž.

nuceny se ráno obléct do mokrého oděvu i za mrazivého počasí.²⁵⁴ Některé ženy však na hygienu nedbaly a zcela rezignovaly, jak vzpomíná paní Malinowska: *„V každém táboře byli zanedbaní, nesmírně opotřebovaní, opuštění a zcela apatičtí lidé, živé mrtvoly. Na Majdanku takového člověka nazývali „gamel“, v Osvětimi muzulman a v Ravensbrücku szmukszyk. Dostala jsem několik takových lidí do své péče. Museli jsme je téměř odnést do koupelny, umýt, učesat a pořád je mít na očích, protože se nikdy nevědělo, co v které chvíli provedou. Braly různé věci, zlobily a znečišťovaly lůžka.“*²⁵⁵

Ženy byly trestány za jakékoliv maličkosti. Jejich trestem bylo často kopání krytů pro SS či stavění schodů. Tato práce se vykonávala především v neděli.²⁵⁶

Úmrtnost v táboře byla velice vysoká. Mrtvoly se odnášely večer po Apelu na márách směrem k Sokolovu. Přenos těl měly na starost německé vězeňkyně se zeleným „Winklem“.

Jak lze vypožorovat z výše podaných výpovědi, tak život ve svatavském lágru byl dosti náročný. Ačkoliv v něm neumíralo několik žen denně, jako v jiných táborech, i zde byl denní režim natolik náročný, že se ženy pohybovaly na pokraji života a smrti.

7.2.6 Útěky z tábora

Dle výpovědi paní Stowasserové se z tábora údajně podařilo uprchnout jedné vězeňkyni, která se podhrabala pod dráty a utekla do lesů u Steinbergu. Údajně ženu našli po konci války mrtvou.²⁵⁷

4. ledna 1945 se pokusila o útěk z tábora také Nad'a Listopadová: *„Po dlouhém bloudění se dostala až do Nového Sedla. S pomocí německého antifašisty našla přechodný útulek v mansardě jedné hospody. Byla ale vyzrazena a měla být popravena. Od jisté smrti ji ale zachránila sovětská lékařka Káťa, která ji vyměnila za mrtvou Němku.“*²⁵⁸

Paní Komínková vzpomíná na čtyři útěky ze svatavského tábora: *„Před Nad'ou uprchla už čtyři děvčata, Rusky. Nejdříve tři. Těm se útěk podařil. Byla mezi nimi i*

²⁵⁴ Tamtéž.

²⁵⁵ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky C. Malinowske, s. 4.

²⁵⁶ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Ludmily Smrhové-Novákové.

²⁵⁷ NĚMEC, V. F. K. *Lager Podlesí Zwodau*, s. 30.

²⁵⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Výpověď Nadi Listopadové.

*Tasia, která měla být odvezena a souzena pro špionážní činnost. (...) Potom utekla ještě jedna Ruska, sama. Tu ale chytili a jako dnes vidím, jak jednoho večera stála vystavena na lágrovce s hanlivými nápisy na zádech. Vracely jsme se právě z továrny. (...) Po útěku těch tří Rusek přišla změna ve vedení lágru. Potom nastalo pravé peklo.*²⁵⁹

Tři týdny před koncem války utekla také paní Komínková z transportu smrti společně s jednou Ruskou. Své vězeňské oblečení zničila a následně se ukrývala v Praze.²⁶⁰

Tresty za tyto útky z táborů většinou dopadly na hlavy táborových vězeňkyň. Ženy byly nuceny stát několik hodin na Apelplacu do té doby, než se přišlo na to, která z nich chybí. Pokud se některou z nich podařilo chytit, byla potrestána 25 ranami a musela spát v bunkru.²⁶¹

7.3 „Pochody smrti“ - Svatava

V letech 1944 – 1945 se vědělo, že situace pro Německo je značně nepříznivá, proto docházelo od podzimu 1944 k evakuačním pochodům z jednotlivých koncentračních táborů, které mohli být ohroženy postupující spojeneckou armádou. Tyto pochody byly označovány jako tzv. „pochody smrti“. Pochody spočívaly v tom, že byli nuceni jít muži, ženy, děti na několikadenní, ale i týdenní pochody v mrazu, bosí či v primitivní obuvi, o hladu, v nedostatečném oblečení, vyčerpání, slabí a unavení.²⁶²

Svatavský tábor se od počátku roku 1945 stal tranzitním táborem, což znamenalo, že zde pochody nekončily a ani končit neměly. Tábor sloužil pouze jako odpočinkové místo pro dozorce. Většina těchto pochodů dále směřovala do táborů Mauthausen, Dachau, Bergen-Belsen nebo Terezín. Pro Svatavu znamenaly tyto pochody značné přelidnění tábora, nedostatek potravin, léků a nemoci. Na jaře roku 1945 se díky tomu úmrtnost v táboře drasticky zvýšila.²⁶³

²⁵⁹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Julinky Komínkové.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 89.

²⁶² Tamtéž, s. 102.

²⁶³ Tamtéž, s. 102.

7.3.1 Svatavský „tyfový transport“

4. března 1945 přijel do Svatavy transport s židovskými ženami. Transport byl označován jako „tyfový transport“. Po příjezdu těchto židovských žen se ve svatavském táboře rozšířila tyfová epidemie.²⁶⁴

Tyto ženy, které dorazily v březnu do Svatavy, byly součástí pochodu vedeného z grossrosenské pobočky Schlesiersee I a Schlesiersee II 21. ledna 1945. Cílem pochodu měla být další pobočka tábora Gross Rosen, Grünberg, kam pochod došel 28. ledna. Zde se k pochodu přidaly další ženy a 29. ledna se pochod začal přesouvat směrem na Volary a Prachatice, kde byl také 4. – 6. května 1945 ukončen.²⁶⁵

Pochod byl rozdělen na dvě skupiny. V první skupině bylo 1100-1300 žen, které směřovaly do flossenbürgské pobočky Helmbrechts, kam dorazilo pouhých 621 vězeňkyň. 179 žen, které byly nejvíce nemocné, byly z pochodu odkloněny směrem na Svatav. Tam dorazily již zmiňovaného 4. března 1945. 200 – 300 žen, které nedorazily ani na jedno z těchto míst, bylo zavražděno, zemřelo vyčerpáním, nemocí, hladem a některým se podařilo uprchnout.²⁶⁶

Paní Alžběta Herzová si ve svých svědeckých výpovědích vzpomíná na trasu pochodu, kterého se zúčastnila. Společně s dalšími nemocnými Židovkami byla naložena do vlaku: „*V Oelsnitz bylo již pět plných vozů nemocných a desítky těch, které šly pěšky a neměly na nohou nic, ani hadry. Byl 1. březen, někde ještě ležel sníh, noci byly hrozné. Chodila jsem 9 dní úplně bosa ve sněhu. V Oelsnitz komandant vybral všechny bosé a připojil k nemocným na vozech. Klidně nám řekl, že za půl hodiny budeme zastřeleny. Zastřeleny jsme nebyly, ale čekala nás hroznější smrt než zastřelení. Z Oelsnitzu jsme jely 3 dny v otevřených dobytčích vagónech přes Aš, Cheb, Falknov do Svatavy, kde byl malý koncentrační tábor. 75% žen ve vlaku zmrzlo. Ve Svatavě jsme byly 18 dní, zemřela tam i moje jediná sestra. Po 15 dnech za námi došla ta část transportu, která šla pěšky.*“²⁶⁷ Díky flossenbüřským evidenčním záznamům víme, že výpověď paní Herzové se v některých faktech rozchází s pravdou. Cestou do tábora nezemřelo 75% žen, nýbrž 19 Židovek. Dalším nepřesným údajem, který paní Herzová uvádí, je příchod zbytku transportu 15. března. Zbytek tohoto transportu měl

²⁶⁴ Tamtéž, s. 105.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 105.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 105.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 106.

dorazit do Svatavy dle flossenbüřského seznamu až 17. dubna. I celková délka pobytu Židovských žen je sporná.²⁶⁸

Paní Doinezzeti má ve svém deníku záznam o příchodu těchto Židovek: „4. března: Je neděle. My se, jako obvykle, dáváme do praní. (...) Najednou přiběhne bloková Prosper: Právě byl ohlášen příchod nového transportu. Je třeba dvacet žen na vykládání. Kdo se hlásí dobrovolně? Zbytek určíme podle pořadí.

Díváme se jedna na druhou, nikomu se nechce odejít od prádla. Konečně se přihlásí Ginetta z Nantesu, Gizela Fraudová a Nitta Allemandiová. Zbytek vybere Prosper a Herta z těch, na které mají spadeno.

Pojďte se podívat, vykřikne někdo. To je strašné. Ony nosí mrtvoly!

Běžíme na záchod a díváme se oknem. V tom už vchází Renée Etourneová. Je bledá jako křída: Už se tam za nic na světě nevrátím. Ať tam jde, kdo chce, je to nad mé síly!

Jsou to Francouzky?

Ne, Myslím, že jsou to maďarské Židovky. Chtěly něco k jídlu. Nic jsem neměla a ony začaly hltat sníh. Říct si nedaly, nemohly jsme jim v tom zabránit. Ve vagonu bylo pět mrtvých. Ty živé nejsou schopny chůze, musíme je podpírat.

Renée, honem zmiz, hledají tě.

Z oken záchodu vidíme: Po zasněženém chodníku se potácejí skupinky žen s vytřeštěnými zraky. Děvčata je podpírají a ony jim padají na zem, jež je zmrzlá na kost. Zvedají je a skoro je táhnou po zemi. Umírají jim pod rukama.

Z transportu, který čítal 1200 osob, sem došlo jen 172 včetně mrtvých.²⁶⁹

Tento transport žen zapříčinil rozšíření tyfové epidemie ve svatavském táboře. Ženy, které se zúčastnily záchranných prací během vykládání vagónů, byly přímo této nákaze vystavěny. Jedna z vězeňkyň, která byla součástí tohoto týmu, našla na svém oděvu dvě vší, které byly hlavními přenašeči tyfu. Paní Dionezzeti v deníku popisuje průběh tohoto transportu: „Spolu s Ruth vyhotovujeme seznam nově došlých, u mrtvých děláme křížek.

Jak jsou staré? Podívej se!

Čtrnáct až dvacet let. Kopaly prý zákopy na ruské frontě. Když se Rusové přiblížili, hnali je esesáci na západ. Šly bez jídla a nikdo jim nepodal ani vodu, víš, jak

²⁶⁸ Tamtéž, s. 106.

²⁶⁹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Deník G. Dionezzeti. s. 61 – 62.

*dopadne ten, kdo chce Židům pomoci. Šly plných šest týdnů. Cestou většina zemřela. Došly až do Flossenbürgu. Tam je naložili do vagónů. Jsou samá veš. Je to transport TT – transport mrtvých.*²⁷⁰

Jak se zacházelo s mrtvými, uvádí Czeslawa Malinowska: „Když v táboře zemřely árijky, oblékli je do papírových pytlů a vložili do rakví z neohoblovaných prken. Kamarádky je pak odvezly na káře na hřbitov do Falknova. V táboře teď ale umíraly i židovky. Musely jsme je odnášet na určené místo na konci revíru. Jenže: Zima přecházela v jaro, oteplovalo se. Co s nimi? Bylo nebezpečí rozšíření nákazy. Zápach z mrtvol se šířil po celém táboře. Přistavili tedy nákladní auta a my s Věrou jsme je musely nakládat na vozy. I dozorkyně se odvracely a my jsme jen lapaly po čerstvém vzduchu. Potom jsme mrtvé na autech přikryly a za doprovodu dozorkyň jsme je vezly na hřbitov ve Falknově. Tam ale správce hřbitova nechtěl dopustit, aby židovky byly pohřbeny mezi křesťany. Zatímco se dohadovali, my jsme mrzly u auta. Skončilo to tak, že jsme se musely vrátit do Svatavy a teprve po dvou dnech byly mrtvolky odvezeny do Karlových Var /bez našeho doprovodu/. Brzy potom byl zbytek židovského transportu vyhnán z tábora a já jsem se vrátila na 2. blok.“²⁷¹

7.3.2 Pochod Helmbrechts – Svatava - Volary

13. dubna 1945 dostal rozkaz unterscharführer SS Alois Franz Dörr, že má dojít k evakuaci helmbrechtského tábora. Důvodem bylo, že se americká armáda přiblížila na vzdálenost 50 km od tohoto tábora. Pochod byl tvořen zhruba 1 100 – 1 200 vězeňkyněmi, z nichž bylo přibližně 580 Židovek, které do tábora dorazily 6. března z táborů Schlesiersee a Grünberg. V Helmbrechtsu z původních 621 židovských žen 40 zemřelo.²⁷²

Pochod mělo na starost přibližně 50 dozorců (viz příloha č. 15). Velitelem byl velitel tábora Dörr a velitelkou dozorkyně Herta Haase.²⁷³

Během prvních dvou dnů pochodu zemřelo či bylo zavražděno 11 Židovek, většina z nich pocházela z Maďarska. 15. dubna byly překročeny československé hranice a pochod směřoval přes Aš a Hazlov na Františkovy Lázně.

Když pochod přešel Nový Žďár, zůstaly zde další dvě mrtvé ženy a jedna ještě žijící. 16. dubna přešel pochod přes Třebeň a Milhostov do vesnice Hluboká. Zde se

²⁷⁰ Tamtéž, s. 62

²⁷¹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky C. Malinowske, s. 8.

²⁷² BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 116.

²⁷³ Tamtéž, s. 116.

pokusila o útek jedna z polských vězeňkyň. Prchala směrem do lesa, kde ji následně dohonil a zastřelil SS Sebastian Kraschansky. Na tento pochod vzpomíná také maďarská Židovka Helen Farkas: *„Byly jsme rády, že jsme z toho tábora šly pryč, ale hodně žen postupně cestou umíralo vyčerpáním a hladem. Všechny jsme postupně ztratily takřka veškeré svalstvo, nohy za námi doslova plandaly. Bylo mi tenkrát 24 let a než mne uvěznili, měla jsem perfektně vyvinuté tělo. Po šesti týdnech v tom táboře mi zmizel takřka všechn tělesný tuk i prsa. Vzpomínám si, že jsem byla tak vychrtlá, že jsem zažila jeden z nejpodivnějších a nejhorších pocitů, když jsem si sedla a cítila studený vzduch mezi svými hýžděmi. Měla jsem tělo chlapečka a při zhruba 170 centimetrech jsem vážila asi 35 – 40 kilogramů. Zjistily jsme, že je lepší ráno vstávat dřív, snažily jsme se načerpat více sil na další pochod a občas to fungovalo... Někdy jsme ale ráno okolo sebe viděly mrtvá těla, která byla prostě ponechána na místě.“*²⁷⁴

17. dubna došel pochod do Svatavy. Zde se ženy zdržely jeden den, přičemž během toho zemřela česká židovská vězeňkyně Marta Löwidtová, za přítomnosti své patnáctileté dcery Evy a dalších šest Židovek z Maďarska a Polska.²⁷⁵

Na příkaz velitele Jordana byly ponechány v táboře všechny nežidovské vězeňkyně, kromě 20 Němek, které měly pomáhat dozorcům. K pochodu byla přibrána většina Židovek ze Svatavy. Počet těchto svatavských Židovek se pohybuje mezi 50 – 259 ženami. V záznamech jsou předkládány rozdílné informace.²⁷⁶

Pochod měl ze Svatavy pokračovat směrem na Dachau. Ženy byly rozděleny na dvě velké skupiny – nemocniční transport, kde byly vážně nemocné ženy, které byly naloženy na vozy a na pochodový transport. Přibližně 200 žen patřilo do nemocničního transportu a 420 do pochodového.²⁷⁷

Večer tento pochod přišel do města Litrbachy. Místním starostou jim byla nabídnuta na přespaní tělocvična s lůžky, což velitel Dörr zamítl a ženy poslal spát na hřiště. Před půlnocí 19. dubna zde zemřelo pět žen. Do rána na hřišti zemřelo dalších sedm žen.²⁷⁸

Následně pochod pokračoval na Prameny, zde se pokusilo několik obyvatel poskytnout ženám potravu, což jim bylo pod pohrůžkou smrti zakázáno. Transport 20. dubna došel k zámečku Hamerníky u Mariánských Lázní, kde se vězeňkyně ubytovaly

²⁷⁴ Tamtéž, s. 119.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 121.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 121.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 123.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 125 - 126.

v hospodářských budovách. Zemřela zde minimálně jedna žena. Pochod v následujících dnech přešel přes Chodovou Planou a směřoval na Vlkanov a Domažlicko. V průběhu těchto dnů zemřelo několik dalších desítek žen. Některým ženám se však podařilo uprchnout.²⁷⁹

Ve dnech 4. – 6. května 1945 se v okolí Volar a Prachatic kvůli přibližující americké armádě, pochod rozpadl. Z celého pochodu zemřelo 278 žen, jen ve Volarech bylo 94 pohřbeno (viz. Příloha č. 16). Útrapami, hladem, vyčerpáním či umrznutím zemřelo 129 žen, nejméně 49 bylo dozorci zastřeleno. Zbytek žen byl ve velmi vážném stavu, a proto z nich ještě celá řada zemřela po osvobození (viz příloha č. 17 – 20).²⁸⁰

Z pochodu se podařilo několika vězňům uprchnout. Mezi ně patřila paní Alžběta Herzová, 14 letá Eva Löwidtová, Erna F. Rubinstein či bratři Salomonovičové s matkou Dorou.²⁸¹

7.3.3 Evakuační pochod smrti

Evakuace svatavského tábora se dle výpovědi paní Deimlové zúčastnilo přibližně 1200 - 1500 žen a došlo k ní 25. dubna 1945. Ve výpovědi paní Anny Marie Fayet je však uvedeno, že se ženy na pochod vydaly již 21. dubna 1945.²⁸² Toto datum dokládá také výpověď paní C. Malinowske: „*Najednou nám /asi 21. dubna/ při apelu oznámili, že se máme připravit k opuštění tábora.*“²⁸³ Paní Smrhová uvádí 22. dubna 1945 jako počátek pochodu: „*Dne 22. dubna 1945 jsme dostaly téměř ještě v nočních hodinách rozkaz k nástupu se „všemi svými věcmi“.*“²⁸⁴

Každá z žen dostala pokrývku. Pochod smrti měl jít dle některých výpovědí přes Šumavu směrem do Dachau. Cesta měla trvat 20 dní.²⁸⁵ Paní Komínková vzpomíná: „*Ano, bylo to tak. 21. dubna nám oznámili, že nastoupíme na pochod. Domnívaly jsme se, že nás přesunou do Dachau. Cestou nám ale jedna promrzlá dozorkyně řekla: Kdepak Dachau, tam už jsou Američané. Jdeme na Tachau. Nám*

²⁷⁹ Tamtéž, s. 131.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 132.

²⁸¹ Tamtéž, s. 131 – 132.

²⁸² SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Anne Marie Fayet.

²⁸³ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky C. Malinowske, s. 9.

²⁸⁴ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky L. Smrhové.

²⁸⁵ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Kristýny Deimlové.

*bylo ale jedno, kam jdeme, těžko jsme si mohly vybrat.*²⁸⁶ Paní Smrhová uvádí, že ženy dostaly cestou informaci, že mají dojít pěšky do Flossenbürgu.²⁸⁷ Paní Malinowska uvádí jako cíl cesty Bayreuth.²⁸⁸

*Ženy dostaly k jídlu chleba s miskou. Hned za Svatavou se spustil déšť.*²⁸⁹

O průběhu cesty se zmiňuje ve svých vzpomínkách paní Smrhová: *„Šly jsme celý den přes Sokolov na směr „Lauterbach“. Kdo se opožďoval, byl zastřelen. Jíst už jsme nedostaly ten den nic.*²⁹⁰

První noc strávily ženy ve vesnici Literbach, kde přespaly ve stodolách. Ženy, které byly pomalejší a nestihly si zabrat místo na slámě, byly nuceny přespat na betonové mlatě.²⁹¹

Některé ženy se pokusily během této noci o útěk, jak popisuje paní Nikišina: *„Ráno, když otevřely dveře, volaly dozorkyně: Raus-ven! Já jsem se ale zavrtala do slámy a nevyšla jsem. Kolona odešla beze mne. Tu noc zmizelo víc děvčat. Utekla jsem potom do lesa.*²⁹²

Druhý den ráno se ženy vydaly na další cestu. Zde byl dozorcí celý transport zastaven, jak popisuje účastnice pochodu paní Deimlová: *„Po poledni jsme došly k lesu, kde byl celý transport zastaven. Proti nám přijížděli na nákladních autech všelijak maskovaní špinaví němečtí vojáci, bledí a s vytřeštěnýma očima. Viděly jsme, že mají strach a prchají. Co se dělo na samém konci našeho transportu jsme nevěděli. Pak nás předjelo osobní auto a vojáci našeho doprovodu nám řekli, že vrchní dozorkyně a i Lagerkomandant jeli dopředu prozkoumat terén. (...) Tak jsme stály 3 hodiny, sedět se nedalo – byl sníh. Vzadu padlo několik výstřelů, prý se někdo z transportu pokusil o útěk. Auto se vrátilo a bylo řečeno: Zpátky do Svatavy! U Mariánských Lázní stála americká armáda.*²⁹³

²⁸⁶ NĚMEC, V. *Francouzky ve Svatavě*. s. 22.

²⁸⁷ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky L. Smrhové.

²⁸⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky C. Malinowské, s. 9.

²⁸⁹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Svědectví N. Nikišiny.

²⁹⁰ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky L. Smrhové.

²⁹¹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Kristýny Deimlové.

²⁹² SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Svědectví N. Nikišiny.

²⁹³ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Kristýny Deimlové.

Ráno 24. či 25. dubna se pochod vydal na cestu zpět do tábora ve Svatavě, který byl postupně ničen. Velitel Jordan vyslal na kole rychlou hlídku do tábora, aby tuto demolicí pozastavil.²⁹⁴

Když se ženy vrátily do tábora, byl již zpola zbořen, vzpomíná paní Smrhová: „Z tábora zbyly téměř trosky. Vstupní brána byla zbořena, rovněž tak všechny 4 strážní věže, ostatný drát byl zpřetrhán a z původních 7 baráků zbyly jen dva. Kuchyně SS byla rovněž rozbořena a z baráku SS zbylo jen torso.“²⁹⁵

Po návratu do tábora už jen ženy čekaly několik dalších dnů na osvobození. Některé z žen využily odstranění drátěného plotu a pokusily se o útěk. Vězeňkyně, které v táboře zůstaly, neměly dostatečné množství jídla a bojovaly s neustálým strachem, co s nimi bude a zda nebudou ještě před příchodem americké armády povražděny.²⁹⁶

7.3.4 Poslední dny v táboře

V den osvobození se nacházelo v táboře 1 800 žen, avšak 1 500 osob bylo hnáno 14 dní před osvobozením transportem do Dachau. Jak již bylo řečeno, území bylo již obsazeno americkou armádou, a tak byly vězeňkyně poslány z obce Litrbachy (později Čistá), zpět do Svatavy. Ženy byly umístěny do bloku, kde řádila tyfová epidemie, což vedlo k nákaze jedné ženy tyfem.²⁹⁷

S první zprávou o osvobození tábora, která se dostala k vězeňkyním, přišla dle vzpomínky paní Deimlové, Dobruška Vrabcová: „V neděli dne 6. května přišla Dobruška Vrabcová se zprávou, že všechny Češky a Němky budou z tábora propuštěny. Nevěřily jsme, protože o tom se mluvilo každý den od našeho návratu. Až když přilítla Lagerälteste Baumann /Němka se zeleným trojúhelníkem a jinak postrach tábora/ a křičela do otevřeného okna rozkaz, aby Češky a Němky v půl jedné stály v pětistupech na Lagerstrasse že budou propuštěny, teprve se nás zmocnila panika.“²⁹⁸

Jako první osvobodili tábor Kanadčané 7. 5. 1945. Dozorci, když spatřili Američany, odhodili své zbraně a Kanadčané je hned od vězňů izolovali. Vězeňkyně Svatavu opustily 11. května 1945 (viz příloha č. 21).²⁹⁹

²⁹⁴ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 145.

²⁹⁵ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky L. Smrhové.

²⁹⁶ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 147.

²⁹⁷ NĚMEC, V.; FRANKOVIČ, M. *Francouzky ve Svatavě*, s. 22.

²⁹⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Svatava – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Kristýny Deimlové.

²⁹⁹ NĚMEC, V. *Francouzky ve Svatavě*, s. 23.

V táboře se nacházelo 1 700 osob schopných chůze, ty lágr po osvobození opustily. 60 žen zůstalo v táborové nemocnici, z nichž 30 zemřelo. Těla mrtvých žen byla odvážena do Falknova nad Ohří. V jedné rakvi byly vždy umístěny tři ženy.³⁰⁰

Tábor ve Svatavě byl 26. června 1945 americkou armádou spálen. Tábořem mělo projít celkem 8 000 až 10 000 žen.³⁰¹

Svatavský lágr sloužil jako tábor pracovní, nikoliv likvidační. Nebyly zde umístěny plynové komory, krematoria ani veřejná popraviště. Nejčastějšími příčinami smrti byly především nemoci, vyčerpání, tělesná slabost, pracovní úrazy, nebo také brutalita velitelů. Výjimkou byly však transporty Židovek, které přijížděly od roku 1945. Tyto ženy neměly sloužit jako pracovní síla, nýbrž byly určeny k úplné likvidaci.³⁰²

Prakticky jediným jmenovitým záznamem, ve kterém lze nalézt počet mrtvých ve svatavském táboře, je flossenbürgský seznam. Tento seznam byl bohužel veden pouze do 13. dubna 1945. Roku 2014 se však sokolovský archivář Pavel Dohnal dostal k jedinečnému prameni. Jedná se o soubor 22 listů, který je datován od ledna až dubna 1945. Tyto listy sepsal velitel Jordan správě sokolovského hřbitova v souvislosti s pohřbíváním mrtvých. Na každém listě jsou uvedena vězeňská čísla zemřelých. Poslední list je datován 28. dubnem 1945, tedy nám poskytuje o dva týdny více informací o zemřelých, než flossenbürgské záznamy. Dále je velmi obtížné stanovit přesný počet žen, který zemřel během evakuačních pochodů. Celkově lze doložit zhruba 110 případů úmrtí žen, které byly ve Svatavě vězněny. Z tohoto počtu bylo 25 – 30 žen nežidovského původu.³⁰³

7.4 Pracovní tábor Kraslice (Arbeitslager Graslitz)

Počátkem prosince 1943 se rozhodla firma Luftfahrtgeräthewerke Hakenfelde GmbH (LGW) přemístit část své výroby do Kraslic a na základě toho, zde byl vytvořen pracovní tábor. V továrně mělo pracovat přibližně 200 civilních zaměstnanců a 700 až 800 vězňů z koncentračního tábora. Sídlem pro tuto pobočku se stala kraslická textilní firma De Ball.³⁰⁴ Paní Kalčíková byla vězeňkyní ve svatavském táboře. Do kraslického tábora chodila montovat postele a na budovu tábora si

³⁰⁰ Tamtéž, s. 23.

³⁰¹ NĚMEC, V. F. *K. Lager Podlesí Zwodau*. s. 21 – 22.

³⁰² BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 148.

³⁰³ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 149 – 150.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 170.

vzpomíná: „*Kraslický tábor byla taková červená budova u samého nádraží. Z pálených cihel.*“³⁰⁵

Na počátku srpna 1944 bylo do Kraslic přemístěno prvních 150 žen z tábora v Ravensbrücku. V polovině září téhož roku dorazil do tábora transport s dalšími 100 vězeňkyněmi. K 1. listopadu zde bylo již 356 žen a k 1. prosinci 483. V březnu a dubnu 1945 se tento počet rapidně navýšil až na počet 900. Příčinou byly evakuační transporty z dalších táborů, jako tomu bylo i v případě Svatavy.³⁰⁶

Většina žen v táboře patřila mezi německé „asociálky“, zbytek tvořilo několik „politických“ Rusek, Francouzek a několik málo „asociálních“ Polek. V táboře bylo také 15 českých politických vězeňkyň a 29 českých a slovenských cikánek.³⁰⁷ Milena Kalčíková na tyto cikánky v Kraslicích vzpomíná: „*Kraslický tábor byl obsazen většinou cikánkami. Byly mezi nimi ale i velmi inteligentní ženy. Vzpomínám na jednu. Tolik plakala, že na ní provedli sterilizaci. Bylo to velmi šikovné děvče. Bývala úřednicí a znala i těsnopis. Už někdy v roce 1944 vyhlásili v táboře: Kdo se podrobí sterilizaci, bude propuštěn domů. Ester se přihlásila. Přemohla ji touha po svobodě. Vedení tábora se ster. ale nespěchalo. Uplynulo už nejméně půl roku a Ester chodila dál na nejspínavější práce. Myslela si: Už na mě zapomněli. A jsem ráda. Jednou bych se chtěla vdát a mít děti. Když ji potom zavolali, odmítla operaci. Mlátila kolem sebe. Svázali ji ale ster. stejně provedli. Nemohly jsme ji potom ukonejšit.*“³⁰⁸

V táboře nebyly umístěny klasické dřevěné baráky, jak to bývalo časté v jiných lágrech, nýbrž byly ženy ubytovány v patře přímo nad výrobními halami. Ven z továrny se prakticky vůbec nedostaly.³⁰⁹

Milena Kalčíková vzpomíná na rozložení továrny: „*Hned na kraji při vstupu do závodu měl kancelář ředitel Schubert. Ve vedlejší kanceláři seděl Hans Riha ze Steyeru, jeho dědeček ještě uměl česky. Dál na chodbě byla diemstzimra SS. Potom tam byly pokoje dozorkyň SS a docela na konci chodby pokoj pro komandanta. Za železnými vraty byla izolační místnost pro nemocné, ve vedlejším pokoji měla ordinaci*

³⁰⁵ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Kraslice – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Mileny Kalčíkové.

³⁰⁶ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 170 – 172.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 172 – 173.

³⁰⁸ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Kraslice – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Mileny Kalčíkové.

³⁰⁹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 174.

polská lékařka Dorothea Witkowska. Nacházel se tam taky pokoj pro blokové a pak „šláfsál“ s poschodovými postelemi /dvojáky/ pro nás, vězeňkyně.“³¹⁰

Stejně jako ze svatavského tábora, tak i z kraslického, se podařilo několika ženám uprchnout. Ve flossenbürských seznamech jsou zaznamenány dva případy. První se udál 8. září 1944, kdy uprchla česká „asociálka“ Barbara Richterová s vězeňským číslem 51 691. Druhý případ se stal 27. března 1945, kdy se pokusila o útěk německá „asociálka“ Sigrid Mestwarb s číslem 51 093. Této ženě se však útěk nezdařil a byla chycena a vrácena zpět do tábora.³¹¹

7.4.1 Velitelé a dozorcí

Prvním velitelem kraslického tábora byl Willibald Richter. Do tohoto tábora byl přeložen ze Svatavy v létě 1944. Společně s ním přišla ze Svatavy také vrchní dozorkyně Elfriede Tribus. Stejně jako ve Svatavě, i zde se Richter k vězněným ženám choval poměrně slušně.³¹² Paní Kalčíková si vzpomíná na setkání s velitelem Richterem, když byla v Kraslicích vypomáhat: *„Šla jsem po dvoře a najednou jsem zůstala překvapením stát. Pane komandante, to jste vy? Nám se po Vás hrozně stýská. Ve Svatavě je zle. Tam nás bijí, mlátí. Vemte nás k sobě.*

Pupkatý komandant byl potěšen. Byl i dost ješitný.

Nejde to jen tak. To bych vodnes. Ledaže byste sem přišly z trestu.

Můžu vám pane Lagerkom. něco říct?

Jawohl, seblsverständnis.

Až budete ve Svatavě žádat o lidi, řekněte panu komand. Schreiberovi: Ta Kalčíková a Danjarová jsou mrchy. Ty se mě natrápily...

Richter to risknul a Schreiber na to naletěl. Z trestu nás poslal do Kraslic.“³¹³

Velitelem byl až do března 1945. Jeho nástupcem se stal jistý SS-Rottenführer neboli poddůstojník Dziobaka. O tomto veliteli se ví velice málo informací. Vězeňkyně si jeho jméno nepamatují a v záznamech se nevyskytuje. Tudíž není ani jisté, zda se opravdu tento muž jmenoval Dziobaka. Bývalá vězeňkyně Barbara Schüller si na

³¹⁰ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Kraslice – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Mileny Kalčíkové.

³¹¹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 176.

³¹² Tamtéž, s. 176.

³¹³ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Kraslice – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Mileny Kalčíkové.

jméno posledního velitele nevzpomíná, avšak hovoří o něm jako o velmi milém muži, který ženám neubližoval.³¹⁴

První dozorkyní byla v kraslickém táboře Elfriede Tribus. Sloužila zde od léta 1944 do poloviny března 1945. Po jejím odchodu se stala novou první dozorkyní Anna Schmidt, která se měla údajně, společně s představenou vězeňkyň Annemarií Mertens, k ženám chovat značně brutálně.³¹⁵

Roku 1962 bylo zahájeno trestní řízení proti vrchní dozorkyni Schmidt a dozorkyni Anni Eckert. Obě byly obviněny z vražd. V únoru 1945 měla ubít dozorkyně Schmidt českou zdravotní sestru. Dozorkyně Eckert měla stejným způsobem zabít 20letou Polku. Obě dozorkyně nebyly však nalezeny a proto bylo stíhání v listopadu 1962 proti těmto ženám zastaveno.³¹⁶

7.4.2 Pochody smrti

Od jara roku 1945 se v kraslickém táboře začal počet žen navyšovat a to z důvodu evakuačních transportů, které do Kraslic přijížděly z jiných táborů. 28. března přišel do tábora velký transport 402 Židovek. Tyto ženy přišly z tábora Rochlitz. 1. dubna dorazil do tábora transport 400 žen ze Svatavy, které byly různých kategorií a národností.³¹⁷

V polovině dubna byly vypravěny z Kraslic dva evakuační pochody. Oba směřovaly nejspíš do Dachau. První evakuační transport vyšel z Kraslic 15. dubna 1945. Ten den bylo napadeno také kraslické dolní nádraží americkou armádou. Na nádraží stál v tu chvíli vlak s 2 300 vězni z buchenwaldské pobočky Meuselwitz a vlak s německými a maďarskými vojáky. Američané o vězních nejprve nevěděli, proto kromě několika vojáků také zahynulo 22 vězňených žen a jeden muž. Mezi vězni, které bombardování přežili, byl také známý spisovatel Arnošt Lustig.³¹⁸ Julie Komínková, která se tohoto transportu a bombardování zúčastnila, vzpomíná: „*Němky, Češky, Francouzky i cikánky musely nastoupit k transportu. Kam nás vedou, to jsme nevěděly. Na žebříňáček jsme si naložily několik vek chleba a pytel obilí. Najednou se ozvaly sirény, ohlašující nálet na město. Za chvíli už pršely na nádraží tříštivé bomby. Ulehly jsme na zem a mávaly bílými šátky. Hloubkaři poznali, že jsme vězňové, za*

³¹⁴ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 177 – 179.

³¹⁵ Tamtéž, s. 179.

³¹⁶ Tamtéž, s. 181 – 182.

³¹⁷ Tamtéž, s. 182 – 183.

³¹⁸ Tamtéž, s. 182.

*chvíli zmizeli.*³¹⁹ Několik vězňů využilo zmatků a pokusilo se o útěk, většina z nich byla ale nacisty a místními obyvateli pochyтана a vrácena zpět. Mezi vězně, kterým se útěk podařil, patřil například Jaroslav Kraus a Jindřich Rubín.³²⁰ Transport s ženami pokračoval směrem na Karlovy Vary, na což vzpomíná cikánka Eva Serinková: „Z Kraslic nás vedli někam do hor a dál na Dvory u Karlových Var. Dál náš transport pokračoval směrem na Tachov. Odtud nás němečtí vojáci vrátili k Chodové Plané. Došly jsme až na Kladskou v Císařském lese. Tam z nás najednou dozorkyně začaly trhat vězeňské šaty a samy se do nich převlékat.“³²¹ Ženy se následně rozešly do svých domovů. Paní Serinková se se svojí rodinou bohužel již nesetkala: „Dvě ženy Česky odešly přes Stříbro na Prahu a domů na Moravu. Já jsem se vypravila do Třebešic u Benešova. Z naší rodiny tam ale nikdo nebyl. Otec zemřel v Letech u Mirovic, matka zahynula v plynové komoře. V Osvětimi mi zemřela osmiletá dcerka Josefa, dali jí injekci a vyschla jako papír. Můj druh Robert Janeček byl popraven v Drážďanech. Starší bratr byl popraven na Pangráci, mladší /šestnáctiletý/ skončil někde v Osvětimi. Jedna sestra zemřela na skvr. tyfus v Letech, další pak v Osvětimi. Každých 14 dní jí brali krev pro německé vojáky. Vychovala jsem 5 dětí švagrové. Všechny zůstaly v Osvětimi.“³²²

17. dubna 1945 byl z Kraslic vypraven další evakuační pochod. O tomto pochodu podala svědectví paní Marie Husemann: „17. dubna 1945 se již Američané či Rusové blížili ke Kraslicím. Vedení tábora dostalo rozkaz tábor vyklidit a s asi 700 vězni se vydat na pochod. Podle mne se tím měli zachránit především dozorci než my vězeňkyně. Usuzovala jsem tak z toho, že dozorci a dozorkyně si pod uniformy oblékali civilní šaty. Tak mohli v případě, že se přiblíží Američané, Rusové či Češi uniformu prostě zahodit a hrát „nevinné civilistky“. Velitel tábora nechal naložit jeden velký vůz potravinami, hlavně masovými konzervami. Takové jsme už dlouho neviděly a ani na pochodu se to nezměnilo, nic jsme nedostaly. Potraviny byly jen pro strážní personál.

Pak přišel rozkaz nastoupit. Hodiny jsme stály na dvoře, protože mezi velitelem tábora a kraslickým starostou vznikla hádka. Velitel nechal v horním patře zamknout

³¹⁹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Kraslice – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Julie Komínková.

³²⁰ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 183

³²¹ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Ženský koncentrační tábor Kraslice – dokumentace o vězněných ženách, Vzpomínky Evy Serinkové.

³²² Tamtéž.

několik židovek a nechtěl je vzít s sebou. Starosta naopak trval na vyklizení celého tábora. Po delší hádce se velitel rozhodl, že židovky nakonec s sebou přece jen vezme.

Nakonec jsme se daly na pochod, každá jen s tím, co měla v táboře. Tedy s dekou a kusem hadru sloužícího jako ručník. Kam jdeme, jsme nevěděly, snad do Dachau. Strážní personál měl prý pro nás zajistit vlak a vagóny, abychom se tam dostaly rychleji, ale v Sudetech byla všechna nádraží zničena a vlaky vyřazeny z provozu. Tak jsme šly pěšky...Během příštích 14 dnů došel náš pochod do Chebu, poté do Karlových Varů, kde jsme kvůli bombardování musely hodiny a hodiny čekat. Přes Žatec došel pochod až k Plzni. Přespávalo se v různých senících, stájích a podobně. Občas jsme dostaly pár brambor, víc syrových než vařených. Kdo nemohl jít dál, byl mlácen pažbami pušek. Cestou jsme potkávaly podobné pochody, jako byl ten náš, byl to hrozný pohled...

Když jsme jednou už dále nemohly a sotva jsme stály na nohou, dovolili nám zastavit se. Všechny jsme spadly jako podřáté. Pak se dávalo něco k jídlu, nějaké kroupy s cukrem, nebo něco podobného. Musely jsme si stoupnout do čtyřstupů, židovky a cizinky nakonec. Každý dostal jednu misku té stravy. Samozřejmě došlo ke strkanicím, protože ty poslední se obávaly, že se na ně nedostane. Jedna vězeňkyně při tom omylem vrazila do velitele. Ten se tak rozzuřil, že ženu shodil do potoka, který tekł hned vedle. Nešťastnice vletěla do křoví a dlouho jí trvalo, než se z něho zase dostala ven. Velitel to uviděl, vytáhl nůž, vrazil ho ženě do břicha a shodil ji zpět do potoka. Nato jsme byly sehnány dohromady jako dobytek a výdej jídla tím skončil a my šly dál...

Ušly jsme na 300 kilometrů, byl to opravdový pochod smrti. V poslední fázi jsme se v hrozném stavu dostaly ke Žluticím, kde jsme byly obráceny zpět, do Kraslic! Poslední noc se naše malá skupina, která z pochodu zbyla, ocitla u Nečtin. Noc jsme více ve stoje, než v leže strávily ve stohu. Dvě židovky měly tak hrozný průjem, že se nemohly ani postavit, natož jít dál. Hlásila jsem to dozorkyni, která řekla, že zde budou muset zůstat! Pochod se již dával na další cestu a přes mé naléhavé prosby o pomoc těm dvěma se o ně nikdo nezajímal. Tak jsem se rozhodla, že u nich zůstanu. Po nějaké době jsem našla velitele, který, i když s průpovídkami, dal mně a těm dvěma propouštěcí listiny! Já tu svou mám dodnes, je pod ní podepsán nějaký D. Ziobalny či Zioballa.“³²³ Toto svědectví je velice zajímavé a to zejména kvůli trase pochodu.

³²³ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 185.

Nejprve pochod vedl na Cheb, následně se otočil a přes Karlovy Vary a Žatec došel na Plzeňsko, kde měl být obrácen zpět na Kraslice. Tato trasa se však zdá být nesmyslná. Ve vzpomínkách vězeňkyň však nelze dohledat, zda je tato trasa pravdivá či zda pochod neskončil v Žatci, jak vzpomínají vězeňkyně Brigitte Friang a Jeanine Hemenó. O trase pochodu se zmiňuje také dozorkyně Marie Wirknerová, se kterou proběhl po válce soudní proces. Pochod měl směřovat od Karlových Varů směrem na Bečov, Stříbro a dále na Podbořany. Zmiňované přenocování v Kunějovicích potvrzuje.³²⁴

O těchto dvou pochodech se zachovalo jen velice málo zpráv, proto nelze jednoznačně určit počet obětí. Doložených zemřelých žen je 6, avšak toto číslo nemusí být konečné.

7.4.3 Úmrtí

Ve flossenbüřských seznamech je uvedeno 5 – 6 obětí z kraslického tábora. U francouzské vězeňkyně Celiny Bidault, která je vedena naposledy v Kraslicích, není zcela jednoznačné, zda opravdu zemřela v tomto táboře či zemřela až po válce doma. Minimálně jedno z těchto úmrtí bude souviset s požitím jakési tekutiny smíchané s alkoholem. Poválečné soupisy SNB však uvádění 26 obětí. U tohoto počtu není však známo, kde byl zjištěn.³²⁵

Je třeba zmínit, že počet úmrtí nelze jednoznačně určit zejména proto, že nebyly vedeny žádné přesné záznamy o těchto úmrtích. Těla byla mnohdy odvážena do jiných vesnic či měst, tudíž došlo ke zkreslení informací. Značný zmatek do evidence mrtvých také vnesly pochody smrti, které byly přes města vedeny. V pochodech šly také ženy z táborů v Německu atd., avšak oběti byly evidovány v místě, kde zemřely.

7.5 Pracovní tábor Nová Role (Arbeitslager Neurohlau)

Když byly v říjnu 1938 zabrány Sudety, Němci si přivlastnili i továrny v těchto oblastech. Mezi těmito továrnami byla také porcelánka „Bohemia“ v Nové Roli, založená roku 1921, kterou Němci za třetinovou cenu odkoupili v květnu 1940. Zboží z porcelánky bylo velice kvalitní, proto byla již na jaře 1942 výrobní kapacita naplněna. Před válkou zde pracovalo 477 zaměstnanců, avšak před zřízením tábora zde bylo pouhých 274 pracovníků a 33 válečných zajatců. 27. října 1942 byl vydán

³²⁴ Tamtéž, s. 186.

³²⁵ Tamtéž, s. 191.

rozkaz, aby byl 200 metrů severně od továrních budov zřízen tábor. Tábor mělo vystavět 40 mužů z mateřského tábora Flossenbürg. Z důvodu velké zimy nebylo možné tábor na přelomu roků 1942/1943 vystavět a práce byla znovu obnovena až ke konci února 1943. 21. května z Flossenbürgu přijelo dalších 26 vězňů a 10. srpna 37. Součástí těchto transportů bylo také 28 vězňů, kteří nebyli nasazeni na stavbu tábora, nýbrž na výrobu v porcelánce. V létě 1943 se na stavbě tábora podílelo přes sto vězňů. Mezi vězni, kteří budovali tábor, mělo být dle kronikáře Ladislava Frnky, i několik Židů nejrůznějších národností.³²⁶

Tábor měl tvar obdélníku. Stály v něm 4 dřevěné baráky, určeny pro ženské vězeňkyně a v levém spodním rohu tábora oddělen plotem, byl objekt sloužící pro mužské vězně. Naproti ženským barákům byla umístěna umývárna, ošetrovna a kuchyně. Tábor byl obehnan ostnatým drátem a v každém rohu byla postavena strážní věž. K táboru také přiléhaly budovy táborové správy, skladů a ubytovna SS. V pravé části se nacházel hlavní vchod do tábora. Druhý vchod se nacházel přesně na opačné straně a to konkrétně mezi skladem a kanceláří SS (viz příloha č. 22). Vězeňkyně chodily do továrny boční bránou, která se nacházela v jihovýchodní části. Na tábor vzpomíná vězeňkyně Czeslawa Malinowska, která byla také ve svatavském táboře: *„Tábor byl kousek od továrny a byl pěkně položený v sudetské krajině. Bloky byly zcela jiné než v táboře, které jsem poznala. Na blocích byly ubikace a umývárna byla jen jedna na celý tábor. Blok měl dva velké sály: jídelnu a ložnici. Ložnice nebyla tak přeplněná palandami, jak jsem to viděla jinde. Okna byla stále otevřená, dnem i nocí, bez ohledu na roční dobu a počasí. Podlaha se myla každý den, ale mnohdy dlouho usychala, hlavně v zimě, protože v místnosti nebylo žádné topení. A tak často ležel pod okny sníh a přikrývky byly stále vlhké. Každá jsme měly dvě deky, jednu jsme si skládaly na půl a dávaly pod hlavu, druhou jsme se přikrývaly. Často v noci mijely hodiny a my nemohly usnout. A ráno apel a práce. Spát v oblečení jsme nesměly, za to jsme byly bitý.*

V jídelně byly stolky a okolo nich židle. Také tam byly skříňky, kde každá z nás měla svůj talíř a ešus. Jenom v tomhle táboře bylo jídlo poměrně dobré, polévky s horkými brambory, ty byl luxus!“³²⁷

³²⁶ Tamtéž, s. 196.

³²⁷ SOA Plzeň, fond Václav Němec, Koncentrační tábor Nová Role – dokumentace o vězňených ženách, Vzpomínky Czeslawy Malinowske, s. 58.

7.5.1 Velitelé a dozorcí

Prvním velitelem novorolského tábora byl Kurt Erich Schreiber, který byl později přesunut do Svatavy. V Nové Roli působil jen několik týdnů. Jeho nástupcem byl Willibald Richter, který byl ještě před Schreiberem taktéž velitelem svatavského tábora. Richter v Nové Roli sloužil přibližně šest měsíců. Jaké bylo jejich působení v tomto táboře, se příliš dobře neví. V každém případě se i zde měl Richter, jako ve Svatavě a Kraslicích, k vězňům chovat mírně.³²⁸

Po Richterovi se ujal v červenci 1943 velení SS-Oberschaführer Erich von Berg (viz příloha č. 23). Tento muž velel kromě novorolskému táboru také jiným pobočkám Flossenbürgu jako Dresden-Bernsdorf, Mockenthal-Zatschke, Mülsen a Zwickau.³²⁹

V březnu 1944 byl von Berg vystřídán SS-Sturmscharführerem Dürrenem. O tomto veliteli bylo zachováno jen velice málo informací. Zajímavé však je, že měl údajně udržovat sexuální styky s vězněnými ženami, za což byl převelen do Flossenbürgu a potrestán.³³⁰ K ženám se choval velice náladově a občas i krutě, na což vzpomíná paní Anna Kendíková: „*Po Von Bergovi nastoupil Düren, který byl velmi náladový, jednou se k nám choval slušně a po druhé dostával záchvaty zuřivosti. Mimo jiné při pochodovém cvičení, když nařídil ticho, uviděl jednu polku, jak zašeptala, links nechal ostríhati do hola a do rána ji zavřel do bunkru.*“ Taktéž si vzpomíná na jeho slabost pro ženy: „*Dále si vybíral děvčata, které si bral do bytu a žádal děvčata, aby mu tancovala nahá, za což jim sliboval hedvábné punčochy, bombony a jiné.*“³³¹

Po odchodu tohoto velitele, přišel do tábora v létě 1944 SS-Sturmscharführer Hugo Bock. K ženám se měl údajně chovat velice brutálně.³³² Na tohoto velitele si vzpomíná paní Božena Lukešová: „*Velitelem koncentračního tábora byl Hugo Bock, který nosil stejnokroj SS. Nevím, jakou měl hodnost, nevyznala jsem se v tom. Víím, že byl vyšší a silnější postavy ve stáří kolem 35 let to nemohu určit ani přibližně.*“³³³

Paní Marie Vaníková, která vypovídala v procesu s ředitelem Hechtfischerem, ve své výpovědi zmiňuje také jméno velitele Bocka: „*Velitelem tábora byl v té době Bock. Byl hysterické povahy, vůči ženám české národnosti se choval slušněji, ale nenáviděl ženy národnosti ruské, vůči nimž se choval hrubě. Pokud je mně známo,*

³²⁸ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 201.

³²⁹ Tamtéž, s. 201.

³³⁰ Tamtéž, s. 201.

³³¹ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď Anny Kendíkové, s. 16.

³³² BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 202 – 204.

³³³ Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role. Výpověď Boženy Lukešové, s. 118.

*odmítal jmenovaný převzetí transporty do tábora v Nové Roli a tím zavinil smrt více vězňů, kterým byla tak odmítnuta nejnужnější péče.*³³⁴

I paní Anna Kendíková si na velitelovo surové chování velice dobře pamatuje: *„Po Dürenovi nastoupil Bock, který zůstal velitelem až do evakuace tábora do Dachau, kam jsme ale již nedošly. Bock byl surové povahy, osobně mlátil vězně hlavně ruské národnosti. Nařizoval časté apely, kde nás nechával dlouho státi hlavně v zimě, když hodně mrzlo. Nechal v největším mraze vyčistit lágrové latryny a střepy které byly v latryně naházeny jsme musely umívatí ve studené vodě. Při tom nás kontrolovaly dozorkyně a vše muselo být bezvadně čisté. S velkou oblibou prováděl desinfekci, při které stříkal s oblibou desin. prostředek do obličejů vězeňkyň. Při apelech prohlížel osobně ubikace, a která vězeňkyň byla zastížená při pomalejším nástupu, byla jim osobně stýrána, nebo honěna s revolverem v ruce.*³³⁵

Stejně jako ve Svatavě a v Kraslicích, i zde měly na starost ženské osazenstvo tábora dozorkyně a dozorcí SS. Většina těchto dozorkyň přijela z Ravensbrücku či flossenbürgské pobočky v Holýšově. V srpnu 1944 v táboře bylo 26 dozorců a 8 dozorkyň SS. Počet dozorců časem klesl na 23 mužů a počet dozorkyň naopak vzrostl na 18 – 19. Vrchními dozorkyněmi zde byly Margarethe de Hueber a následovně Margareta Fritsche, která měla být údajně velice sadistická.³³⁶

Nejvýznamnější vůdčí postavou tábora a továrny byl ředitel porcelánky Bohemia Heinrich Hechtfischer (viz příloha č. 24). Díky soudnímu procesu, který s ním byl po válce veden, jsou známé podrobnosti a dějiny tábora v Nové Roli. Heinrich Hechtfischer se narodil 3. dubna 1898 v Selbu. Roku 1922 se stal technickým ředitelem porcelánky Bohemia. Když Němci zabrali roku 1938 Sudety, Hechtfischer ve své funkci zůstal. Staral se o chod továrny a výrobu porcelánky. Když se začali na práci nasazovat vězni z koncentračních táborů, připadla mu také povinnost rozhodovat o jejich pracovním nasazení, stravě, ubytování, ale i o trestech za špatně odvedenou práci či sabotáž. Sám Hechtfischer během svého procesu uvedl, že byl nucen sabotáž oznamovat příslušným úřadům: *„Ve své funkci jsem za doby okupace rozhodoval o nasazení pracovních sil v podniku a byl jsem proto ve spojení s úřadem práce v Karlových Varech. Doznávám, že jsem byl nucen podle tehdy stávajících předpisů oznámiti pracovnímu úřadu pro nedodržení pracovní morálky jistého Duabu a Jandu,*

³³⁴ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď Marie Vaníkové – Rotterové, s. 15.

³³⁵ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď paní Anny Kendíkové, s. 16.

³³⁶ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 205 – 206.

*jelikož tito zúmyslně zanedbávali práci. To byli Češi.*³³⁷ V procesu byl obviňován z brutálního zacházení s vězni, za fyzické tresty, dlouhé stání na apelplacu, odnímání stravy či nucení k nesplnitelným pracovním výkonům. Byl také obviněn z toho, že nechával nemocné a zesláblé vězně posílat zpět do Flossenbürgu, kde byli s největší pravděpodobností zavražděni.³³⁸ Paní Vaníková znala Hechtfischera pouze z vyprávění spoluvězeňkyň, které ho považovaly za krutého člověka: *„O jeho činnosti vím od spoluvězeňkyň, které pracovaly v továrně. Byl to člověk surové a bezohledné povahy, který si vynacházel ty nejmenší příčiny, aby mohl vězněné trestati. Obzvláště měl spadeno na příslušnice ruské národnosti.*“³³⁹

Jeho kruté chování zažila i vězeňkyně paní Anna Kendíková pocházející z Ratboře: *„Ředitele továrny na porcelán Bohemia Heftfischera jsem poznala jako člověka velmi tvrdého a bezohledného u kterého neexistovala žádná omluva pro malý pracovní výkon jako nemoc, tělesná vyčerpanost a podobně. Když již pro vyčerpanost nemohla některá vězněná dále pracovati, nechal je prostě v táboře vyměnit za síly které byly schopny plné výkonnosti.*“³⁴⁰

Ředitel Hechtfischer byl Mimořádným lidovým soudem v Chebu uznán vinným a 14. února 1947 ve 22:10 byl na nádvoří chebského soudu popraven.

7.5.2 Vězeňkyně

6. ledna 1945 měl do Nové Role přijet první transport s 50 ženami z koncentračního tábora v Ravensbrücku. Začátkem března následovalo dalších 50 žen a ke konci měsíce 80. V polovině dubna 1943 přibýlo dalších 100. V červenci ještě dalších 20 žen. 1. září 1944 bylo v táboře již 561 žen. K 1. prosinci 1944 se stav zvýšil na 597. Kvůli ohrožování spojeneckých táborů ze strany nepřátelských armád, bylo mnoho žen přesunuto do Nové Role. Z toho důvodu zde byl 13. dubna 1945 početní stav vězeňkyň 1047.³⁴¹

Na svůj příchod do tábora v Nové Roli vzpomíná paní Věra Honová: *„Někdy začátkem dubna 1945 jsem pak byla s dalšími vězeňkyněmi dopravena do koncentračního tábora v Nové Roli. Jednalo se vlastně o pracovní tábor, ze kterého vězněné ženy docházely na práci do nedaleké porcelánky v Nové Roli. Protože jsem se*

³³⁷ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď Heinricha Hechtfischera, s. 4.

³³⁸ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 206.

³³⁹ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď Marie Vaníkové-Rotterové, s. 15.

³⁴⁰ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď Anny Kendíkové, s. 16.

³⁴¹ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 209 – 210.

*do tohoto pracovního tábora s dalšími vězněnými ženami dostala až začátkem dubna 1945, do porcelánky na práci již jsem nasazena nebyla. Konala jsem jen různé výpomocné úklidové práce v táboře.*³⁴²

Na rozdíl od Svatavy prošlo novorolským táborem velmi málo Židovek a to zejména proto, že tento lágr nesloužil jako tranzitní tábor pro pochody smrti do vyhlazovacích táborů Dachau, Terezín, Mauthausen atd.³⁴³

7.5.3 Práce

Všechny ženy pracovaly v počátcích tábora v porcelánce. Tato práce byla pro ženy velice náročná a vyčerpávající, a to zejména zásluhou již zmiňovaného ředitele Hechtfischera. Pokud ženy nebyly schopny splnit normy, čekal je vždy velice nepříjemný a náročný trest. Trestány byly odebráním či snížením dávky jídla, vězněním v bunkru či stáním na apelpacu, za jakéhokoliv počasí. Pokud byly ženy vyčerpány a nemocny, byly zaslány zpět do kmenového tábora, kde je s největší pravděpodobností čekala smrt.³⁴⁴

Paní Anna Kendíková vzpomíná na tvrdé tresty, které dostávaly za nesplnění náročných úkolů či za malé prohřešky: *“Za každé sebe menší poškození v továrně nechával dotčené osoby vyplácet 25 ran holí, nebo zavíratí do bunkru od 1 noci až do 7 noci a ráno musely postižené vždy nastoupiti práci, dále odjímal přídávkové krajíčky chleba.*³⁴⁵

Pracovat se začínalo od 5 – 6 hodin ráno, v poledne byla přibližně hodinová pauza. Po obědě práce pokračovala a na některých odděleních musely ženy pracovat až do 7 hodin večer. Často se však stávalo, že ženy byly nuceny nastoupit na noční směnu. Nejtvrděší prací během nočních směn byla výroba porcelánové hmoty. Na tuto práci bývaly nasazovány nejsilnější ženy, jelikož součástí bylo zvedání velice těžkých beden a materiálů. Další neoblíbenou činností bylo vynášení vypáleného porcelánu z pecí. Jelikož nebyly pece vychlazeny, pracovaly ženy za velice vysokých teplot a často docházelo k popáleninám.³⁴⁶

Na tvrdý pracovní režim v táboře si vzpomíná vězeňkyně Lukešová: *„V závodě Bohemia se pracovalo 12 hodin denně a to na dvě směny. Pracovalo se i v neděli*

³⁴² Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role, Výpověď Věry Honové, s. 115.

³⁴³ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 212.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 213.

³⁴⁵ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď Anny Kendíkové, s. 16.

³⁴⁶ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 213.

*dopoledne. Práce byla velmi těžká, namáhavá a při špatné stravě byla velká nemocnost a také některé ženy podvyživeností zemřely.*³⁴⁷

K jídlu ženy dostávaly na snídani černou kávu a kousek chleba, k obědu měly brambory, které bývaly často nahnílé či zmrzlé, řepu, brukev či ke konci války jakousi kaši z pšeničných otrub. V neděli někdy dostávaly malou porci mletého masa. Jeden bochník chleba býval na den rozdělen mezi 4 ženy a ke konci války mezi pět.³⁴⁸

7.5.4 Útěky

V tomto táboře se pokusilo o útěk hned několik vězňů. 4. července 1943 uprchl Rus Georgij Piskunov. 13. května 1944 uprchla Ruska Jelena Basarginová, 20. června Lena Baraněcká, 30. června Diana Jevdokimenková a Naďa Saganjačová. V červenci uprchli tři Rusové a jedna Polka. 25. srpna 1944 uprchly dvě Rusky Maria Brajevová a Valentina Tevesová. S největší pravděpodobností všechny tyto útěky dopadly úspěšně. Nezdárně skončil útěk Polky Zoši Málkové či Zofie Maj, která byla za tento pokus tvrdě potrestána velitelem Bockem. Nejprve ji zbil do bezvědomí a následně byla odvezena do Ravensbrücku. Dále se o útěk pokusily také čtyři Francouzky, které byly taktéž dopadeny.

Když se některá z vězeňkyň pokusila utéct, rozkázal ředitel továrny Bohemia Hechtfischer potrestat vězněné ženy ostříháním: „*Při pokusu některé z vězeňkyň o útěk nařídil ostříhati všechny vězněné. K tomuto výkonu nedošlo pro odpor dozorkyně vězňů Dehibenové, která prosadila tu výjimku, že byly ostříhány jenom příslušnice té národnosti, z které se vězeňkyně pokusila o útěk.*“³⁴⁹ vzpomíná paní Kendíková.

7.5.5 Pochody smrti

Stejně jako v jiných táborech, i novorolský lágr poznamenaly přívaly vězňů z vyklizených poboček a jiných táborů. Počátkem dubna přišlo do Nové Role 500 žen z Ravensbrücku. 16. dubna se vydalo několik desítek žen na pochod ze Svatavy směrem na Novou Roli. Do tábora došly ještě tentýž den, avšak některé z žen pochod nepřežily. 16. – 18. dubna přišla do tábora další vlna vězňů z Neubrandenburgu. V této době se počet vězňů v Nové Roli pohyboval mezi 1500 – 2000.

17. dubna přijel na nádraží v Nové Roli vlak s 800 – 1300 vězni ze Zwickau, Johanngeorgenstadt a dalších mužských poboček Flossenbürgu.

³⁴⁷ Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role. Výpověď Boženy Lukešové, s. 118.

³⁴⁸ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 214.

³⁴⁹ MLS SOA Plzeň, proces MLS Cheb Hechtfischer N.Role, Výpověď paní Anny Kendíkové, s. 16.

Před místním hřbitovem byl v den příjezdu transportu vykopán masový hrob, kde bylo umístěno 41 mrtvých těl. Ráno 19. dubna přišel příkaz, aby bylo pohřbeno dalších 12 těl. Většina z obětí byla zastřelena do zátylku. Z tohoto transportu zemřelo v Nové Roli 70 vězňů.³⁵⁰

Transport stál dva dny na nádraží, přičemž vězni nedostali najíst, ani napít a měli přísný zákaz opustit vagón. 19. dubna vězni opustili vagóny a vydali se pěšky do Karlových Varů a to z toho důvodu, že bylo v Karlových Varech bombardováno Horní i Dolní nádraží, po kterém měl transport přijet.³⁵¹

28. června byly oběti exhumovány a pohřbeny na hřbitově v Nové Roli. Při této exhumaci byl nalezen u jednoho z mrtvých dopis, který umožnil oběť identifikovat. Jednalo se o muže italské národnosti Marka Visentiho, narozeného 24. 8. 1892 s vězeňským číslem 2827. Mezi mrtvými byli dále identifikováni Bohuslav Prima, narozený 1. 7. 1898, vězeňské číslo 44454; Polák Marien Zukowsky, narozený 31. 1. 1910, vězeňské číslo 19159; Žid z Maďarska Janos Weinstock, narozený 12. 11. 1920, vězeňské číslo 33349; Polák Jerzy Iwaskiewitz, narozený 7. 8. 1904, vězeňské číslo 19238; Rus nebo Ukrajinec Vladimír Koščuk, narozený 25. 12. 1921, vězeňské číslo 23653, Polák Jan Polkowsky, narozený 30. 3. 1899, vězeňské číslo 19122.

Po objevení těchto hromadných hrobů vyšel o této události v novinách článek: *„Prvé objevení hromadných hrobů obětí nacistických vrahů na české půdě vyvolalo značný rozruch. Jak jsme již ve čtvrtek oznámili, jde o zavražděné, hlady umučené politické vězně z koncentračního tábora z Johanngeorgburgu, kteří byli převáženi do Terezína. Na stopu této bezpříkladné bestiality uvedli dva vězňové, kteří z toho transportu uprchli.(...) Ve čtvrtek dopoledne nalezeno bylo zatím asi 25 mrtvol mužů i žen. (...) Tak další stopy vedou na Karlovarský hřbitov, kde odhaleny byly dnes hroby další. Poněvadž z vězňů, jichž podle udání přímých účastníků bylo přes naše území dopravováno hodně přes 1000, došlo do Lovosic pouze 28, je na biledni, že tato výprava ubožáků byla cestou vpravdě křížovou a že na našem území nálezů je většina jejich hrobů. Vždyť jen SS-man Fink, jeden z dozorců tohoto transportu sám zastřelil na 300 nešťastníků, jak sám přiznal.“*³⁵²

³⁵⁰ PADEVĚT, J. *Pochody a transporty smrti*, s. 2.

³⁵¹ Tamtéž, s. 3.

³⁵² Tamtéž, s. 2 - 3. Odezva v dobovém tisku.

Celý transport následně směřoval přes Bochove a Lubenec.³⁵³ Z celkových 882 vězňů přežilo transport a pochod smrti pouze 28 vězňů, kteří se vydali pěšky do Terezína, který byl od 6. května 1945 pod správou Červeného kříže. Většina ze zachráněných vězňů však zemřela a to z důvodu nákazy tyfem či vyčerpáním.³⁵⁴

Evakuace novorolského tábora s největší pravděpodobností proběhla na tři etapy. V noci z 19. na 20. února 1945 odešel první a zároveň největší transport 1400 žen a mužů. Z důvodu bombardování všech tratí v okolí byl nucen transport strávit další tři dny na nádraží Karlovy Vary - Březová (viz příloha č. 26). Ženy byly namačkány ve vagoncích s minimálním množstvím jídla a pití. 23. dubna došlo k otevření vagonů a ženy, muži a další ženy z ostatních transportů se vydali na pěší pochod.³⁵⁵

V noci z 22. na 23. dubna vyšel z tábora v Nové Roli druhý pochod, který došel taktéž na nádraží v Březové, kde se připojil k prvnímu pochodu z 19. dubna.

Než tento pochod z tábora odešel, podařilo se panu Wernerovi Gebhardovi, společně s dalšími 30 vězni, z tábora uprchnout. Společně s dvěma Polkami byl však chycen a vrácen zpět do tábora. Do tábora se však vracelo i několik desítek žen, kterým se podařilo uprchnout z pochodu smrti. Těchto uprchlíků bylo nakonec v táboře 70. Přibližně po dvou týdnech přijela americká armáda do Karlových Varů, kam se Gebhard společně s dalšími vězni také vydal.³⁵⁶

Evakuaci tábora popisuje ve svých vzpomínkách paní Věra Honová: *„K evakuaci mohu říct, že to bylo v nočních hodinách, kdy jsme byly vyhnány z baráků na dvůr s tím, že se jde na transport. Některé ženy, pokud to bylo možné, snažily se přes bití, okny vlézt do baráků pro nějakou deku, protože v té době byla ještě zima.*

Vzpomínám si, že jsme šly pěšky směrem k přehradě u Karl. Varů a do železniční stanice v Březové. Tam byli ve vagoncích vězni, kteří byli vyhnáni a my ženy, jsme byly do těchto nahnány. Ve vagoncích byli někteří vězni, kteří již nemohli se udržet na nohou a někteří byli mrtví. Tito byli opět druhými vězni házeni do připravených povozů a někam odvezeni.“³⁵⁷

23. dubna se z nádraží v Březové vydaly ženy a muži směrem na Bečov. Velitelé se snažili pochod vést přes méně frekventovaná místa, aby nezauly příliš

³⁵³ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 219.

³⁵⁴ PADEVĚT, J. *Pochody a transporty smrti*, s. 10.

³⁵⁵ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 228.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 229 – 230.

³⁵⁷ Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role, Výpověď Věry Honové, s. 116.

velké množství místních obyvatel. Pokud někdo z vězňů padl vysílením nebo se pokusil o útěk, byl okamžitě zastřelen. Kudy pochod přesně vedl lze velice těžko určit. Jediné, co se ví s určitostí je, že se rozpadl na menší skupiny čítající přibližně 100 – 300 osob. Z Bečova se vydal pochod do Chodova a dále přes Měchov a Otročin do Teplé.³⁵⁸ Pan Josef Winter byl pastýřem na statku nadačního kláštera v Teplé a vzpomíná na příchod tohoto transportu: „*Již počátkem dubna bylo lze pozorovati na silnici směrem ke Stříbru různé transporty vězňů. Žádný z těchto transportů se však v Teplé nezastavil. Teprve 23., 24. a 25. dubna zastavily různé transporty v blízkosti kláštera v Teplé. Jeden důstojník SS, jehož jméno Winter nezná, provedl se stavitelem kláštera jménem Kreu rozdělení vězňů k přenocování do různých stodol okolních dvorů. Toto se stalo dne 23. večer. K Winterovi přišla skupina židovských žen různých národností. Ženy byly v hrozném stavu. Měly téměř veskrze vadnou obuv, byly oděny v hadrech, neměly ani nejjednodušší předměty denní potřeby a jejich jediným zavazadlem byla pokrývka, která často nahrazovala i oděv. Byly dohola ostříhané a bylo mezi nimi mnoho nemocných. Winter byl varován před tyfem. Vězeňkyně byly ženskými dozorkyněmi před očima Wintera a jeho manželky týrány.*“³⁵⁹

Pochod dále směřoval na Boněnov, Michalovy Hory, Hostičkov a Lestkov. Další den se vydala skupina na Krasíkov, Konstantinovy lázně a na Úněšov. Pochod se následovně přesunul směrem na Černošín, Těchlovice a Stříbro. Ve Stříbře se jedna skupina pochodu vydala směrem na Tlučnou, Všeruby a dále směrem na sever. Dalšími místy, kterými pochod prošel, byly Nečtiny, Manětín, Močidlec, Žlutice, Valeč, Vroutek, Podbořany, Kaštice, Žatec, Postoloprty a Louny. V Lounech a v oblasti Žatce se pochod 7. – 8. května 1945 rozpadl a přeživší byli osvobozeni Rudou armádou.³⁶⁰

Kolik vězňů během tohoto pochodu zemřelo, nelze jednoznačně určit. Značnou část z nich měl na svědomí velitel Hugo Bock a vrchní dozorkyně Margarethe Fritsche.³⁶¹ Paní Honová ve své výpovědi vzpomíná na výstřely, které během pochodu slyšela: „*Vím také o tom, že při pochodu některé ženy nemohly stačit pochodu a ženy, které mohly, jim pomáhaly. Když byla žena úplně vysílená, zůstala buď sedět u silnice, a nebo ležet, zřejmě byla zastřelena, protože za transportem byly slyšet výstřely.*

³⁵⁸ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 230.

³⁵⁹ Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role, Výpověď Josefa Wintera, s. 101.

³⁶⁰ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 243 – 246.

³⁶¹ Tamtéž, s. 246.

*Protože jsme se nesměly otáčet, která vězeňkyně se otočila, byla bita, nevěděly jsme co se vzadu za transportem děje.*³⁶²

Paní Lukešová potvrzuje svědectví vězeňkyně Honové a taktéž ve své výpovědi hovoří o zastřelení nemohoucích žen: „*Mohu také potvrdit to, že ženy, které již nemohly postupovat s transportem a zůstaly na cestě, byly zastřeleny. Byla jsem svědkem zastřelením tímto způsobem několika vězeňkyň a to v prostoru mezi Teplou a Planou u Mar. Lázní. V tomto prostoru jsme nedostaly jídlo několik dnů, ženy byly vysláblé, vyčerpané, a když nemohly postupovat, zůstaly na místě a příslušníky SS, kteří postupovali za transportem, tyto zastřelili. Bylo slyšet výstřely, a když jsem se otočila, viděla jsem tyto ženy ležet podél silnice, po kterém transport postupoval. Přesný počet zastřelených žen, nemohu uvést.*“³⁶³ (viz příloha č. 25 a 27)

7.5.6 Osud tábora po válce

Poslední týden před osvobozením zde strávilo své chvíle několik vězňů a vězeňkyň, kterým se podařilo uprchnout z transportů. Jelikož v táboře nezůstaly strážní SS, ani žádné zásoby, o jejich stravu se staralo místní obyvatelstvo. Po příjezdu americké a sovětské armády, vězni tábor opustili.³⁶⁴

Od druhé poloviny května, bylo v prostorách tábora zřízeno internační středisko pro německé obyvatelstvo z Karlovarska, Jáchymovska, Nejdecka, Loketska, které bylo podezřelé ze spolupráce s nacisty či obviněni z válečných zločinů. S internovanými Němci zde bylo poměrně krutě zacházeno, což dokazuje i výpis z matriky, kdy zde mělo roku 1945 zemřít 37 osob a v roce 1946 dalších 16.³⁶⁵

Roku 1948 zde bylo zrušeno internační středisko. Táborové budovy byly rozebrány a počátkem 60. let veškeré budovy zmizely. Až do 90. let zde byla skládka. Až roku 1996 byla skládka odstraněna. Dnes na místě novorolského tábora stojí malý pomník, kříž a informační tabule v parčíku.³⁶⁶

7.6 Další tábory na Karlovarsku

Kromě tří výše zmiňovaných táborů se na Karlovarsku vyskytovalo i několik „menších“ lágrů, o kterých není zachováno příliš mnoho zpráv. Například v Ostrově byl převýchovný a pracovní tábor (Übungslager a Arbetslager Schlackenwerth). Tento

³⁶² Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role, Výpověď Věry Honové, s. 116

³⁶³ Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role, Výpověď Boženy Lukešové, s. 119.

³⁶⁴ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 248.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 250.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 250.

lágr byl umístěn v ostrovském zámku (viz příloha č. 28). Prvními vězni se zde stali antifašisté, Židé z Karlovarska, ale také z Plzeňska. Pro perzekuované osoby bylo na zámku zřízeno jakési internační středisko, které zde vzniklo hned po zabrání Sudet ve dnech 16. a 17. března 1939.³⁶⁷

Velitelem tábora se stal vrchní kriminální komisař SS-Sturmführer Richard Heidan a někteří další příslušníci SS mu pomáhali. Zmínit můžeme například komisaře Paula Webera, vrchního kriminálního komisaře Friedricha Beutela, kriminálního asistenta Augusta Heitera či Ludwiga Bayera.³⁶⁸

Na zámku bylo internováno kolem 100 osob. Vězni nejčastěji patřili k německým komunistům, sociálním demokratům, antifašistům a Židům. Prvně příchozí vězni měli na starost úklidové práce – tedy čištění oken či uklízení místností. Později pracovali na úklidu, ale i na úpravách zámecké zahrady. Byli však využíváni i mimo areál, pro údržbu silnice. Ubytování byli v horním patře zámku. Spalo se na slámě bez příkrývky. Vstávalo se v pět hodin ráno a po budíčku následovala patnáctiminutová rozcvička. Za zpěvu nacistických písní se po rozcvičce odcházelo do práce. Během práce měli vězni nárok na půlhodinový oběd, k němuž byly suché brambory či suchá vařená rýže. Po práci vězni dostávali trochu melty.³⁶⁹

Příslušníci gestapa se údajně k vězňům chovali hrubě. Tyto sklony měl především Ludwig Bayer. Nejvíce byli týráni Židé, což si zřejmě vyžádalo několik obětí. Přesný počet není znám, ale odhaduje se na 21 vězňů. Tábor byl zrušen v srpnu 1939.³⁷⁰

Zámek byl až do roku 1943 nevyužíván. Na jaře 1943 sem bylo přesunuto oděvní oddělení SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt. 17. května 1943 bylo do Ostrova na zámek dopraveno prvních 10 žen z koncentračního tábora Sachsenhausen. Od 1. července zde bylo nasazeno komando 40 vězňů z tábora ve Flossenbürgu a 9. července dalších 50 vězňů. Po dokončení úprav v areálu byli vězni posláni zpět do Flossenbürgu. Místo nich přijeli jiní vězni, kteří byli zařazeni do provozu oděvní továrny. V únoru zde bylo 121 vězňů nejrůznějších národností. Jednalo se zejména o vězně politické a kriminální, kteří znali dělnickou oděvní a obuvní profesi, ale žádání byli i tesaři a zedníci. Zajatci pracovali někdy až 12 hodin denně. K snídani dostali náhražku kávy, v poledne polévku, někdy margarín a občas trochu uzeniny, zejména

³⁶⁷ Tamtéž, s. 256.

³⁶⁸ Tamtéž, s. 257.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 258.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 265 – 266.

salám. V polévce občas bývalo maso ze psů. Vězni byli ubytováni v horních patrech zámku, ve spodních patrech byli dozorcí z řad SS.³⁷¹

24. prosince 1944 došlo však na zámku k požáru a vězni byli přesunuti do hostince „Zum Westfalen“, kde spali v tanečním sále. Na zámek docházeli likvidovat škody.

Velitelem oděvního oddělení byl SS-Untersturmführer Gustav Simhart, kterého následně vystřídal SS-Obersturmführer Alfred Bernlochner. Velitelem tábora byl SS-hauptscharführer Kurt Marggraf až do července 1943, kdy jej vystřídal SS-scharführer Edmund Martin Fieger. Dle výpovědí vězňů se k nim se značnou krutostí choval zejména velitel tábora Fieger. Ve svých krutostech se zaměřil zejména na Rusy a Poláky. Nemohoucí, slabé a nemocné vězně posílal zpět do kmenového tábora, kde s největší pravděpodobností zemřeli. Jeho chování mělo za následek několik úmrtí.³⁷²

Príslušníci SS od počátku dubna 1945 začali na zámku ničit důkazní materiály. 20. dubna 1945 byli vězni naloženi do vlaku a odvezeni do Ústí nad Labem. Odsud byli dalším vlakem přesunuti do Litoměřic. Zámek v Ostrově byl 8. května 1945 osvobozen Čechy, kteří v Ostrově ke konci války založili Revoluční národní výbor.³⁷³

Dalším táborem, který se na území karlovarských Sudet vyskytoval, byl tábor v Olšových Vratech. Tento tábor měl kapacitu 200 osob a sloužil jako přestupní místo do jiných táborů.³⁷⁴ Židé, kteří neemigrovali nebo Ti, kteří se vrátili zpět do Karlových Varů, byli převedeni právě do tábora v Olšových Vratech. Táborem celkem prošlo 300 osob.

Mezi tyto osoby patřil i tchán Karla Hahna, kterého jel Karl do tábora vysvobodit, což se mu po předložení dokladů k vycestování podařilo: „*Jel jsem tam taxíkem a našel jsem houf smutných postav, které přecházely po dvoře selské usedlosti (v nichž se nacházel tábor), šeptaly si, bázlivě se po mně ohlížely. Když jsem vešel, měly v očích strach, nejistotu, ponížení a stud. Tito Židé dosud žili jako uznávaní, bezúhonní lékaři, advokáti nebo obchodníci v zemi a ve městě, které milovali. Podmínky v táboře nebyly navenek neúnosné, ani vzdáleně nepřipomínaly to, co se*

³⁷¹ Tamtéž, s. 269.

³⁷² Tamtéž, s. 270.

³⁷³ Tamtéž, s. 272.

³⁷⁴ BURACHOVIČ, S. *Židé a Karlovy Vary*. s. 61.

*později odehrávalo ve vyhlazovacích táborech, ale ve tvářích zde namačkaných lidí bylo možné jasně číst nemožnost pochopení situace i temné tušení budoucnosti.*³⁷⁵

Novinář z redakce *Stürmeru* byl v Karlových Varech a okolí roku 1938, kdy měl možnost navštívit i město Olšová Vrata, tehdy nazývané Espenthor. Jeho poznámky nám poskytly informace o podmínkách v táboře.: *„Původně tam bydlelo 136 starších Židů a Židovek, nyní už pouze 91. Slamník, přikrývka, batoh. Dvakrát týdně se podává maso. Není ta sláma trochu tvrdá?, Člověk si zvykne na všechno! Židé jsou servilní, zdraví velmi zdvořile, když člověk vstoupí do pokoje, vstávají jako na povel. V ženském sále to páchne jako v králikárně. Nabídl jsem se jim, že pro ně v Praze něco udělám, že se pokusím ovlivnit získání vstupních víz a povolení k pobytu. Tlačily se ke mně, dávali mi své adresy a adresy příbuzných v Praze a Plzni. (...) Ptám se na jídlo. Židé jsou se stravou spokojeni. (...) O tábor se stará jeden domovník. Žádné strážce, žádní muži SS, nic takového. Židé a Židovky zůstávají v táboře dobrovolně. Vědí, že karlovarští obyvatelé jim nejsou příznivě nakloněni. (...) Jeden židovský doktor píše recepty a stará se o nemocné druhy.*³⁷⁶

Tábor v Olšových Vratech byl považován za tábor určený pro vězně, kteří nemohli být deportováni do koncentračních táborů kvůli jejich vysokému věku.³⁷⁷

První pobočkou flossenbürského tábora na území České republiky byl pracovní tábor v Korunní (viz příloha č. 30). Tábor vznikl v srpnu 1942. Po zabrání Sudet roku 1938 vznikla sudetoněmecká společnost Sudetenquell, která koupila stáčírny minerálních vod v Louce a v Nové Vsi. V březnu 1940 byla také koupena firma Henrich Mattoni A. G., jejíž součástí byla Korunní. Západočeské stáčírny minerálních vod se staly dominantními, co se týká dodávky vody a ovládly více jak 75% německého trhu. Ve stáčírnách se pracovalo nepřetržitě a jen stěží dokázali požadavky splňovat, proto byli nasazeni do Korunní vězni z koncentračního tábora Flossenbürg, aby rozšířili výrobní linku a provedli modernizaci podniku.³⁷⁸

19. srpna 1942 přijelo do Korunní prvních 50 vězňů. Nedlouho poté dalších 50 přibýlo. Obvyklý stav vězňů v Korunní se však pohyboval v rozmezí 50 – 80. Jednalo se vesměs o německé a české vězně. Ubytování byli nejprve v dřevěném baráku, ale

³⁷⁵ OSTERLOH, J. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, s. 178 – 179.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 179 – 180.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 179 – 180.

³⁷⁸ BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 284.

následně došlo k přemístění do vyprázdněné vily Carla Gölsdorfla (viz příloha č. 29). Okolo budovy byl vystavěn plot obehnaný drátem, který hlídali strážný SS.³⁷⁹

Prvním velitelem tábora byl SS-scharführer Johann Baptist Kübler (viz příloha č. 31). Dle svědeckých výpovědí se k vězňům nechoval příliš dobře. Nechával vězně, kteří se mu nelíbili, ve velkých mrazech vysvléknout, následně museli vysekat díru do potoka a poté se v něm vykoupat. Na rozdíl od Küblera se k vězňům choval dobře stavební rada SS-sturmführer Horst Köhler, který se mnohokrát snažil zabránit Küblerovi v jeho nelidském počínání. V prosinci 1942 Küblera vystřídal SS-untersturmführer Zippe. Představeným vězňů byl vězeň Josef Stegmeier (viz příloha č. 32), který se měl k ostatním chovat hezky a dokonce se jim údajně snažil pomáhat.³⁸⁰

1. Července 1944 byly stavy vězňů sníženy ze 77 na 20 z důvodu dokončení modernizace provozu. 15. července byl následně tábor zrušen úplně. Vězni, kteří v táboře zůstali, byli odvezeni vlakem zpět do Flossenbürgu. Po druhé světové válce byla většina budov zničena a lázeňský provoz již nebyl znovu nikdy obnoven.³⁸¹

Dalším táborem, který lze i v dnešní době najít na Karlovarsku, byl zajatecký tábor Rolava. Budování tábora započalo roku 1940 a dokončeno bylo v roce 1942. V místě továrního komplexu byl cínový důl, který zde byl vybudován za druhé světové války. Továrenský komplex nesl název Betrieb Sauersack a měl rozlohu cca 1 km². Tento komplex byl rozdělen cestou, kdy na jedné straně byl tovární komplex a na druhé zajatecký tábor. Samotný táborový areál ležel na ploše 110 x 200 m a byl tvořen 18 nízkými baráky. Tábor byl rozdělen na dvě skupiny, přičemž v první skupině byli zajatci pocházející z Francie, Itálie, Řecka a ve druhé skupině byli zajatci ze Sovětského svazu. Ti měli mnohonásobně horší podmínky, než ostatní zajatci. Počet zajatců se pohyboval mezi 300 – 450. Kromě zajatců zde však také pracovali totálně nasazení pracovníci tzv. pracovní komando, kterých bylo na 200. Pocházeli z Polska, Ukrajiny, Řecka, Itálie, Holandska a z Česka. 5 Rusů z tohoto komanda mělo v táboře údajně zemřít. Dva při nehodě a tři byli zastřeleni. Také zde bylo 200 – 300 Němců, kteří vykonávali dělnickou, hornickou či vojenskou práci.³⁸²

29. dubna 1945 byli zajatci odvedeni z tábora kvůli blížící se americké armádě. 7. června 1945 závod opustilo 185 německých dělníků a horníků a těžební činnost

³⁷⁹ Tamtéž, s. 284.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 285 – 288.

³⁸¹ Tamtéž, s. 288.

³⁸² HASIL, P.; NOVÁK, D.; HASIL, J. *Archaeologia historica 40 - Smrt dolu Sauersack/Rolava*, s. 180.

továrny se zcela zastavila. V závodě zůstalo pouze 37 zaměstnanců, kteří prováděli udržovací práce.³⁸³

Na Karlovarsku bylo kromě těchto zmiňovaných táborů i několik dalších, o kterých se však ví velice málo informací. Zmínit například můžeme zajatecký tábor v Sadově u Karlových Varů, který měl být taktéž pobočkou tábora ve Flossenbürgu.

³⁸³ Tamtéž, s. 181.

8 Závěr

20. století bylo století plné změn, válek a přineslo s sebou slova jako „genocida, holocaust, pochody smrti“. Při vyřknutí těchto slov si každý představí události za 2. světové války, které otřáslы naší minulostí a vedly k rozsáhlému vyvražďování nejen židovského obyvatelstva na území Evropy. Je třeba však podotknout, že koncentrační tábory, ve kterých byli tito lidé vězněni, nepocházely z hlav Němců, nýbrž již na přelomu 19. a 20. století byly vytvořeny Brity v průběhu druhé burské války a Američany během války o Filipíny. Je zajímavé, že do povědomí většiny lidí se dostal pojem „koncentrační tábor“ až ve spojitosti s Židy a židovským holocaustem, který se nevyhnul ani Čechům. První oblast, kterou genocida Židů v Čechách postihla, byly Sudety.

Cílem práce bylo sepsání studie, která poskytne čtenáři ucelený pohled na události v letech 1938 – 1945 na Karlovarsku. Práce byla sepsána z toho důvodu, že není vydána literatura, která by tyto informace shrnovala v jednotný text. Obecně jsme se zaměřili v první části na židovské obyvatelstvo na Karlovarsku a v druhé části na koncentrační tábory v této oblasti. Na základě velkého množství vydaného i nevydaného materiálu, bylo možno cíl splnit.

Oblast Sudet byla pro holocaust specifická. Důvodem bylo, že daná města se vyskytovala v blízkosti pohraničí, tudíž zde byl znát větší vliv z Německa a Němci měli také snadnější přístup do těchto oblastí. Ve vývoji událostí hrálo signifikantní roli podepsání Mnichovské dohody, ke kterému došlo 30. září 1938. Dohoda byla podepsána mezi Německem, Francií, Anglií a Itálií, kteří se dohodli, že Československo musí do 10. října 1938 postoupit celé pohraničí Německu. V důsledku toho propukly v Sudetech rozsáhlé antisemitské akce. V oblasti Karlovarska se nejednalo pouze o akce vedené proti Židům, nýbrž perzekuováno bylo i veškeré české obyvatelstvo. V Sudetech postupně docházelo k rozsáhlému germanizování a SdP začala prosazovat svůj nacionalistický program.

Je důležité podotknout, že již před rokem 1938 žilo na Karlovarsku v převážné míře německé obyvatelstvo, avšak jejich soužití s Čechy nebylo nikterak výrazně nepřátelské a to se dá říci i o Židech. Z tohoto důvodu nelze vnímat Karlovarsko jednostranně jako české, nýbrž je důležité si uvědomit, že německá složka obyvatel byla signifikantní pro vývoj událostí na Karlovarsku.

Již roku 1938 někteří Židé emigrovali do cizích zemí. Ti, kteří tak neučinili, byli internováni v koncentračních táborech. Několik málo Židů na Karlovarsku zůstalo. Vůči nim však byla nařízena rozhodnutí, která je omezovala v lidských právech a svobodách.

Velmi nepříjemným činitelem pro Židy v Sudetech byl tlak vyvíjen ze strany tisku. Lidé byli tiskem zmanipulováni a na základě mnoha nepravdivých zpráv byli přesvědčeni, že Židé jsou paraziti, které je potřeba odstranit. Nelze však říci, že by byli Židé vnímáni takto všemi obyvateli Karlovarska. Byli i tací, kteří se jim naopak snažili pomáhat. Pokud však byl nějaký takový čin odhalen, mělo to většinou nedozírné následky.

S přihlédnutím k výše uvedeným informacím, lze říci, že Karlovarsko bylo specifické svojí strategicky výhodnou lokalitou pro Němce. Z důvodu velkého množství Němců na Karlovarsku můžeme konstatovat, že zde propukaly výraznější násilnosti, než v jiných pohraničních oblastech. To však neznamená, že by se ve zbylých sudetských městech neodehrával teror, který zažívali karlovarští Židé. I z jiných oblastí byli hromadně Židé odvázeni do vyhlazovacích táborů a taktéž zde probíhaly ostré střety s henleinovci např. během křišťálové noci.

Po celé Evropě bylo vystavěno mnoho koncentračních táborů, kam byli Židé z celé Evropy odvázeni, z nichž nejznámější jsou např. Osvětim, Treblinka, Majdanek, Belzec, Mauthausen, Buchenwald, Ravensbrück a Flossenbürg. Poslední ze zmiňovaných táborů byl zásadním pro vznik karlovarských lágrů. V této oblasti vzniklo pět poboček tábora Flossenbürg. Tyto tábory byly nazývané jako venkovní či pracovní a nebyly určeny pro likvidaci osob. Zřízeny byly vždy na strategických místech, kde byla potřeba levná pracovní síla. Pokud bychom je srovnávali s velkými tábory jako Osvětim a Dachau, zjistili bychom, že ačkoliv podmínky v táboře nebyly nikterak dobré, oproti těmto táborům nedocházelo k masovému vyvražďování. V táborech nebyly umístěny plynové komory ani spalovací pece. Pokud některý z vězňů přišel o život, bylo to většinou v důsledku bití, nedostatku potravy a nemoci. Čímž je zřejmé, že zde lidé trpěli zimou, hladem, nemocemi, které byly způsobeny nedostatečnou hygienou. Navíc práce, kterou byli nuceni vykonávat, byla velice fyzicky náročná. Vězni pracovali pod neustálým dohledem dozorců, kteří se jim ve většině případech snažili práci ještě znepríjemňovat.

Jak již bylo řečeno, ne všichni vězni se dožili konce války v květnu 1945. V dubnu 1945 byly vypraveny tzv. „pochody smrti“ z koncentračních táborů, kvůli postupující americké a sovětské armádě. Tyto pochody se netýkaly však pouze táborů na Karlovarsku, nýbrž všech ohrožených lágrů. O průběhu těchto pochodů víme díky těm, kteří se šťastně konce války dožily. Bylo však mnoho těch, kteří sice osvobozeni byli, ale na následky naprostého vyčerpání a špatného zdravotního stavu zemřeli.

Je důležité také podotknout, že zmiňované výpovědi vězňů, jsou do značné míry subjektivní. Lze v několika případech sledovat rozdílnosti v uváděných faktech či časté nepřesnosti.

Výpovědi, které byly v práci použity, byly z části vydány v novinových článcích. Řada z nich byla použita také v knize PhDr. Vladimíra Bružeňáka. V této práci byly zpracovány do uceleného textu, jehož kostra byla postavena právě na zmiňované knize od pana Bružeňáka. Text byl podložen výpověďmi několika vězňů, kteří během svého věznění nebo po válce své vzpomínky sepsali.

Diplomovou práci by šlo nadále rozšířit o podrobnější deskripci roku 1945 na Karlovarsku. Zejména o Karlových Varech a o Sokolově byly vydány zajímavé publikace od Milana Augustina a Vladimíra Bružeňáka, které by mohly poskytnout celkový přehled o těchto událostech. Zajímavým oživením textu by byly také výpovědi svědků, umístěny v Muzeu Karlovy Vary, kteří události roku 1945 osobně zažili.

Práce by mohla být také rozšířena o poválečné osudy žen a mužů, kteří přežili karlovarské koncentrační tábory či o podrobnější popis koncentračních táborů, zmiňovaných v poslední kapitole.

Na základě osobních návštěv některých koncentračních táborů jsem měla možnost na vlastní oči posoudit prostředí, ve kterém vězni byli nuceni přebývat. Mnohokrát jsem dostala otázku: „*Tak proč neutekli?*“ Po návštěvě těchto táborů, konkrétně Flossenbürgu, Terezína a Osvětimi a na základě materiálů, které jsem nashromáždila, jsem si uvědomila, že podmínky byly natolik otřesné, že vězni, kteří byli naprosto psychicky a fyzicky zlomeni, neměli odhodlání a ani sílu proti tomuto zločinu bojovat. Pro mnoho lidí v současném konzumním světě je to nepochopitelné, avšak stačí se porozhlédnout a připustit si fakt, že v jiných zemích panují v současné době také naprosto otřesné podmínky, tak proč by tomu tak nemohlo být před necelými 80 lety nejen v koncentračních táborech na Karlovarsku?

9 Seznam pramenů a literatury

AUGUSTIN, Milan. *Konec 2. světové války v Karlových Varech*, Karlovy Vary: Úřad města K. Vary, 1995.

BRUŽEŇÁK, Vladimír. *Ve stínu Krušných hor*, Cheb: Svět křídel, 2015. ISBN – 978 – 80 – 87567 – 69 – 2.

BURACHOVIČ, Stanislav. *Židé a Karlovy Vary. X. Historický seminář Karla Nejdla*, Karlovy Vary: Klub přátel Karlových Varů, 2001.

HASIL, Petr; NOVÁK, David; HASIL, Jan, *Archaeologia historica 40 - Smrt dolu Sauersack/Rolava*. 2015. DOI 10.5817/AH2015-1-11.

CHMELÍKOVÁ, Jitka. *Osudy chebských Židů. Chebští Židé od 2. poloviny 19. století do současnosti*, Cheb: Krajské muzeum Cheb, 2004. ISBN 80 – 85018 – 42 – X.

OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938 – 1945*, Praha: Argo, 2010. ISBN 978 – 80 – 257 – 0213 – 0.

NĚMEC, Václav. *F. K. Lager Podlesí Zwodau*, Sokolov: Dům kultury KVHE a OV SPB, 1965.

NĚMEC, Václav.; FRANKOVIČ, Michal. *Francouzky ve Svatavě*, Plzeň: Místní organizace Českého svazu protifašistických bojovníků v Sokolově, 1970.

RUBÍN, Petr. *Židé a židovské obce v Karlových Varech a okolí*, Karlovy Vary: Židovská obec K. Vary, 2006.

SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa*, Praha: Naše vojsko, 1986.

ŠVANDRLÍK, Richard. *Historie Židů v Mariánských Lázních*, Mariánské Lázně: Art Gallery Nataly, 2009. ISBN 978 – 80 – 254 – 7393 – 1.

ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě*, Praha: Prostor: Argo, 2001. ISBN: 80 – 7203 – 390 - 5.

9.1 Internetové zdroje

Křišťálová noc v Sokolově [online]. *www.holocaust.cz*, posl. změna 27. 10. 2016 [cit. 11. 11. 2016], dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-sokolove/>.

Křišťálová noc v Mariánských Lázních [online]. *www.holocaust.cz*, posl. změna 5. 11. 2015 [cit. 11. 11. 2016], dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-marianskych-laznich/>.

Osudy a tváře Chebu: Abraham Löwy [online], *encyklopedie.cheb.cz*, © Encyklopedie chebských památek [cit. 15. 11. 2016], dostupné z: <http://encyklopedie.cheb.cz/cz/osudy-a-tvare-chebu/abraham-lowy>.

9.2 Archivní zdroje

Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče. Materiál J. Fiedlera, *Židovské obce, Aš* [PDF]. Stran 5, nedatováno.

Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče. Strojopis účastníka 2. sv. války v Karlových Varech. *Jak to bylo v Karlových Varech*. Stran 15, březen 1975.

Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče. Ručně psaná výpověď paní Pouškové, která byla roku 1938 učitelkou na státní škole v Rybářích. Poušková. *Rok 1938 v Karlových Varech*. 6. 7. 1968.

Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče. Strojopis p. Vojtíška – účastníka odsunu poslední části ozbrojených sil z Karlových Varů. Nedatováno.

Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče. Novinový článek *Willkommen deutsche Brüder! Heil unserem geliebte führer, retter und befreier Adolf Hitler!* Z *Deutsche - Tages Zeitung – Karlsbader Badeblatt*. 4. October 1938.

Národní archiv v Praze, Prezidium Zemského úřadu v Praze (fond 207), zpráva policejního ředitelství v Plzni ze 17. 11. 1938: Židovští uprchlíci z obsazeného území – překročení demarkační čáry. Dostupné také z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/kristalova-noc-v-pohranici/kristalova-noc-v-karlovyh-varech/>.

Státní oblastní archiv Plzeň

- fond Václav Němec

- výpověď S. Hrabíka
- svědectví Nadi Listopadové
- vzpomínky Julie Komínkové
- vzpomínky C. Malinowske
- vzpomínky paní Madelaine
- vzpomínky Milena Kalčíková
- vzpomínky Jarmily Šubertové
- deník Germaine Dionezzetti
- vzpomínky Czeslawy Malinowské
- vzpomínky Francouzek.
- svědectví N. Nikišiny.
- vzpomínky Kristýny Deimlové
- dokumentace o dozorkyních
- vzpomínky Rosy Skoda.
- vzpomínky Ludmily Smrhové – Novákové
- vzpomínky Anne Marie Fayet
- vzpomínky Anežky Davidové
- vzpomínky N. Nikišiny
- vzpomínky Evy Serinkové

- fond MLS Plzeň

- výpověď Anny Kendíkové
- výpověď Marie Vaníkové – Rotterové

- výpověď Heinricha Hechtfischera
- výpověď Věry Honové

Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond 325 N. Role

- výpověď Boženy Lukešové
- výpověď Věry Honové
- výpověď Josefa Wintera

10 Resume

There were two objectives of the work. At first, the study about Jews in Carlsbad from 1938 to 1945. Second objective of the work was aimed to concentration camps in the Carlsbad, which was built on the basis of witness testimonies.

The work is thematically divided into seven chapters, six of them are dedicated to the Jews in years 1938 - 1945 and another one is dedicated to the mentioned concentration camps.

The first chapter was focused on the status of Jews in the Sudetenland in 1938. The chapter described the political causes that led to the subsequent oppression of Jews. The pressure, that was exerted on the Jewish population, was delineated in this chapter, as well as the origin of anti-Semitism in the Sudetenland. An important part of the chapter were descriptions of the Jews's pogroms in some Carlsbad cities.

In the following chapter were discussed about restricting of Jews in 1939 - 1942. There were listed restrictions that have been issued against the Jews. The subsection was devoted to denunciations of Jews by Sudeten population.

The fourth chapter was devoted to the deportation of Sudeten Jews. In this context there was indicated a statistics of Sudeten Jews behind the chapter, who was deported from Terezin to Auschwitz.

Between years 1942 - 1944 in the Sudetenland, the Jews were under constant pressure, which was dedicated the fifth chapter. Although the majority of Jews fled in 1938, a few of them remained in the Sudetenland. If they were not deported to concentration camps, they were separated from the rest of the Sudeten population. The press still continued very strong anti-Semitic discourses.

The last chapter, related with population of the Sudetenland in the period 1938 – 1945, was focused on the year 1945 and the end of the war. In this year many evacuation marches came from camps through the Sudetenland, which had to be cleared out because of progressing American and Soviet army. The Jewish's villages in Carlsbad were trying to rehabilitate with the end of the war, but many of them had completely disappeared.

11 Přílohy

Příloha č. 1 - Horní nádraží 1938 mobilizace v Karlových Varech

Příloha č. 2 – Divadelní náměstí 4. října 1938 v 13:30 hod – příjezd Hitlera do Karlových Varů.

Příloha č. 3 - Projev vůdce na Divadelním náměstí v Karlových Varech, 4. října 1938.

Příloha č. 4 - Vůdce na balkoně divadla ve 14 hodin v Karlových Varech, 4. října 1938.

Příloha č. 5 – Dobový novinový článek týkající se příjezdu Hitlera na Karlovarsko.

Příloha č. 6 – Letecký snímek svatavského tábora a továrny pořízený americkým vojenským letectvem 30. září 1944.

Příloha č. 7 – Zadní část tábora s obytnými bloky a elektrickými betonovými sloupy.

Příloha č. 8 – První velitel svatavského tábora Willibald Richter (*vlevo*), druhý velitel ve Svatavě Kurt Erich Schreiber (*vpravo*).

Příloha č. 9 – Vrchní dozorkyně Elfriede Tribus (*vlevo*), dozorkyně Johanna Baumann.

Příloha č. 10 – Svatavské dozorkyně – Paula Ziedler, Rosa Künzl, Gertrud Pusch, Elli Dietz, Marianne Krutwa, Elisa Galsterer, Sophie Kälber, Walburga Koch, Lina Hussel, Hildegard Raack.

Příloha č. 11 – Svatavské vězeňkyně – Anežka Davidová, Ludmila Nováková – Smrhová, Marie Šulěrová, Czeslawa Malinowska.

Příloha č. 12 – Svatavské vězeňkyně – Naďa Listopadová, Julie Komínková.

Příloha č. 13 – Hana Křížová-Smrčková před válkou a po návratu ze Svatavy.

Příloha č. 14 – Naďa Listopadová ze svatavského tábora, Milena Kalčíková z kraslického tábora.

Příloha č. 15 – Dozorce SS Sebastian Kraschansky, který má na svědomí několik žen z pochodu smrti, dozorkyně SS Ruth Elfriede Hildner.

Příloha č. 16 – Exhumace 12 obětí pochodu 8. dubna 1946 u města Litrbachy, Exhumace zavražděných žen ve Volarech.

Příloha č. 17 – Americký lékař Frank Anker ve volarské nemocnici pomáhá židovské dívce Raise Pincewzské.

Příloha č. 18 - Třiatřicetiletá maďarská židovka Lily Rosenberg 8. května 1945 ve volarské nemocnici. O několik dní později zemřela.

Příloha č. 19 – sedmnáctiletá polská židovka Nadja Rippstein, připojena k pochodu ve Svatavě, zemřela ve volarské nemocnici a dvaadvacetiletá židovka Bina Hauptmann, která na následky pochodu taktéž zemřela.

Příloha č. 20 - Dvacetiletá Seren Dawidowits z Polska, která byla k pochodu připojena ve Svatavě a zemřela ve volarské nemocnici.

Příloha č. 21 – Osvobozené ženy před jedním ze svatavských bloků.

Příloha č. 22 – Letecký pohled na tábor a porcelánku pořízený americkým průzkumným letectvem 10. dubna 1945, krátce před evakuací.

Příloha č. 23 - Třetí velitel novorolského tábora SS-Oberscharführer Erich von Berg.

Příloha č. 24 – Ředitel závodů Bohemia Heinrich Hechtfischer.

Příloha č. 25 – Rakve s ostatky srovnané uprostřed tábora v Nové Roli, na bývalém apelplacu.

Příloha č. 26 – Budova nákladního nádraží Karlovy Vary – Březová.

Příloha č. 27 – 205 těl obětí několika pochodů smrti, která byla umístěna na hřbitově v Karlových Varech

Příloha č. 28 – Tokánský zámek v Ostrově

Příloha č. 29 – Vila továrníka Gölsdorfa, kde byli za války ubytováni vězni z tábora Korunní.

Příloha č. 30 – Celkový pohled na stáčírnu.

Příloha č. 31 – Johann Baptist Kübler, velitel tábora v Korunní

Příloha č. 32 – Franz Stephanides, dozorce v táborech v Nové Roli a v Korunní, vězňům se snažil pomáhat.

Příloha č. 1 - Horní nádraží 1938 mobilizace v Karlových Varech

Zdroj: http://www.fofifo.com/naciste/ceska_armada.htm.



Příloha č. 2 – Divadelní náměstí 4. října 1938 v 13:30 hod – příjezd Hitlera do Karlových Varů.

Zdroj: <http://www.fofifo.com/naciste/nazi.htm>.



Příloha č. 3 - Projev vůdce na Divadelním náměstí v Karlových Varech, 4. října 1938.

Zdroj: <http://www.fofifo.com/naciste/nazi.htm>.



Příloha č. 4 - Vůdce na balkoně divadla ve 14 hodin v Karlových Varech, 4. října 1938.

Zdroj: <http://www.fofifo.com/naciste/nazi.htm>.

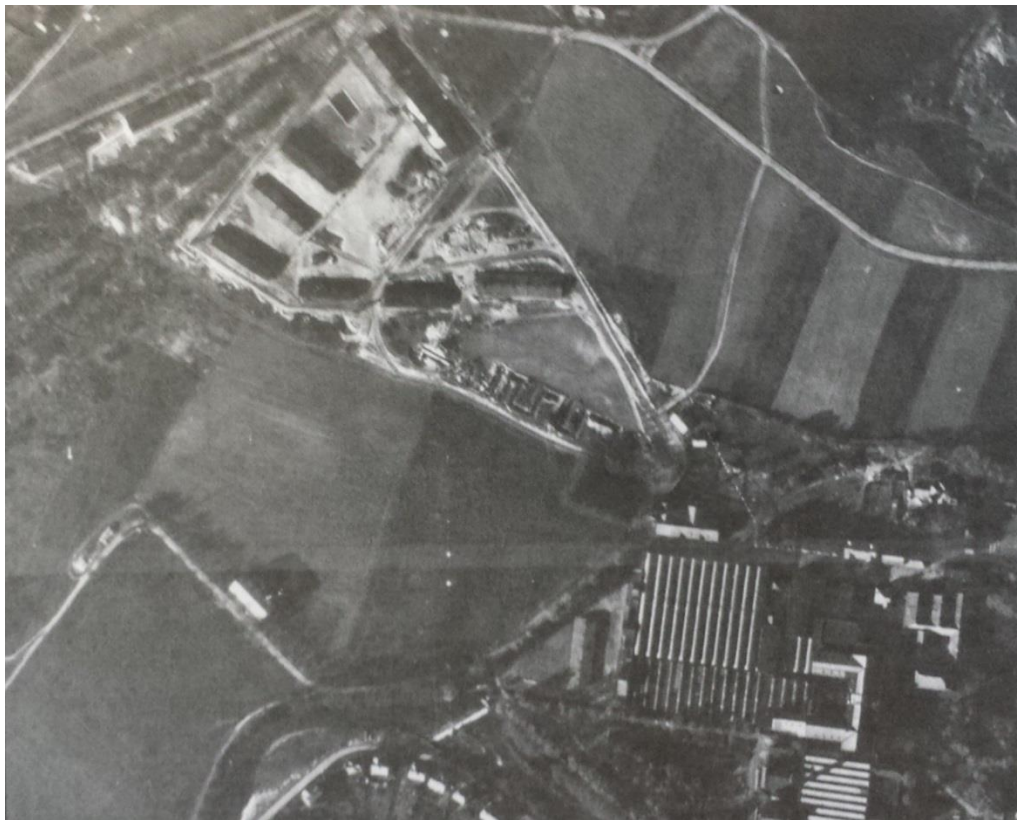


Zdroj: Muzeum Karlovy Vary, archiv PhDr. Burachoviče, Novinový článek *Wir danken unserem führer!* z *Deutsche - Tages Zeitung* – *Karlsbader Badeblatt*. 4. October 1938.



Příloha č. 6 – Letecký snímek svatavského tábora a továrny pořízený americkým vojenským letectvem 30. září 1944.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 19.



Příloha č. 7 – Zadní část tábora s obytnými bloky a elektrickými betonovými sloupy.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 26.



Příloha č. 8 – První velitel svatavského tábora Willibald Richter (*vlevo*), druhý velitel ve Svatavě Kurt Erich Schreiber (*vpravo*).

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 31 a 34.



Příloha č. 9 – Vrchní dozorkyně Elfriede Tribus (*vlevo*), dozorkyně Johanna Baumann.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 43 a 56.



Příloha č. 10 – Svatavské dozorkyně – Paula Ziedler, Rosa Künzl, Gertrud Pusch, Elli Dietz, Marianne Krutwa, Elisa Galsterer, Sophie Kälber, Walburga Koch, Lina Hussel, Hildegard Raack.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 51 – 53.



Příloha č. 11 – Svatavské vězeňkyně – Anežka Davidová, Ludmila Nováková –
Smrhová, Marie Šulěrová, Czeslawa Malinowska.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 68 – 70.



Příloha č. 12 – Svatavské vězeňkyně – Nad'a Listopadová, Julie Komínková.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 72 a 73.



Příloha č. 13 – Hana Křížová-Smrčková před válkou a po návratu ze Svatavy.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 73.



Příloha č. 14 – Nad'á Listopadová ze svatavského tábora, Milena Kalčíková z kraslického tábora.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 91 a 177.



Příloha č. 15 – Dozorce SS Sebastian Kraschansky, který má na svědomí několik žen z pochodu smrti, dozorkyně SS Ruth Elfriede Hildner.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 118 a 140



Příloha č. 16 – Exhumace 12 obětí pochodu 8. dubna 1946 u města Litrbachy,
Exhumace zavražděných žen ve Volarech.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 127 a 133.



Příloha č. 17 – Americký lékař Frank Anker ve volarské nemocnici pomáhá židovské dívce Raise Pincewzské.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 134.



Příloha č. 18 - Třiatřicetiletá maďarská židovka Lily Rosenberg 8. května 1945 ve volarské nemocnici. O několik dní později zemřela.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 134.



Příloha č. 19 – sedmnáctiletá polská židovka Nadja Rippstein, připojena k pochodu ve Svatavě, zemřela ve volarské nemocnici a dvaadvacetiletá židovka Bina Hauptmann, která na následky pochodu taktéž zemřela.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 135 a 136.



Příloha č. 20 - Dvacetiletá Seren Dawidowits z Polska, která byla k pochodu připojena ve Svatavě a zemřela ve volarské nemocnici.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 136.



Příloha č. 21 – Osvobozené ženy před jedním ze svatavských bloků.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 162.



Příloha č. 22 – Letecký pohled na tábor a porcelánku pořízený americkým průzkumným letectvem 10. dubna 1945, krátce před evakuací.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 200.



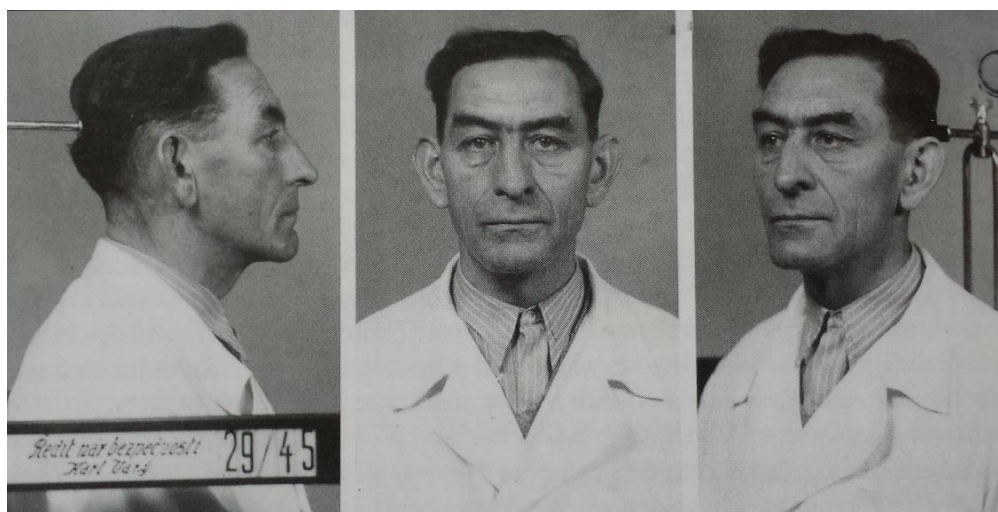
Příloha č. 23 - Třetí velitel novorolského tábora SS-Oberscharführer Erich von Berg.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 201.



Příloha č. 24 – Ředitel závodů Bohemia Heinrich Hechtfischer.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 206.



Příloha č. 25 – Rakve s ostatky srovnané uprostřed tábora v Nové Roli, na bývalém apelplacu.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 221.



Příloha č. 26 – Budova nákladního nádraží Karlovy Vary – Březová.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 225.



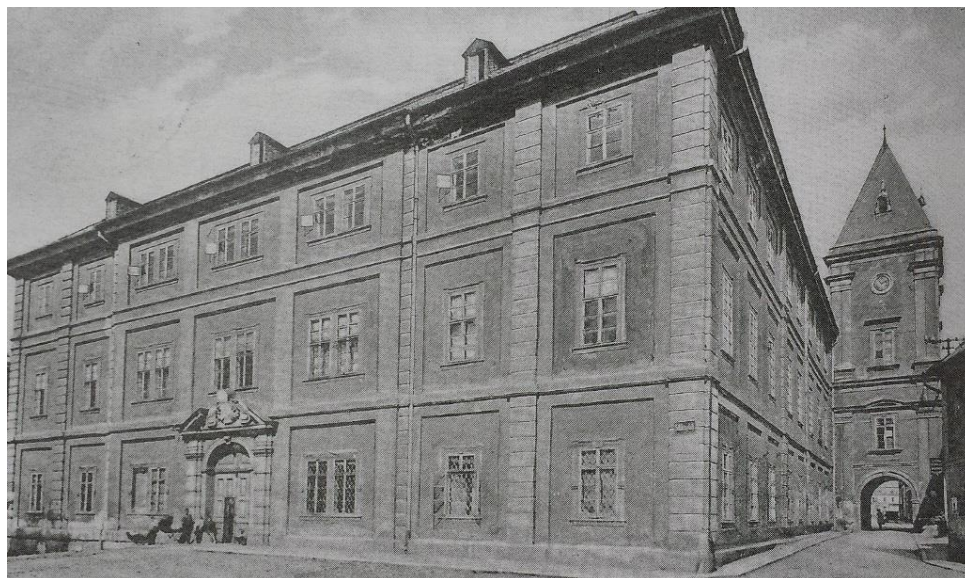
Příloha č. 27 – 205 těl obětí několika pochodů smrti, která byla umístěna na hřbitově v Karlových Varech

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 228.



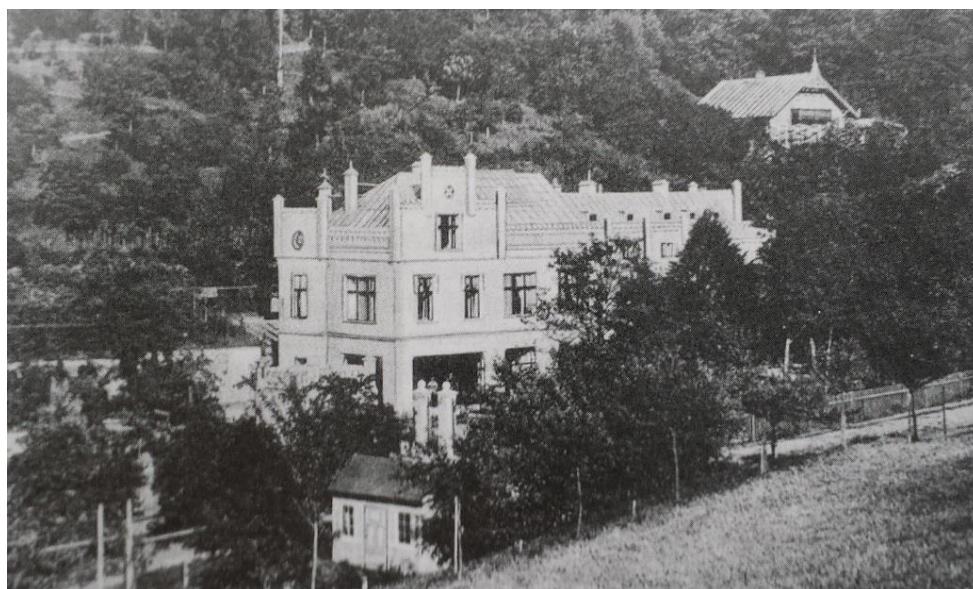
Příloha č. 28 – Tokánský zámek v Ostrově

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 252.



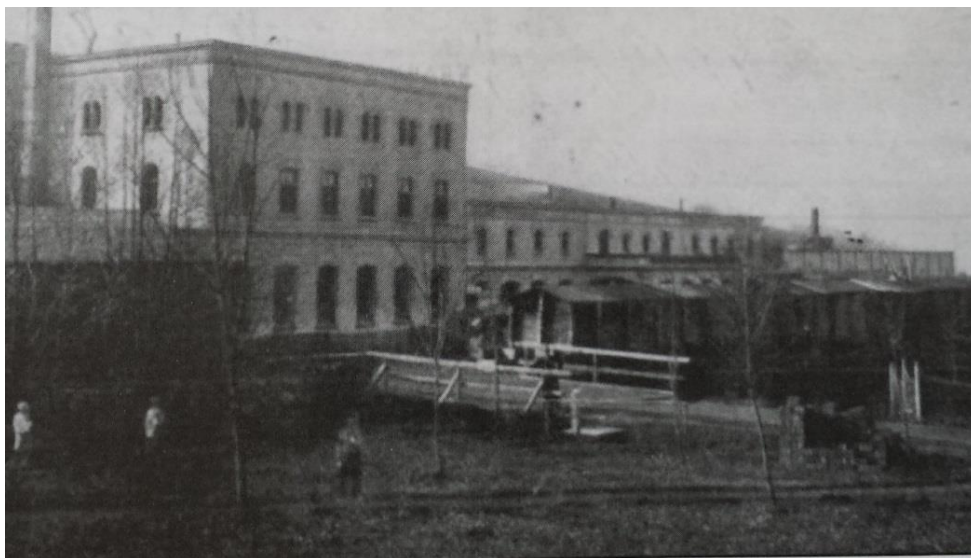
Příloha č. 29 – Vila továrníka Gölsdorfa, kde byli za války ubytováni vězni z tábora Korunní.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 285.



Příloha č. 30 – Celkový pohled na stáčírnu.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 285.



Příloha č. 31 – Johann Baptist Kübler, velitel tábora v Korunni

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 286.



Příloha č. 32 – Franz Stephanides, dozorce v táborech v Nové Roli a v Korunní, vězňům se snažil pomáhat.

Zdroj: BRUŽEŇÁK, V. *Ve stínu Krušných hor*, s. 288.

